

RUDOLF JAWORSKI

A Közép-Európa-vita történeti dimenziói*

Közép-Európáról a második világháború után jószerivel csupán az időjárás-jelentésekben lehetett hallani. Semmi meglepő nem volt azonban ebben, hiszen e fogalom Európában ekkor a széttúzott német hódoltságot takarta, s amit jelölt, az 1945 után már egyszerűen nem létezett. A földrész politikai megosztottsága, a hidegháború és ezekből adódóan az eltérő politikai fejlődés Európa egykori centrumából érdekrendszerek perifériáit hozták létre, melyek gravitációs központjai mindmáig e történelmi térségen kívül találhatók. Néhány éve persze a Közép-Európa-fogalomnak ismét konjunktúrája van. Vezércikkekben bukkan fel, egész folyóiratszámokat szentelnek neki, nemzetközi szimpóziumokon vitatkoznak róla, a legkülönbözőbb világnézeti és politikai táborok sajátítják ki maguknak. A Közép-Európa-gondolat reneszánszának okait különféleképpen magyarázhatjuk: a történelmi önmeghatározás általános tendenciájával, a két szuperhatalom gyengülő vonz- és kötőerejével, azzal, hogy az embereknek mindinkább elégük van a világraszóló célokból és koncepciókból, s ezzel fordított arányban fedezik fel újra közvetlen szomszédaikat. Mindehhez hozzájárul még, hogy Európa közbülső régiója rendszerektől függetlenül érintve érzi magát a nukleáris és környezeti veszélyek fenyegetésétől. E mozgatórugók sokasága tükröződik a jelenlegi vitában is és teszi annak leírását nem éppen egyszerűvé.

Ha oly ellentétes politikai jellemek, mint Otto Schily és Habsburg Ottó egy időben fedezik fel Közép-Európa iránt érzett rokonszenvüket, magától merül fel a kérdés, hogy eközben vajon mindketten ugyanarra gondolnak-e. A mostani Közép-Európa-vita tagadhatatlan szétszórtsága ugyanis nem annyira abból adódik, hogy ugyanazt a témát különféle pozíciókból közelítik meg - a nézetek ilyenén sokfélesége csak megtermékenyítően és gazdagítóan hatna. A zavar sokkal inkább abból származik, hogy Közép-Európa nagyon eltérő, részben kifejezetten ellentétes célképzetek metaforájává vált és egymással alig érintkező érvelési síkokon vitáznak róla. A spektrum a biztonságpolitikai megfontolásoktól egy különleges szabású szellemi-kulturális táj Közép-Európa-értelmezéséig terjed. Közép-Európa egyidejűleg lehet szinonimája a nukleáris leszerelésnek, a két szuperhatalom előretolt állásai feladásának, az európai katonai tömbpolitikával való szakításnak s ily módon akár egyfajta kiindulópontja a politikai semlegességnek és a régió finnlandizálásának, de ugyanígy a kulturális és környezetvédelmi együttműködésnek is. Mindezeket túl felhívást jelent a regionális szomszédkapcsolatok turisztikai újraélesztésére is. A Közép-Európára vonatkozó önmeghatározás néha egyenesen társadalomkritikai vonásokat ölt, sőt már-már egy posztmodern életstílus álmvilágának körülírásává válik.

Ugyanakkor még abban az alapvető kérdésben sincs konszenzus, hogy hol kerül el egyáltalán ez a Közép-Európa és ki mindenki tartozik ide. Keleten például a balti országok idetartozását vitatják, nyugaton a Benelux államokét és Svájcét, mint ami egyáltalán nem magától értetődő, Ausztriában Bécs természetes, mert történelmileg kialakult hatalmi-központi szerepére tartanak igényt a Duna menti közép-európai államok között, a Német Szövetségi Köztársaságban pedig a német megosztottság fölszámolását tekintik a közép-európai közösség helyreállításához vezető legfontosabb lépésnek. A vita számos nem német résztvevője viszont figyelmen kívül hagyja a két német államot, mert történelmi tapasztalatokból kiindulva eleve a közép-európai német fölényhelyzet kialakulásától tartanak.

Az ilyesfajta elhatárolódásokról vitatkozni lehet ugyan, de létezésüket mindenképpen tudomásul kell venni. Hiszen a vita eddigi folyása világosan mutatja, hogy Közép-Európáról anélkül is lehet komolyan és mélyenszántón beszélni, hogy mániákusan és folytonosan a „német egységre” és a „németek középhelyzetére” célozgatnánk, Friedrich Naumannra, majd a következményekre való utalások nélkül. E tapasztalat legyen elegendő ahhoz, hogy

megszabaduljunk attól a túlzó kényszerképzettől, miszerint Közép-Európa sorsa elsősorban még mindig német ügy, és egyes-egyedül ebből a kötődésből kiindulva kell üdvözölni vagy elutasítani a vitát. Csak ha a németek lemondanak a köldöknézésről, tudják majd szomszédaink is szabadon megvizsgálni a vitathatatlan tény, hogy közép-európai érdekeltségekről aligha tárgyalhatnak a németek figyelembevétel nélkül.

Vonatkozik ez fáképpen a folyó vita keleti aspektusaira, melyek kiváltképp érdekesek a kérdés tanulmányozása szempontjából. „A középpontot keleten találjuk” - hangzik Karl Schlögel elgondolkodtató tanulmányának címe 1986-ból, amely egyszersmind a legfontosabb német vélemény is.¹ Ha megjelenik előttünk az államterületeik keleti szélére kiszorult metropolisok, Berlin és Varsó helyzete, akkor azon nyomban bizonyíthatóvá válik a fogalmazás értelme. Európa hatalmi megosztottságát jelzi, hogy Közép-Európa tágas területei, melyeket mi összefoglalóan Közép-Kelet-Európának nevezünk, átkerültek a Kelet-Európa-kutatáshoz. Gondoljunk itt elsősorban Lengyelországra, Csehszlovákiára és Magyarországra. Holott éppen ezek az országok váltak olyan átfogó és történelmileg mély reflexiók kiindulópontjaivá, melyektől a most zajló vita „a keletre fekvő középpont” számára fontos, ha nem egyenesen döntő impulzusokat köszönhet.

A vita két legkiemelkedőbb hozzászólója ugyanis figyelemre méltó módon Kelet-Európából származik. Egyikük a 70-es években a Csehszlovákiából emigrált és Párizsban élő író, Milan Kundera (1929) úttörő jelentőségű, „*Únos Západu*” (*A Nyugat elrablása*) című esszéjével, amely 1984-ben jelent meg angolul. Vitairat ez a szó legjobb értelmében. Tiszta, még ha olykor kissé metszetszerű tézisekben fejt ki benne Kundera a Közép-Európa tragédiájáról vallott felfogását és egyben védőbeszédét is a régió újrafelfedezése és megmentése érdekében. Jóval alaposabban, koncepciózusabban és főként a jövőre irányultan közelít ehhez a kérdéshez a Budapesten élő regényíró és esszéista, Konrád György (1933) 1985-ben először németül megjelent Antipolitika című könyvében, melynek alcíme: Közép-európai meditációk.² Merész vázlatban rajzolja föl benne egy rendszerektől független, végül is a rendszereket maga alá gyűrő értelmiségi viselkedéskódex közép-európai modelljét. Elsősorban persze a szovjet fennhatóság alatt élő közép-európaiakkal foglalkozik. A közép-európaiság az ő számára az az eszmei híd, amelyen áthaladva az egyének és a közösségek önrendelkezési joga az adott keretek között felerősödik, ami végső soron az európai összetartozás-tudatot erősíti.

A két szerző nem csupán otthon, honfitársai körében és az emigrációban talált élénk visszhangra, hanem egy széles körű nemzetközi vitafolyamatot is elindított. A közép-európai perspektívának Magyarországon és Csehszlovákiában már hagyománya van; mindkét ország értelmisége ma is egyfajta készletet érez arra, hogy országukat nemzetek fölötti összefüggésekbe emelve szemléljék, illetve, hogy az ezt elősegítő lehetőségeket keressék. František Palacký cseh történész közép-európai konföderációs elképzelései 1848-ból éppoly jó például szolgálnak erre, mint századunk 30-as éveiből a közgazdász Hantos Elemér erőfeszítései a közép-európai gazdasági unió létrehozására.

Kevesebb indítást éreztek a Közép-Európa-vitában való részvételre a lengyelek. Közép-Európa, mint feszültségmentes biztonsági zóna, a Rapacki-terv értelmében mindig konjunktúrára számíthat Lengyelországban, de elkülönülő eszmeforrásként a lengyel önértelmezés relációs terveként. Közép-Európa már kevésbé világosan ismerhető fel. Olyan témák uralják itt a vitákat, mint a két német állam és a Szovjetunió iránti viszony, mégpedig mind hivatalos, mind ellenzéki körökben. Ha nemzetek fölötti összefonódások történelmi mintáira emlékezünk, akkor a lengyel-litván gazdasági unió vagy Pilsudski föderációs tervei valóban ilyenek. Lengyelország mindeközben mégis valamennyi megfontolás természetes kiindulópontja. Az egykor hatalmi szerepet játszó lengyel állam hagyományának utóhatása teljesen nyilvánvalóan más mércét jelent, mint a cseheknél, vagy a magyaroknál. Az Európába való besorolás kérdését itt sokkal nagyvonalúbban kezelik. Ennek oka

mindenekelőtt abban rejlik, hogy a lengyelek még 1945 után sem voltak annyira elvágva Európa nyugati felétől, mint a csehek vagy a magyarok. Így aztán nem is volt szükségük semmiféle Közép-Európa-renezánszra, hogy mentálisan vagy valóságosan elhárítsák maguktól a „vasfüggönyt”. Ezért hát számukra a kérdés nem annyira a Közép-Európa-hoz való tartozás problémájaként, sokkal inkább úgy vetődik fel, hogy „hol a helye Lengyelországnak Európában”. Ezt a helyet roppant öntudattal követelik a maguk számára. Önmeghatározásukban mindig is nyugati mintákhoz igazodtak: a latin kultúra bölcséleti hagyományaihoz és a „kereszténység védőpajzsa” küldetéstudatának többé-kevésbé szekularizált igényéhez. E szemléletmód számára kifejezetten közép-európai helyzet legfeljebb az internált nyugati értékek, mint pl. a polgári szabadságesszmény és az ennek megfelelő feltételek egyidejű hiánya közti ellentétből adódhat, kivált akkor, amikor megpróbálják ezeket az eszményeket valóban társadalmi gyakorlattá változtatni.

A Közép-Európa-vita jelenlegi stádiumában minden látszat ellenére egészében véve az időszerű helyzetfelmérések és problémamegoldások kerültek előtérbe, és ezért főként a Közép-Európában már-már elviselhetetlenné vált elidegenedéssel szemben folytatott küzdelem pozícióit erősítik. A történelmi visszapillantások csupán az ilyesfajta rekonstrukciós kísértetek érvszerű megalapozását szolgálják, tehát főleg eszközértékűek. A csonkítások, idealizálások és a gyakran problematikus levezetések a történelem ilyen „felhasználásakor” persze jórészt elkerülhetetlenek. A történész a vitának ezen pontján fontos szerepet vállalhat magára, persze nem holmi kicsinyes tudálékoskodással, hanem a jelenlegi közép-európai helyzet hangsúlyosabb megközelítésének szorgalmazásával. Számos állásfoglalásban például a nemzetközi politika korszakos bűneként bélyegzik meg és Közép-Európára nézve voltaképpen halálos dőfésnek tekintik a jaltai határozatokat. Úgy tűnik, hogy különösen a független kelet-közép-európai vélemények viselik magukon a Jalta-komplexus terhét. Ezeket megértéssel lehet és kell is fogadni, hiszen a „megosztva roncsolt” Európát előtérbe állító megnyilvánulásokkal van dolgunk. Engedtessék meg viszont a kérdés, hogy ha Európát csak 1945 februárjában pusztították el a Krím-félszigeten, akkor eddig az időpontig vajon mit hagyott meg e térségből a nemzetiszocialista uralom, mit a háború és következményei? Közép-Európa tragédiája bizonyosan nem Jaltával kezdődött. De e konkrét viszonyítási ponton túl is zavar még valami a Jalta elleni polémiában: a Közép-Európa népeit sújtó összes szerencsétlenséget kizárólag a külső nagyhatalmak beavatkozására vezetik vissza. Ebből az aspektusból Közép-Európa „külső hatalmi érdekek és hatalompolitikai manipulációk gyakorlótere évszázadok óta”.³ Cinizmus volna ezt a tényállást vitatni, ám túlságosan egyszerű lenne a bajkeverő nagyhatalmakkal a „kis népek” elfogadhatónak és rokonszenvesnek ható ártatlanságát szembeállítani. Végül is Jalta sem Kelet-, sem Nyugat-Európában nem kedvelt osztozkodó hatalmai egy negyvenöt éve tartó békés korszakkal ajándékozták meg Európát, ami a földrész történelmében valójában kivételes jelenségnek számít. És nem éppen Közép-Európa volt előtte olyan permanens válságövezet, ahonnan két világháború is kiindult? Ne kerüljük meg mi sem e kényes kérdéseket, ha egyszerre soroljuk elő és jogosan - e békegarancia módját és árát.

Mi sem lenne történelmietlenebb és naivabb, mint abban reménykedni, hogy Közép-Európa poraiból föltámadt főnix módjára sértetlenül újraéledhetne, ha Jaltát vissza lehetne csinálni, Európa megosztottságát meg lehetne szüntetni és a szuperhatalmak meghatározó befolyását erről a jelentős kiterjedésű régióról vissza lehetne szorítani. Aki erre vár, könnyedén elfeledkezik arról a tényről, hogy Közép-Európa sohasem bizonyos területek egyszerű összeadódását jelentette, hanem a kölcsönhatások sokrétű összefüggésrendszerét, melyet a második világháború és annak következményei szaggattak szét. A törésvonalak időközben elvesztették egymást kiegészítő jellegüket, maguk a töredékek pedig egymástól eltérő fejlődést futottak be, amit csupán a Kelet-Nyugat közötti politikai ellentét megszüntetésével nem lehet meg nem történné tenni. A régi Közép-Európa, amint ez a

nemzetiszocialista Németország expanziója előtt még történelmi valóság volt, többé már nem rekonstruálható, mert lényeges ismertetőjegyek és meghatározó tényezők tűntek el a süllyesztőben.

Egy történelmi alakzatot öltő Közép-Európa már csak azért sem jöhet létre, mivel Lengyelországban, Magyarországon és Csehszlovákiában már nincsenek németek, legalábbis nem jelentékeny lélekszámban, így már ők sem töltik be régi kulturális és társadalmi funkciójukat. A németek évszázadokon át hozzá tartoztak ezen országok külső képéhez, akár mint városi polgárok, akár mint földműves telepések, így hát Kelet-Közép-Európa történelméből semmiképp sem felejthetők ki. Az ő nyelvük lett még a nem német művelt körökben is a *lingua franca*. Igaz, a XIX. századtól feltűnően részesei lettek a nemzeti ellentéteknek, majd pedig a hitleri Németország ötödik hadoszlopként szerepeltette őket, ez azonban mit sem változtat azon a tényen, hogy e nagy régió alkotóelemének számítanak. A második világháború következtében azonban pozíciójuk végérvényesen elveszett. Eltűnésük viszont sebet ejtett, mégpedig nem csupán a közvetlenül érintetteken, hanem egykori szomszédaikon is. A cseh emigrációban és a csehszlovákiai cseh ellenzéki körökben évek óta heves vita folyik arról, hogy a szudétanémetek elűzésével a csehek nem maguknak okoztak-e kárt, hogy éppenséggel nem magukat száműzték-e Európából.⁴ A lengyel nyilvánosság, úgy tűnik, újabban kezd jobban tudatára ébredni annak a veszteségnek, amely a zsidó lakosság kiirtása következtében keletkezett, és amely a lengyeleket megfosztotta a lengyelországi szellemi-kulturális élet erőteljes színárnyalatától. A zsidók egész Közép-Európából hiányoznak, amelynek pedig még századunk elején is „intellektuális kötőanyagát” jelentették, ahogy ezt Milan Kundera is megfogalmazta a maga méltán híressé vált, fentebb említett esszéjében.

A közép- és a közép-kelet-európai zsidósággal azonban nem csak egy pótolhatatlan közvetítői minőség intellektuális miliője tűnt el, hanem ezen túlmenően a létezésnek egy sajátos világa is, amely oly jellemző volt erre a térségre. Egyaránt gondolok itt a Balti-tenger és a Kárpátok közti kis zsidó „shtetl” (városka) páratlan légkörére, illetve Vilna, Varsó, Lódz vagy Krakkó tarka kavalkádjára a zsidónegyedekben. Néhány éve „Eltűnt világ” címmel jelent meg egy erről szóló képdokumentáció, 1933 és 1939 között keletkezett empatikus fotókkal, amelyeknek különleges értéket ad ma, hogy ezek jelentik az utolsó, már-már kísértetiesen ható állapotfelvételt a holocaust előtt.⁵

Ha az eddigiekben túlságosan kiemeltém volna a keleti németeket és a zsidókat, akkor ez csak azért van, mert széles körben szétszóródott településeikkel fontos alkotótényezői voltak Közép-Európának, és mert végzetük azóta is kísért e térség etnikai „nagyakarításai” során. A második világháború nácik irányította zsidóüldözése és kitelepítési politikája, valamint a keleti németek 1945 utáni kényszerű exodusa egy olyan átfogó folyamat részesei voltak, amelynek következtében Közép-Európa etnikai sokfélesége és fogaskerékszerű tagoltsága megszűnt. Tragikus módon ezzel teljesült be a XIX. század óta oly vehemensen követelt etnikai homogenitás és nemzetállami egység ideálja, persze a szellemi-kulturális szegényedés árán. Hiszen Kelet-Közép-Európa különféle nemzetiségeinek összekavarodott egymásmellettiisége és egymással való folyamatos szembesülése nem csupán konfliktusokat hozott magával, hanem kölcsönös kezdeményezéseket és termékeny kölcsönhatásokat is. Éppen ez a komplementaritás jelentette a sajátos közép-európaiságot, és pontosan ez az, ami már nincs többé.

Látjuk tehát, hogy már maga az aktuális status quo közvetlen előtörténetének rekonstrukciója is kétségeket vet fel az újonnan propagált közép-európai önértelmezéssel kapcsolatban. Kunderának az a tétele, hogy Közép-Európa lényegét „a legkisebb európai régió rendkívüli sokszínűsége”⁶ jelenti, komolyan veendő és e megállapítást a térség egész történelmi folyamatára vonatkoztatni lehet. A középkor óta a „honfoglalások”, a betelepülések története és a fennhatóságok kialakulása, illetve a gazdasági és szociális

fejlődés olyan átmeneti övezetnek mutatják Közép-Európát, ahol különféle befolyások érvényesültek és keresztezték, módosították egymást. Ezek az áttelések és törések jelentik a tipikus közép-európai jelenségek alapját. A heterogenitásnak mint közös jellemvonásnak a megállapításán túl ehelyütt csupán jelezni tudjuk, hogy egy változatokban gazdag fejlődésről van itt szó.

Közép-Európa ezeréves történelmének egységéről aligha lehet szó, s e körülmény nem maradt hatástalan a szubjektív összetartozás érzésére sem. Közép-Európa, mint ismeretes, már a XIX. században, de különösen a XX. század első felében a nemzeti antagonizmusok fő küzdőterévé vált, nem annyira az itt élők toleranciahiánya miatt, hanem főként olyan sajátos konstellációk folytán, melyek az egyik nemzetiséget a másik egyenjogúsodásának akadályává tették és a nemzeti érdekek érvényesülését csak a közvetlen szomszédok rovására engedték meg. Az 1848-as forradalmi hullám először leplezte le a maga teljes szemléletességével, hogy a közép-európai népeknek milyen nehéz szolidáris magatartást tanúsítaniuk egymás iránt. Ezeket a problémákat az első világháború után sem számolták fel, amikor pedig Közép-Európa egykori vezető hatalmainak uralma megtört, az utódállamoknak lehetőségük nyílt arra, hogy szabad érdekközösségekbe tömörüljenek, amint ezt például Tomáš Garrigue Masaryk cseh filozófus és államalapító propagálta a háború alatt kidolgozott „Új Európa”-koncepciójában.⁶

Belpolitikai ellentétek és nemzeti türelmetlenség a kisebbségekkel szemben, kifelé pedig az eltúlzott szuverenitásigények és autarkias elképzelések. Ehhez járult ráadásul a szerencsétlen rivalizálás Lengyelország és Csehszlovákia közt a regionális vezető szerep megszerzéséért. Ezek a tényezők és nem annyira a versailles-i rendezés vezetett el ahhoz, amit összefoglalóan Közép-Európa „balkanizálódásának” szoktunk nevezni. A kisállamok minden szövetségterve - lett legyen az akár politikai, akár gazdasági természetű -, mint ismeretes, szintén ilyen okok miatt vallott kudarcot a két világháború közti időszakban.

Amikor pedig a Harmadik Birodalom mind hatalmasabb lett és expanziós szándékait már alig lehetett nem felismerni, Közép-Európa államai nem egy Hitler-ellenes koalíció létrehozásán fáradoztak, hanem ki-ki szomszédai háta mögött egyezkedni próbált az új rendfenntartó hatalommal, míg végül egymás után, de kivétel nélkül mind, a nemzeti szocializmus ígájában találták magukat. Tüneteszerűek voltak e tekintetben a müncheni egyezményt követő események. A fő agresszor alighogy elkezdte az európai politikában legaktívabb utódállam szétverését a Szudéta-vidék elcsatolásával, a szlovákok máris felmondták államszövetségüket a csehekkel, a lengyelek bevonultak Tešínbe, a magyarok pedig Dél-Szlovákiát és Kárpát-Ukrajna egy részét biztosították maguknak. Következésképp Közép-Európát nem egyszerűen csak kívülről rombolták szét. Történelmi távlatból nézve a kicsinyesnek tűnő, de annál hevesebb szomszédi torzsalkodások legalább annyival hozzájárultak ehhez belülről is.

Közép-Európa történelmét tehát sokkal inkább a különbözőségek és kiegyenlítetlenségek, disszonanciák, törések és nyílt konfliktusok jellemzik, mintsem az egység és az összetartozás. Közös vonásokat legfeljebb ilyen negatív tapasztalatokból vezethetünk le és ezek is többnyire utólag s külső hatásra keletkeztek. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy e tapasztalatok még a legutóbbi időkig sem vezettek el egy közös túlélési stratégia megalapozásához. A magyarországi 1956-os népfelkelés, az 1968-as prágai tavasz és az 1980/81-es hosszú lengyel nyár nyomasztó elszigeteltségben kellett hogy kitartson. „Magyarok, csehek, lengyelek” - töpreng Konrád György - „három próba és tévedés után (magunkat ábrázoltuk bennük), nagy meghittséggel összenéztünk. Mindhármunkkal történt valami, ami kínosan és nevetségesen hasonlít. Úgy rémlik, sorstársak vagyunk”.⁷ Ezúttal nem annyira maga a kudarc volt kínos: a felsorolt esetekben joggal említhetnénk olyan tényezőket, amelyek a mindenkori érintettek akaratán kívül álltak. A folyamatokban sokkal inkább az volt kompromittáló, hogy hiányzott egymás kölcsönös tisztelete, az egymás iránti szolidaritás készsége és képessége. A XIX.

század óta kialakult ezekben az országokban egy szokás: vagy megátalkodottan Berlin és Szentpétervár, illetve Moszkva felé, vagy elragadtatva London és Párizs felé tekinteni, és e külső orientáció mellett szinte teljességgel elveszett a közelebbi közép-európai látószög. A szomszédokat leginkább nem a rokon tulajdonságaik felismerésére alapozva kezelték, hanem általában a külső értékminták recepciója, illetve elutasítása jelentette a megítélés alapját. Ez is a közép-európai realitás része, amiről a legszebb álmok mellett sem lenne szabad elfeledkezni.

Kétségtelen, hogy a közép-európai országok eddigi fejlődésének politika-, gazdaság-, és társadalomtörténeti elemzése kevés olyan adalékkal szolgál, amely sajátosan közép-európai tipológia vagy közép-európai öntudat létezését valószínűsítene. Ha viszont Közép-Európa földrajzilag nem meghatározható, és társadalmi-gazdasági fejlődési modellként vagy valamilyen egységes politikai akarat kifejeződéseként sem fogható fel, felmerül a kérdés, mi az, ami újraelfedezésre és újraegyesítésre vár? Bizonyára nem véletlen, hogy - ellentétben a két háború közötti időszakokkal - a jelenlegi Közép-Európa-vitában az irodalmárok, mint Konrád és Kundera, ily kiemelkedő szerepet játszanak. Hiszen a közép-európai azonosságtudat új élharcosai számára a politikai vagy gazdasági egyesítési tervek kevésbé fontosak, sokkal inkább vonzó egy szellemi és művelődéstörténeti régiónak a rekonstrukciója. Közép-Európát mindenekelőtt mint sajátos arculatú és jogtalanul elfelejtett kulturális tájegységet mutatják be, egyfajta „művelődéspolitikai antihipotézis” gyanánt, amint ezt Konrád György megfogalmazta.⁸ Lehet persze a mostani Közép-Európa-vita kulturális súlypontjáról mint vonzó, ám jelentéktelen fejleményről lekezelően nyilatkozni, a közép-európai kulturális régiót széplelkek játékerévé nyilvánítani és azután újból a sokkal fontosabb napi politikai alkudozásokban elmerülni. Csakhogy ez a megközelítés éppen a térség kulturális életének politikai jelentőségével szemben nem volna méltányos. A zene, a festészet, a költészet és a színház itt sohasem merevedett a valóságtól elszakadt rituálévá, s nem lett pusztán kedvelt fogyasztási cikké sem, hanem mindmáig megmaradt a közösségi önreflexió közege. Legyen elegendő csak arra emlékeztetni, hogy az irodalom és a filozófia milyen kiemelkedő szerepet játszott a „prágai tavasz” során és hogy a lengyel diáklázadások ugyanebben az évben Adam Mickiewicz egy darabjának betiltásával kezdődtek. Ilyen feltételek között a Közép-Európa kulturális kifejezésformáinak szentelt figyelmet aligha érheti az a vád, hogy megkerüli a „valódi” problémákat.

Ha a kulturális életnek Közép-Európában még mindig érezhető össztársadalmi relevanciáját helyesen akarjuk értelmezni, akkor ismét csak ajánlatos visszapillantani a történelemben. Közép-Európa legtöbb népe nyelvnemzetként s nem pedig államnemzetként került ki a modern nemzetté válás folyamatából. A saját történelem, vallás és nyelv, a saját írók és műalkotások jelentették hát azokat a kapcsolókat, amelyek a nemzetet összetartották, egyszersmind garanciákat kínáltak a nemzet túlélési esélyeihez. Hozzájárult ehhez még a társadalmi, gazdasági és politikai fejlődés rengeteg akadálya, ami viszont paradox módon a felfokozott kulturális tevékenység klímájának és a befogadókészség növekedésének kedvezett, jóllehet mindez javarészt kompenzatorikus jelleggel történt. Az eredmények azonban mindenképpen magukért beszélnek. Az európai szellemiség és kultúra számos kezdeményezést és fontos alapvetést köszönhet a kontinens közbülső régiójának. Neves költők, zeneszerzők, képzőművészek és tudósok kerültek ki ebből az etnikailag, kulturálisan kevert övezetből, és alkotásaikon még akkor is nyomot hagyott származásuk, ha - mint erre nem kevés példa akadt - emigrációba kényszerültek. Persze nem az érdemek felsorolása és a hosszú névjegyzékek a fontosak, hanem egy különleges szellemi klíma folytonossága. Ezt a szellemi klímát kivált a századforduló Habsburg-monarchiájában egy olyan különös érzékenység jellemezte, amely sokszor szeizmográfként előre jelezte, mi az, ami hamarosan egész Európa számára fontossá válik. Robert Musil többszörösen megtört hőseit és helyzeteit, Franz Kafkának a totális uralmat példázó vízióit vagy Karl Kraus apokaliptikus szatírát csak

jelzés gyanánt említem az irodalomból. Ugyancsak fölöttébb jellemző, hogy a pszichoanalízis kiindulópontját szintén éppen itt találjuk.

A művelődéstörténeti értelmezésű Közép-Európának szembetűnő jegye a politikai állam- és rendszerhatároktól való deklarált függetlenség, és a következetesen vállalt regionális szemlélet. Persze, ha Közép-Európát mint több részelemből álló kulturális egységet értelmezzük, úgy az elsősorban a kultúra városi központjaiból (Bécs, Prága, Budapest stb.) és szűkebb régiókból tevődött össze, s nem annyira az adott állami és nemzeti képződményekből. Valójában a mai országok közül csak Magyarország, Csehszlovákia és Ausztria területe sorolható ide teljes egészében. Lengyelország esetében ebben a perspektívában inkább csak Galíciára és Krakkóra gondolunk, mint Varsóra. Jugoszláviából következetesen csak az északi szlovén-horvát országrészeket számítják ide, Olaszországból a trieszti és friauli régiót. És ha német területek kerülnek szóba, akkor elsősorban Bajorország és Szászország - mégpedig éppen Sziléziához, Csehországhoz és Ausztriához való közelségük miatt. Ebben a tagolódásban a napjainkban Európa-szerte érezhető regionális öneszmélés tendenciáját láthatjuk, egyszersmind ezzel az elhatárolódással még egyszer kirajzolódnak az elsüllyedt Habsburg Birodalom kör- és erővonalai.

A Habsburg-monarchia, mint a közép-európai önállóság védőbástyája és a soknemzetiségű együttélés modellje a mostani vitákban szintén kiemelkedő szerepet kap. Kelet-Közép-Európa két háború közti „balkanizálásának” és 1945 utáni „keleti tömbösítésének” rossz tapasztalatai elfeledtették a „népek börtöne” rosszízű kifejezését és a Habsburgok uralmát méltányosabbnak, sokszor már-már dicsfényvel övezve tüntetik fel. Ennek a felértékelődési folyamatnak a keretei közt tudták például a magyarok túltenni magukat az osztrákokkal kapcsolatos fájó emlékeiken és azokat pozitív viszonyulással helyettesíteni.

A Habsburg-mítosznak számos arca van. Ferenc József császár elsárgult portréi, melyeket az egykori birodalom területén még mindig tiszteletben tartanak és a csodálkozó turistáknak mutogatnak, éppúgy hozzátartozik ehhez, mint az újonnan kiadott postai levelezőlapok, melyekre az egykori Monarchia népeinek valamennyi nyelvén rányomtatták a régi osztrák himnuszt. Mindennek kevés köze van a monarchizmushoz, inkább csupán a triviális nosztalgia megnyilatkozásainak tekinthető. Valamivel magasabb színvonalon ez folytatódik abban az otthonos déjá vu-ben, amely a megfelelően érzékeny megfigyelőt rabul ejti, amikor Prágában, Budapesten, Zágrábban vagy Triesztben felfedezi a kávéházi székek megfakult plüssének azonosságát, vagy a mindig egyformán okkersárga pályaudvarokról eszébe jut, hogy voltaképpen egymással rokon területeken utazik át. Egyáltalán, a Ferenc József-i reprezentatív építőművészet mindmáig egy olyan szembetűnő kötőelemnek bizonyul, amely Lemberg és Czernowitz még megmaradt épületei révén benyúlik a szovjet állam területére is. Még e letűnt világ bírálóinak is nehezebb esik olykor, hogy teljesen kivonják magukat „Kákánia” tündöklésének hatása alól. Claudio Magris trieszti germanista és író például nem tudta egészen kikerülni ezt a veszélyt kritikái hangvételű tanulmányában, melyet a Habsburg-mítosz osztrák irodalombeli jelenlétéről írt, mi több, könyvével ő maga is jelentősen hozzájárult a Habsburg-mítosz újraélesztéséhez messze a Monarchia határain túl is.

A legtartósabb és - amennyire át tudom tekinteni - a legsikeresebb kísérlet, hogy Közép-Európát kiragadják a spekulációk birodalmából, szintén az egykori Habsburg-monarchia területeiről indul ki. Itt elsősorban azokra a kezdeményezésekre gondolok, amelyek az 1972/73 óta megjelenő német nyelvű „Pannónia” című folyóirathoz kötődnek. Szerkesztőségei Kismartonban, Pozsonyban, Budapesten, Goriciában, Ljubljánában és Zágrábban egyszersmind a lap fő működési területét is kijelölik. 1979 óta Budapesten magyar kiadás is megjelenik, ami igazán szemléletesen fejezi ki az osztrák-magyar szövetségnek ebben az együttműködésben kétségtelenül meghatározó jelentőségét.

A szomszédság határokat nem ismerő tapasztalatait közreadó fórumában a politikusok éppúgy szót kapnak, mint az írók és a tudósok. Olvashatunk kölcsönös kiállításokról és hangversenyekről, írótalálkozókról, a mogesdorfi közös művelődéstörténeti szimpóziumokról, vagy az olasz-jugoszláv határ menti Goriciában megrendezett hasonló tanácskozásokról. A lap hasábjain keresztül kétségtelenül élő, tehát nem holmi celebrált gondolatcsere körvonalai tárulnak elénk. Így azután alighanem az is bizonyítást nyer, hogy Európának ezen a részén a nemzetek fölötti összefüggésekhez való visszanyúlás nem feltétlenül vezet anakronisztikus kisikláshoz. Jóllehet, az imént említett vállalkozások súlypontja egyértelműen kulturális, mindazonáltal a „Pannóniában” napjaink gyakorlati problémái is szót kapnak: az idegenforgalom, a dunai vízgazdálkodás, a kisebbségi kérdés stb. Semmi kétség, ez a példa hihetően demonstrálja, hogy bölcs szemmértékkel és kitartó szorgalommal Közép-Európa ismét életre kelthető, még ha csupán részterületeken és regionális elhatárolódások formájában is. Délkeleti sarkában Közép-Európa mindenestre máris jóval több, mint pusztán látomás.

Az új Közép-Európa-eszme minden ellenzőjének ez a fő ellenvetése: Közép-Európa úgymond egyszer már eltűnt a történelem süllyesztőjében, mára csak egy kiméra, fantom maradt, minden alap nélkül. Közép-Európa szerintük éppen ezért nem létezik, politikailag megvalósíthatatlan, minek kell hát akkor beszélni róla? Ugyanők Európa megosztottságát az önálló cselekvés és gondolkodás fájdalmas, ámde elháríthatatlan feltételeként fogadják el. Aki így érvel, önelégülten a maga oldalán tudhatja a tények erejét, szüklátókörién, ámde annál biztosabban megveti lábát a tények talaján és innen fölényesen elmélkedhet a hamis, ha nem éppen veszélyes illúziókról és óvhat mindenkit a valóságidegen vágyálmoktól, kigúnyolhatja a KözépEurópa-gondolat reménytelen romantikusait.

Az ilyen megközelítés kulcsmotívuma alighanem a kényelmes pragmatizmus. A Német Szövetségi Köztársaságban jelenlévő hasonló állásfoglalások esetében még egy további mozzanatot is számításba kell venni. Az atlanti szövetséghez és általában a nyugati világhoz való tartozást demonstráló megannyi megnyilvánulásunk mindjobban elold bennünket a korábbi német történelem közép-európai dimenzióinak emlékeitől. A sokszor felpanaszolt „vasfüggöny” eltakarta azt a rommezőt is, melyet a német háborús politika és megszállás hagyott hátra a térségben. Ebben a kontextusban a Közép-Európával való szembehelyezkedés a német részesezés kicsinyítésére törekszik Európa centrális régiójának szétverésében. Ez a szembehelyezkedés végső soron az olyan egyformán szűk látókörű és differenciálni képtelen globális Kelet-Európa-elképzeléseket is mélyen rögzíti, melyek vigasztalanul letarolt politikai-földrajzi egységnek látják keletet, amely rögtön a német-német határon fekvő Helmstedtnél kezdődik és valahol Vlagyivosztoknál ér véget; ezek az ott lévő államok és népek sokszínűségét és egyéniségét egy pusztán absztrakturna redukálják.

Az újonnan terjedő Közép-Európa-gondolat bírálói sokszor túl könnyedén és meggondolatlanul fejtik ki ellenvetésüket és a gondolatkört gyengítő szándékaikkal. Ahol a koncepció némi pontosításra szorulna, ott harsányan vagdalkoznak, holott valóban szép számmal akad bírálható tétel és elem. Közép-Európa mostani újrafelfedezése során például fennállhat a veszélye annak, hogy - ellentétben védelmezőinek eredeti szándékaival - új árkokat ásnak és új határoszlopokat állítanak föl. Minél nagyobb nyomatékkal esküsznek a Közép-Európában honos humánus életmódra és húzzák alá ennek a régióknak a kulturális-civilizatorikus jelentőségét, sőt összeurópai modelljellegét, annál inkább kiszorul Oroszország, ill. a Szovjetunió Európa szélére és válik gyanúsíthatóvá azzal, hogy más, idegen, éppenséggel talán „ázsiai” világot képvisel. Valamivel drasztikusabban kifejezve: minél idillikusabban festjük át a közép-európai színteret, annál hangosabban és kivehetőbben véljük majd hallani Dzsingisz kán harci paripáinak fűjtatását a Búg folyó mögöl.

Mindezzel csak jelezni kívántam: nem sokat nyernénk azáltal, ha a mostani Közép-Európa-vita csak azt eredményezné, hogy a diffúz elképzeléseinkben örök fenyegetésként

testet öltött kelet határait néhány száz kilométerrel keletebbre helyeznénk át. Belátó elmék, mint például Czeslaw Milosz, a Vilniusból származó lengyel író, a kelet-európai közös vonásokat éppúgy kifejezésre juttatják, mint a nyugati orientáltságú értékmentákat, így próbálván szembeszállni a fentebbi irányzattal. Az ellenzéki lengyel Adam Michnik pedig arra figyelmeztette nyomatékosan honfitársait, veszélyes lehet az orosz kultúrától való xenofób elzárkózás. Szándékosan idéztem ehelyütt két lengyel véleményt, mert a lengyelektől általában különösen éles elhatárolódást szoktak ez irányban feltételezni. Önmagában ez az elhárító magatartás azonban csupán amiatt is problematikus, mert a Szovjetunióban ez idő tájt kirajzolódó törekvések egészen más távlatokat nyitnak. Hiszen Gorbacsov „közös Európa-házról” beszél. Ha ezt a megfogalmazást eleve nem szovjet hegemonia-törekvések valamilyen különösen kifinomult propaganda-trükkjeként óhajtjuk kezelni, akkor közép-európai álláspontunkat is újra kell gondolni.

Akad tehát bőven kérdőjel napjaink Közép-Európa-vitájában, méghozzá mind aktuális, mind pedig történeti értelemben. Dolgozatomban nem kívántam elhallgatni őket, éppen ellenkezőleg - a kelet-közép-európai problémákat előtérbe állítva -, igyekeztem kritikai elemzés tárgyává tenni. A szóban forgó térség történelmének ellentmondásairól, megoldhatatlannak tűnő problémáiról éppúgy kifejtettem véleményemet, akár csak a térség kulturális teljesítőképeségéről. Nem marad más hátra, mint a záró kérdés megválaszolása: mi értelme és haszna van az egész Közép-Európa-vitának? Jómagam azon a véleményen vagyok, hogy a Közép-Európa körül folyó jelenlegi viták értelmesek, sőt szükségesek, de nem a fennálló hatalmi csoportosulások robbantóanyaga gyanánt, hanem sokkal inkább a nemzetközi léptékű közös cselekvés érdekében, melynek célja a múlt birtokbavétele, továbbá, mert megalapozhatja azt a már régen esedékes mentőakciót, amely a darabjaira, alkotóelemeire széthullott közös szellemi örökséget feltárja. Konkrét és szabadalmaztatott politikai megoldásokat, használati utasításokat nem várhatunk ettől a vitától, helyettük azonban arra számíthatunk, hogy a rendszerhatárok által megosztott régióban mind többen válnak fogékonyra az összetartozás és a közösségtudat iránt. Az adott körülmények között már ez is sokat jelent. Akinek pedig mindez mégis túl kevésnek tűnik, az lehetőleg egyáltalán ne foglalkozzék ezzel a témakörrel - már csak Közép-Európa érdekében sem.

Wolf Tibor fordítása

* A tanulmányt a Münchenben megjelenő *Historische Zeitschrift* (1988) 247. kötetének 3. füzetéből (52950.) vettük át. A tanulmány eredeti címe: *Die aktuelle Mitteleuropadiskussion in der historischen Perspektive*.

Jegyzetek

- 1 Schlögel, Karl: *Die Mitte liegt ostwärts*. Die Deutschen, der verlorene Osten und Mitteleuropa. Berlin 1986.
- 2 Időközben megjelent magyar nyelven. Konrád György: *Antipolitika*. Az autonómia kísértése - Budapest 1989.
- 3 Thalberg, H.: *Zentraleuropa: Die Kunst des Möglichen*. Europäische Rundschau 14 (1984) 1. sz. 3.
- 4 Grünwald, L. (szerk.): *Wir haben uns selbst aus Europa vertrieben*, München 1985. - Különösen figyelemre méltó a cseh történészek munkáiból összeállított másik kötet: *Zur Geschichte der deutsch-tschechischen Beziehungen*. Berlin 1985.
- 5 Vishniak, R.: *Verschundene Welt* München 1983. Ebből a könyvből indult ki: Riedl, J. (szerk.): *Vor dem Ende der Zeit* Wien 1984.
- 6 Masaryk, Tomáš Garrigue: *Az új Európa* A szláv álláspont. Košice 1923.
- 7 Konrád György: *Antipolitika* i. m. 266.
- 8 Uo.
- 9 Magris, Claudio: *Der Habsburgische Mythos in der österreichischen literatur* Salzburg 1966.

Irodalom*

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 2.sz. (1990. április)

- Agnelli, A.: *La Genesi dell'Idea di Mitteleuropa*, Milano 1971.
- Bender, P.: *Das Ende des ideologischen Zeitalters. Die Europäisierung Europas*, Berlin 1981.
- Berend, T. L.: *The Crisis Zone of Europe*, London 1986.
- Beyrau, D. - Eichwede W. (szerk.): *Auf der Suche nach Autonomie. Kultur und Gesellschaft in Osteuropa*, Bremen 1987.
- Borsody, St.: *The Tragedy of Central Europe*, New York 1962.
- Burmeister, H. - P. Boldt, F. - Mészáros Gy. (szerk.): *Mitteleuropa Traum oder Trauma. Überlegungen zum Selbstbild einer Region*, Bremen 1988.
- Busek, E. - Brix, E.: *Projekt Mitteleuropa*, Wien 1986.
- Busek, E. - Willfing, G. (szerk.): *Aufbruch nach Mitteleuropa*, Wien 1986.
- Droz, J.: *L'Europe centrale*, Paris 1960.
- Dvornik, F.: *The Making of Central and Eastern Europe*, New York 1974.
- Fuks, M. és mások: *Polnische Juden. Geschichte und Kultur*, Warschau 1982.
- Habsburg, O.: *Die Reichsidee*, Wien 1986.
- Hanák Péter: *Jászi Oszkár dunai patriotizmusa*, Budapest 1985.
- Hilf, R.: *Deutsche und Tschechen. Bedeutung und Wandlungen einer Nachbarschaft in Mitteleuropa*, Opladen 1986.
- Grünwald, L. (szerk.): *Wir haben uns selbst aus Europa vertrieben*. München 1985.
- Jindra, Z. - Krížek, J.: *Contributions a l'histoire contemporaine des peuples de l'Europe centrale*, Praha 1960.
- Klenner, F.: *Eine Renaissance Mitteleuropas*, Wien 1978.
- Konrad, G.: *Antipolitik Mitteleuropäische Meditationen*, Frankfurt am Main 1985. Magyarul: *Az autonómia kísértése. Antipolitika* Budapest 1989.
- Kühl, J.: *Föderationspläne im Donauraum und in Ostmitteleuropa*, München 1958.
- Leber, St. és mások: *Mitteleuropa im Spannungsfeld der Gegenwart*, Stuttgart 1986.
- Löser, J. - Schilling, U.: *Neutralität für Mitteleuropa*, München 1984.
- Maczak, F.: *East Central Europe in Transition*, London 1985.
- Magris, C.: *Der Habsburgische Mythos in der österreichischen Literatur*, Salzburg 1966.
- Meyer, H. C.: *Mitteleuropa in German Thought and Action 1815-1945*. The Hague 1955.
- Michnik, A.: *Polnischer Frieden*, Berlin 1985.
- Milosz, Cz.: *West und östliches Gelände*, München 1986.
- Mitteleuropa*. Tagung vom 16. bis 18. Juni 1981. Evangelische Akademie Hofgeismar. Hofgeismar 1982.
- Pajewski, J.: *Mitteleuropa*, Poznan 1959.
- Palmer, A.: *The Lands between*, London 1970.
- Pearson, R.: *National Minorities in Eastern Europe 1848-1945*, London, 1983.
- Rexheuser, R.: *Die Deutschen im Osten*, Lüneburg 1986.
- Riedl, J. (szerk.): *Vor dem Ende der Zeit*, Wien 1984.
- Rotschild, J.: *East Central Europe between the Two World Wars*, Washington 1974.
- Schily, O.: *Vom Zustand der Republik*, Berlin 1987.
- Schlögel, K.: *Die Mitte liegt ostwärts. Die Deutschen, der verlorene Osten und Mitteleuropa*, Berlin 1986.
- Seibt, F. (szerk.): *Die Juden in den böhmischen Ländern*, München 1983.
- Stökl, G.: *Osteuropa und die Deutschen*, Stuttgart 1982.
- Tapie, V.-L.: *Die Volker unter den Doppeladler*, Graz 1975.
- Vishniak, R.: *Verschwundene Welt*, München 1983.
- Wasilewski, A.: *Wschód, Zachód i Polska*, Warszawa 1985.
- Wilms, B. - Kleinewefers, P.: *Erneuerung aus der Mitte: Prag-Wien-Berlin, dies seits von Ost und West*, Harford 1988.
- Zur Geschichte der deutsch-tschechischen Beziehungen*, Berlin 1985.
- Közép-Európával foglalkozó folyóiratok, illetve azok különszámai:
Cadmos 1983. 23/24..
1987. 39. sz.
Cross Currents (Ann Arbor, USA - A közép-európai kultúrának szentelt évkönyv, megjelenik 1982 óta.)
Europäische Rundschau (Bécs - Megjelenik 1970 óta.)
Mitteleuropa (Bécs - Megjelenik 1986 óta.)
Die Neue Gesellschaft 1986. 7.
Pannonia (A közép-európai folyóirat szerkesztőségei Kismartonban, Pozsonyban, Budapesten, Gorziában, Ljubljánában és Zágrábban találhatóak, 1972 óta jelenik meg németül, 1979 óta magyarul is.)
Proměny (A csehszlovák emigráció kulturális folyóirata, közép-európai kérdésekkel folyamatosan foglalkozik, a kérdésnek szentelt különszám: 1986. 1.)

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 2.sz. (1990. április)

Svědectví (A csehszlovák emigráció Münchenben megjelenő központi folyóirata, a közép-európai kérdéssel foglalkozó különszáma: 1985. 74.)

** A tanulmány gazdag jegyzetapparátusából csak a könyv alakban megjelent munkákat, illetve azoknak a szerző által idézett folyóiratoknak a címét - esetenként közép-európai különszámaik bibliográfiai adatait - közöljük, amelyek a kérdéskörrel folyamatosan foglalkoznak*

TÓTH KÁROLY

Nemzet vagy nemzeti kisebbség?*

Baj van a fogalmakkal. Nemcsak idehaza, másutt is - a szakirodalom az egyik legtöbbet használt fogalmunkkal, a nemzettel sem tud mit kezdeni. Én most mégsem pusztán terminológiai kérdésként szeretném a címben szereplő fogalmakat felvetni. Nem is lehet elvárni, hogy egy húsz-huszonöt perces előadás ilyen igénnyel lépjen fel, azt azonban már megteheti, hogy - legalább jelzésszerűen - a kérdés fontosságára a figyelmet felhívja. Néhány anekdotaszerű történetet mondanék el, s kísérletet teszek az értelmezésükre.

Az első. Zvara professzor¹ 1985 szeptemberében Budapesten a csehszlovák-magyar történész vegyes bizottság ülésén azt fejtegette, hogy a hivatalos csehszlovákiai nemzetiségi politikának az egyik jövőbeli (tehát immár mai) feladata az itt élő magyarság nemzetiségi tudatának elmélyítése. Ez az akár meglepőnek is nevezhető (1985-ben pedig igencsak az volt) kijelentése azonnal más értelmet kapott, amikor tovább hallgattuk a professzor szavait, aki szerint mindegyik azért van szükség, mert a csehszlovákiai magyarság még túlságosan erős nemzeti tudattal rendelkezik. Azt, hogy mit is ért a nemzetiségi tudat fogalma alatt, bármily nagy érdeklődéssel is kérdezett rá a jelen lévő magyar történészek népes tábora, nem volt hajlandó kinyilatkoztatni. Így csak megsejtésekre és találgatásokra szorítkozhatom magam is e kijelentés értelmezésekor.

De még mielőtt ilyen messzire mennék, hadd jegyezzem meg: Zvara professzor szavai, még ha először is hallottam, ismerősen csengtek. Nemcsak azért, mert az elmúlt húsz-negyven évben a nemzetiség fogalmának hivatalossá tétele révén annyi szó esett a nemzetiség azonosságtudatáról, öntudatáról, hogy már eszünkbe sem jut elgondolkozni azon, mit kell értenünk alatta, hanem mert Szabó Rezső² 1968 decemberében Ótátrafüreden³ elmondott beszédére rímelt. Ez persze az ismert körülményekből és a két személyiség eltérő sorsából adódóan csak amolyan kecskerím, de mégiscsak rím, amelyet érdemes észrevennünk.

Ha jól értelmezem Zvara professzor szavait, a nemzeti és a nemzetiségi tudat szembeállítására sok egyéb tényező mellett, minőségi különbségre utal, mégpedig abban az értelemben, hogy ha sikerül egy csehszlovákizált vagy szlovákizált magyar nemzetiségi öntudatot kialakítani a kisebbség körében, megszűnhet immár az anyanemzet irányába gravitálni, s helyette érzelmileg is a közös hazát választja hetven év ügyebár hetven év, ez alatt amúgy is sok minden megváltozott már. Ez igaz! Csak hát Szabó Rezső is hasonlóképpen próbálta alátámasztani ama bizonyos elméletét a Magyarország határain túl élő nemzeti kisebbségek más-más nemzeti identitástudatáról, nemzetiség voltáról, új nemzetté válásáról. E mögött a minden kétséget kizáró (bár nem feltétel nélküli!) elmélet mögött ugyan a Zvaraéval ellentétes irányú lojalitásbizonyítás munkáit, persze nem a mindenkor hatalommal szembeni, hanem a mostani Csehszlovákia iránti lojalitás. A történelem nagy kópé, alig múlik el tizenöt év és a maga szellemességével egy fájdalmas barackot nyom az ember fejére.

Számomra mégis ekkor vált igen fontossá ez a „nemzetiség kontra nemzeti kisebbség” kérdés. Hiszen, ha komolyan végiggondoltam, igazat kellett adnom mind Zvara professzornak, mind Szabó Rezsőnek, hogy elméleteikben az egyik közös pont, a megváltozott identitástudat, voltaképpen igaz (az más kérdés, hogy milyen következtetést vonnak le ebből, és más-más előjellel mire jó ez nekik), de az is világossá vált előttem, hogy a kérdés lényege sikkad el valahol, ha csak az ilyen (egyébként is szembeötlő) hasonlatosság alapján minősítem.

A következő anekdotám amolyan fogalmi-történelmi. A szakirodalom azokat a nemzetképződményeket jelöli a nemzetiség fogalmával, amelyek nem rendelkeznek még a nemzet összes, meglehetősen, épp a legfontosabb attribútumaival, mint a szuverén kollektivitás és

az államiság, annak minden lehetséges következményével egyetemben. Tehát a politikai lét hiánya teszi a nemzetet, illetve a leendő nemzetet nemzetiséggé, ezért a kultúrnemzet fogalmával is szokás jelölni azt. A leendő nemzet, mert rövid távon (de talán hosszú távon sem) nem tudja elérni politikai szuverenitását, létjogosultságát, egyenértékűségét a kultúra, ezen belül is annak egyik kollektív megnyilvánulási és ősi formája, a népi kultúra felmutatásával és demonstratív felértékelésével próbálja bizonyítani. (Csak megjegyzésképp mondom el itt, hogy a nemzeti kisebbség is az ilyen politikai szuverenitás hiányában, vagy ha ez csak formálisan adott, mennyire hasonló lépésekhez folyamodik.)

Mindez azért fontos számunkra, mert máris bevezet abba a fogalmi labirintusba, amely Közép-Európában a nemzet értelmezése körül kialakult. Századunk ezt az állapotot még azzal is súlyosbította, hogy a kultúrmemzeti lét tagadásaként megalkotta a valóráváltás reményeként létező államnemzet közép-európai koncepcióját, valamint a nemzeti kisebbség addig ismeretlen képződményét. Ne higgyük azonban, hogy ezzel körül is írtuk a problémát: a helyzetet tovább bonyolítja az olyan aterritoriális nemzetek/etnikumok jelenléte, mint a zsidóság vagy a cigányság, illetve a nemzeti diaszpóra-lét, szétszórtság e térségben, amelyekkel a hagyományos kultúr-, illetve államnemzeti koncepciók szinte semmit sem tudnak kezdeni.

A leírtakból a nemzeti fejlődés két fontos oldala bontakozik ki. Az egyik oldalon a kulturális öndefiníálás, a másik oldalon az erre épülő (vagy épp nem épülő) politikai kiteljesedés, amely a valós nemzeti létezés képeként jelenik meg. Csatlakozva Szabó Miklós történész álláspontjához, ezt a két oldalt, vagy immár típust nevének kell nevezni. Megnevezésben ugyan nincs hiány, és felesleges is lenne ezeket újabakkal szaporítani, csakhogy az eddigi megnevezések mind ugyanarra, a nemzetre vonatkoznak (pusztán fáziskülönbségeket jelezve), tehát gyakorlatilag szinonim fogalmak. Szabó Miklós merev (igaz csak gondolati) határvonalat húz e két típus között, s ezzel, úgy vélem, sikerült e gordiuszi csomón lazítania.

„Azonos nyelven beszélő és/vagy azonos felekezethez tartozó emberek közössége, amennyiben nem alkotnak társadalmi munkamegosztás-struktúrát, nem nemzet, hanem etnikum. Etnikumok nemzetté szervezése elsősorban komplett, minden lényeges társadalmi osztályt magába foglaló társadalmi munkamegosztás-struktúra létrehozását jelenti, csak másodsorban nemzeti állam szervezését⁴ - írja Szabó Miklós. Míg az etnikumba, mint természetes közösségbe az emberek beleszületnek, a nemzet azonban politikai közösség is (!), melybe „eltérően az előzőtől nem születnek bele a nemzet tagjai, hanem tudatos politikai elkötelezettséggel vállalják vagy elutasítják ezt a közösséget”. A nemzeti hovatartozás ilyen értelemben igenis választás, vagy nemzeti lelkületünknek jobban tetsző fogalommal élve, vállalás kérdése. Egyszerűbben fogalmazva, a magyar nemzet tagjának lenni mást jelent, mint magyarnak lenni. A különbség éppen a politikai érettség kérdésében rejlik, hogy a közösség mennyire képes önmaga tudatos megszervezésére. És ez véleményem szerint a nemzeti kisebbségre is vonatkoztatható, azzal a lényeges különbséggel, hogy a nemzeti kisebbség esetében az önszerveződésre való képesség tudata adott, és a kérdés számára nem az önszerveződés megindításaként, létrejöttéként merül fel, hanem az önszerveződő képesség tudatának megfelelő gyakorlati fenntartásaként. Fontos hozzátennem, hogy noha az etnikum és nemzet különválasztása minőségi különbségre utal, ez nem jelent magasabbrendűséget, hiszen a hagyományos kultúra is egyazon tágan értelmezett kultúra része; itt csak arról van szó, hogy egy közösség politikailag is meg kívánja-e szervezni magát, és ha nem teszi, attól a létjogosultsága még ugyanúgy adott. (Lásd a cigányság esetét, vagy a zsidóságot mint felekezetet stb.) Ezek szerint a nemzeti kisebbség tudata egy létező nemzeti tudat töredéke, s nem olyan, amelyet ki kell alakítani, vagy ami nincs, tehát nem fejlődési stádium, hanem adott realitás. A kérdés az, hogy mennyire kíván élni ezzel az adott (pontosabban a megváltozott) körülmények között, és bármelyik alternatívát választja is, mindkettő

megalapozott, létjogosult, és egyik választásért sem szabad elítélni. Térségünk fejlődésének iránya megmutatta, hogy e modern korban a nemzetté válás bizonyult az egyedüli útnak ahhoz, hogy a közösség létezése biztosított legyen. Aki nem ezt választotta, vagy nem tudta elégségesen érvényesíteni, alacsonyabbrendűnek számított és a nagy nemzeti forrongás közepette felszámolásra, beolvadásra ítéltetett. (Lásd a diaszpórák esetét, amelyek nem rendelkeztek az önszerveződés lehetőségével.) Nyilvánvaló, hogy az a nemzet, amely két évszázados múltra tekint vissza, felettébb érettnek érzi magát (és engedtessek meg most elsősorban magunkra gondolni), az ilyen alá-fölé rendelési játékba nem mehet bele, mert minden ilyen játék alapszabálya, hogy az ember ugyanúgy lehet lent is, mint ahogy fent - ez a játék lényege, s ezért szokták játszani, bár mindig abban a reményben, hogy mindig mi leszünk fönt...

A harmadik anekdotám a nacionalizmus történetéhez kapcsolódik. A nacionalizmus, és ezt Szabó Miklós nagyon jól látja, a természetes (etnikai) és a politikai közösség között húzódó határvonal fölszámolása, az az állapot, amikor az ember a természetes közegbe beleszületve automatikusan a politikai közösség tagjának is számít, a választásra/vállalásra esélye sincs, s ha mégis választana, vagy akárcsak szembehelyezkedne egy ilyen értelmezéssel, hazaárulóvá, „közegidegenné” válna. A nacionalizmus, Szabó Miklós szerint feltételezi, hogy „hallgatólag vagy kimondva (...) a nemzetbe mint politikai közösségbe ugyanúgy beletartoznak a nemzet tagjai, mint a természetes közösségbe”, ez amolyan „természetes kötelékként áll fenn”. És ebből adódnak azon jelenségek (engedtessek meg itt nagyon meredeken fogalmaznom), melyek ezt a választási esélyt megkérdőjelezzik, illetve a „másik” lehetőség választása esetén ezt a lépést elítélendőnek tartják - ezek a nacionalizmus megnyilvánulásai. Természetesen mindez a valóságban - és persze esetünkben sem - nem ilyen egyszerű. Ha egy kisebbség ki van téve asszimilációs hatásoknak, törekvéseknek, ezt a kérdést is differenciáltabban kell kezelni. De kezelni kell és nem elvitatni az egyéni döntés jogát. Véleményem szerint osztársadalmi és közösségi szempontból is - a politikai kultúra szempontjait már nem is említve - sokkal veszélyesebb egy kollektív igényrendszer ráerőszakolása az egyénre (amit egyébként természetesen szintén egyének állapotítottak meg) mint maga az asszimilációs folyamat. A differenciáltabb kezeléshez pedig csak annyit, hogy egy nacionalista hatás ellenreakciójaként nem egy ellenacionalizmus tud érdemlegesen tenni valamit, hanem ennek az „anacionálisnak” minősített magatartásnak az elítélése helyett olyan viszonyokra van szükség, melyek között természetes az egyéni döntések, valamint a kultúrák és nemzetek szuverenitásának tiszteletben tartása, s ha erre rövid távon nincs is mód, akkor is ebben a szellemben kell cselekedni.

Az utolsó anekdotám a határok kérdését, azt a bizonyos kényes kérdést érinti. Nem akarok Magyarországhoz csatlakozni, sőt mi több, ezt a bizonyos „Horné Uhorsko”-t sem akarom elszakítani Csehszlovákiától. Számomra a határok kérdése a csehszlovák államhatárokon belül érdekes, a kérdés háttere ugyanis az, hogy mi hívja életre még ma is a Magyarország felé gravitálás ködös igényét, illetve az „államalkotó” nemzetek részéről azt a reflexszerű félelmet, hogy a kisebbség ezt egyszer megteszi. Hadd ne foglalkozzam most azzal a hamis történelemértelmezéssel és tapasztalattal, hogy úgymond a magyarság ezt egyszer már megtette, ilyen alapon azt is mondhatnánk, hogy egyszer már (1918-ban) Szlovákiához is csatlakozott. Ez nem a kérdés lényegét érinti, ellenkezőleg, elmosza, elfedi azt. Csehszlovákiában az államéletet befolyásoló tényező a cseh és a szlovák nemzet viszonyának a kérdése. Ez gyakorlatilag a köztársaság megalakulása óta probléma, lényege abban foglalható össze, hogy Prága mindig kísérletet tett a szlovák területek majorszálására, ha egész pontosan akarok lenni, azt kell mondanom, hogy számára Szlovákia nem volt politikai kérdés, egyszerűen figyelmet sem fordított rá, csak mert élvezte nemzeti monopol szerepét a köztársaságon belül. A másik oldalon Szlovákia, illetve a szlovák nemzet egyre erőteljesebben lépett föl a „csehszlovakizációval” szemben. E folyamat kicsúcsosodása volt

az 1968-ban elfogadott 143. alkotmánytörvény, amely a föderációt rögzítette. Ez a föderáció azonban felemásan sikerült. A kívánatos szövetségi (föderatív), illetve köztársasági szervek nem épültek ki. Szlovákiában kiépült, Csehországban azonban teljesen formális testületnek bizonyult a Cseh Nemzeti Tanács, hiszen a centralizált államszerkezet nagy hatásköröket utalt a föderatív szintre, és a szövetségi államigazgatási szervek mindenhatósága fölöslegessé tette egy Cseh Nemzeti Tanács tényleges működését. A Szlovák Nemzeti Tanács működése ellenére is, a szlovákság körében továbbra is nagy a félelem a „csehoszlovakizmustól”, és ez meglehetősen determinálja a szlovák politikai vezetést.

A csehszlovák belpolitikának a legalapvetőbb félelemgóca éppen a cseh és szlovák viszonyban keresendő. A szlovákiai politikai élet minden erejét a „cseh” hatások kivédésére fordítja. Ez olykor egész nyíltan, olykor burkolt formában megy végbe. A kérdés lényege mindenképpen a szlovák nemzet, illetve a köztársaság szuverenitásának a hiánya. Az egész államélet feszültségei, türelmetlensége, centralizmusa ebből következik. És ez az, ami kihat a magyar nemzeti kisebbséggel szemben követett szlovák politikára is. Úgy lehetne megfogalmazni ezt, hogy a szlovák politika szuverenitáshiányát a gyöngébb fél irányába kompenzálja. És ha ez igaz, akkor az állam decentralizálásának, a köztársaságok egyre erőteljesebb önállósításának jó hatása lehet a szlovákiai belpolitikára is. A „szlovák állam”, mint példakép és tradíció a szuverenitáshiány legfőbb kifejeződése. Minél önállóbb Szlovákia és Csehország az államkereten belül, annál inkább megszűnik a csehek és szlovákok közötti félelem, és egyenes arányban csökkenni fog a szlovákok és magyarok közötti ellentét is, hiszen biztonságosabb, higgadtabb lesz a szlovák belpolitika. Valódi köztársaságok kellene, melyekben ezek után a nemzeti felhang elveszítheti mai jelentőségét, hiszen nem a másikkal szemben kell megfogalmaznia magát.

Fel kell tennünk magunknak a kérdést, miképp lehetséges, hogy Közép-Európában, e baráti országok közösségében minden logikával ellentétben Európa legmerekvebb országhatárait találjuk, ráadásul akkor voltak a legmerekvebbek (az ötvenes években), amikor ez a fajta „barátság” a „reneszánszát” élte. Ez a tömbön belüli furcsa helyzet, a tömbpolitikának, pontosabban az állami szuverenitás teljes hiányának vagy korlátozott voltának következménye. A határok, mint ezt a mostani folyamatok is jól bizonyítják, ma már sokat veszítettek jelentőségükből, az állami szuverenitás kifejeződésének kelléktárában meglehetősen mélyre kerültek. A tömbön belüli államok ilyen merev határpolitikája elsősorban politikai szuverenitásuk hiányának az egyik kompenzációja. Ugyanez a helyzet a kérdés nemzettudati megnyilvánulása esetén, csakhogy itt nem az állami, hanem a nemzeti szuverenitás, magabiztoság stb. kérdéseként merül fel a probléma. Az ellenségek egy egyszerűbben és látszatra hatékonyabban szolgálták a nemzeti egységtudatot, mint a pozitív értékek színes, olykor rendkívül sokféle kavalkádja, ráadásul helyettesíteni is tudták ezt a rendkívül fáradságos munkát, melynek alighanem az önmagunkkal való, nem mindig könnyen elviselhető szembenézés a legelső stációja.

A kisebbség esetében is erről a szuverenitáshiányról beszélhetnénk, ha akárcsak végcélként is a Magyarországhoz való csatlakozás képe lebegne előttünk. A „haza csak ott van, ahol jog is van” Szabó Rezső-i megfogalmazása szintén erre a szuverenitáshiányra utal, ám gondolatait hadd egészítsem ki azzal, vitázva a Hitelben megjelent írásával, hogy ez nálunk még külsőleg sem adott. A politikai szuverenitás növekedése, a magabiztosabb nemzeti politika kialakítása, valamint ezeknek a kérdéseknek a nyílt megfogalmazása és megvitatása, a vélt és valós problémák artikulációja hozzásegíthet e határkérdés megoldásához is.

* *Elhangzott 1989. november 18-án Vágsellyén A csehszlovákiai magyar értelmiségi lét című tudományos tanácskozáson.*

Jegyzetek

- 1 Zvara, Juraj (1926) 1954-ben végzett a pozsonyi Komensky Egyetem Bölcsész-tudományi Karán. A tudományos kommunizmus, a szociológia és a nemzetiségi kérdés problémáival foglalkozik.
2. Szabó Rezső (1929) Pozsonyban élő jogász, 1968-69-ben a Szlovák Nemzeti Tanács alelnöke volt.
- 3 Ótátrafüredi konferencia - az 1945 utáni időszak első magyar értelmiségi találkozója Szlovákiában, melyre 1968. november 24-én került sor.
- 4 A cikkben szereplő Szabó Miklós-idézetek forrása: Szabó Miklós: *Magyar nemzetfelfogások a 20. század első felében*. In.: *Mozgó Világ*, 1983. 4. sz., 50-60.

KONTRA MIKLÓS-JOHN BAUGH

Önként s dalolva adja fel nyelvét s kultúráját?*

Kontra) M(iklós): Valahol azt olvastam, hogy a négerek beszélte angol nyelvészeti kutatásában az jelentette a nagy áttörést, amikor az első néger nyelvészek tanulmányozni kezdték ezt a változatot. Miért fontos, hogy négerek tanulmányozzák a négerek angolját?

John) B(augh): Nem olyan nagyon fontos. Tény azonban, hogy a néger nyelvészeknek első kézből való, személyes ismereteik vannak arról a kultúráról, amelyet tanulmányoznak és - a faji¹ előítéletek amerikai történelmi szerepe miatt - sok fehér tudós nem fér hozzá a legfontosabb adatokhoz és nem rendelkezik a szükséges intuíciókkal. A néger tudósoknak megvolt az az előnyük, hogy értették a tanulmányozott kultúrát, nyelvi intuícióik azonosak voltak adatközlőik intuícióival, és ez lehetővé tette számukra, hogy az alapnyelv² mélyebb kérdéseit is vizsgálják.

K. M.: Mondanál erre egy konkrét példát?

J. B.: A *steady* szó használata olyan mondatokban, mint például *They be steady running*'. Ami engem illet, eleinte nem is voltam tudatában, hogy a *steady* ilyen használata a néger angol nyelvtani sajátossága. Fehér nyelvészek hívták fel rá a figyelmemet, egészen pontosan William Labov fia, Simon, aki egy néger barátjától hallott ilyen mondatokat. Magam azért nem vettem észre, hogy itt néger sajátossággal van dolgunk, mert tudtam, hogy a fehérek nem sztenderd nyelvi formákat is használnak, például *they ain't got none*³, de azt nem tudtam, hogy a *steady*-t nem használják. Na már most, miután föl hívták rá a figyelmemet, támaszkodhattam a magam néger angol nyelvi intuícióira, amikor a *steady* használatát a néger közösségekben kutattam. Vizsgálataim során kiderült, hogy a *steady*-nek sajátosságos nyelvtani funkciója van a néger angol alapnyelvben, nevezetesen: ez a határozó a folyamatos ige által jelölt cselekvés intenzív, kitartó, következetes módjára utal. A fehér nyelvészek azért nem tudtak erre rájönni, mert a saját, sztenderd angolnak megfelelő szemantikai interpretációjukat tulajdonították a *steady*-nek. Amikor megkérdeztem fehér kollégáimat, hogy mit jelentenek a *steady*-s mondatok, néhányan azt felelték, hogy ezek a mondatok nyelvtanilag helytelenek, mások viszont félreértelmezték ezeket a mondatokat. Azért értelmezték félre őket, mert föltételezték, hogy a *steady* megfelel a sztenderd angolbeli *steadily* határozónak, csakhogy a sztenderd *steadily* nem jelent intenzív, kitartó cselekvést.

K. M.: Értem. Tehát mit jelent pontosan a *They be working steady*?

J. B.: Azt, hogy nagyon intenzív, kitartó, következetes módon dolgoznak.

K. M.: Nem lehet félbeszakítani a munkájukat?

J. B.: Nem célszerű dolog.

K. M.: Gondolod, hogy a magyarországi cigányokkal hasonló lehet a helyzet? Vagyis, hogy egy cigány nyelvész nyelvi intuíciói pontosabbak kell legyenek egy magyar nyelvész intuíciójánál?

J. B.: Vannak olyan cigány nyelvészek, akik a cigány nyelvet kutatják, habár nem Magyarországon. A cigány terepnyelvészek a magyaroknál jobban hozzáférnek a nyelvi adatokhoz. Az a véleményem, hogy a képzett cigány nyelvészek a cigányok beszélte nem sztenderd magyar és a sztenderd magyar közötti árnyalt nyelvi különbségeket pontosabban, szakszerűbben tudnák leírni.

K. M.: Magyarországon vannak, akik úgy tartják: a cigányok se cigányul, se magyarul nem tudnak rendesen. Gondolom, a négerok se tudnak angolul, vagy tudnak?

J. B.: Az Egyesült Államokban sokan vannak, akik úgy vélik, a négeroknak nincs semmilyen nyelvük. Kérdésedből azt veszem ki, hogy sok magyar ezekhez az amerikaiakhoz hasonlóan vélekedik. Csakhogy ezek a vélemények a nyelvi viselkedéssel kapcsolatos tudatlanságot tükrözik. Minden egyes embernek a Föld minden egyes társadalmában

koherens nyelvi rendszere van. Nyelvtudományi szempontból egyetlen nyelv vagy nyelvjárás sem magasabb rendű a többinél. Ez a szellemiség azonban hiányzik a társadalomból. A társadalmak átlagos tagjainak nagyon határozott érzéseik vannak arról, hogy mi számít nyelvileg jónak s mi rossznak. Aztán amikor az emberek hangot is adnak ezeknek a nézeteiknek, kiderül, hogy véleményük a nyelvi mitológia körébe tartozik és a nyelvészeti tények ismeretének hiányán alapul.

K. M.: A nyelvhasználat és a társadalmi érvényesülés egymáshoz kapcsolódik. A sztenderd angolnak magas a presztízse, a négernek alacsony. A sztenderd angolt beszélőknek nagyobb esélye van a társadalmi érvényesülésre, mint a néger angolt beszélőknek. Ugyanez a helyzet a sztenderd magyar beszélők és a cigány magyar beszélők esetében is. Azok az emberek, akik szerint a négereknek meg kell tanulniuk a sztenderd angolt és a cigányoknak a sztenderd magyart, jó szándékú emberek, nem?

J. B.: A legtöbb közöttük jó szándékú, de fajgyűlölők is tesznek ilyen kijelentéseket. A hatalmi pozícióban levők egy része és a tudatlanok úgy vélik: a kulturális alkalmazkodás, hasonulás mindig a többségi, hagyományos normák irányába kell történjen. Más szavakkal: a cigányok dolga, hogy hasonuljanak a magyarokhoz, a négerké meg az, hogy hasonuljanak a hagyományos középosztálybeli amerikaiakhoz. Látszólag, a felszínen, a sztenderd nyelv megtanulására való buzdítás rendjén való. Meg kell azonban vizsgálni, hogy a többségi társadalmi-kulturális normákhoz való alkalmazkodás, például a magyarországi cigányok és az amerikai négeres esetében, együttjár-e az adaptáció előtt tapasztalt diszkrimináció megszűnésével? Ha valaki azt állítja, hogy a négereseknek azért jut osztályrészül a megkülönböztetés, mert nem sztenderd angolt beszélnek, akkor azt is állítja, hogy amennyiben elsajátítja egy néger a sztenderd angolt, megszűnik ellene a diszkrimináció. Magam nem ezt tapasztaltam. Amikor nemrég a kaliforniai Center for Advanced Studies in the Behavioral Sciences (Társadalmi Tudományok Kutatóintézete) vendégprofesszora voltam, lakást kerestem a családomnak. Telefonon érdeklődtem, hogy megtekinthetek-e kiadó lakásokat elegáns, középosztálybeli, fehérek lakta negyedekben. A válasz mindig az volt, hogy menjek, még nem adták ki a lakást. Azért kaptam ilyen válaszokat, mert akikkel beszéltem, nem tudták a beszédemből megállapítani, hogy néger vagyok. Amikor aztán megjelentem egy kiadó lakást szemügyre venni, azt mondták, hogy a lakás már ki van adva. Az ilyen típusú, telefonbeszélgetéskor megnyilvánuló diszkrimináció gyakran sújtja azokat a négereseket, akiknek nem volt módjuk megtanulni a sztenderd angolt.

K. M.: Ezek a jó szándékú emberek a társadalmi érvényesüléshez vezető egyetlen helyes utat mutatják meg, amikor nem adnak módot arra, hogy a gyerekek néger angol vagy cigány nyelven tanulhassanak az iskolában. Vagy nem így van?

J. B.: Ez igen bonyolult kérdés. Az igaz, hogy a négereseknek s a cigányoknak kis esélyük van a társadalmi sikerre, ha nem tanulják meg a többségi társadalmi normákat. Az Egyesült Államokban sok néger szülő elutasítja annak a realitását, hogy valaki teljes értékű iskoláztatásban részesülhet ott, ahol a tanítás nyelve egy nem sztenderd nyelvjárás. A többségi kultúra minden intézményéhez a sztenderd angol kapcsolódik, tehát - függetlenül nyelvi háttérétől - mindenkinek, aki teljes értékű tagja kíván lenni a társadalomnak, meg kell tanulnia a sztenderd angolt, úgy, ahogy azt elvárják. Azokra, akik a nem sztenderd nyelvjárásban történő oktatást szorgalmazzák, még ha jó szándék vezet is őket, a legtöbb amerikai néger szülő úgy tekint, mint akik a társadalmon belüli faji megkülönböztetést akarják konzerválni. Mire van szükség? Arra, hogy az emberek a nyelvi eltéréseket megfelelően tudják értékelni és arra, hogy olyan átvezető oktatási programokat dolgozzanak ki, amelyek számolnak a diák kiinduló nyelvi helyzetével s amelyek révén a diák lépésről lépésre haladva eljut a sztenderd nyelvi normák birtokába.

K. M.: Egyetértés-e azzal, hogy Magyarországon is fontos lenne az USA-beli *affirmative action*-höz⁴ hasonló törvényeket hozni a cigányokra vonatkozóan? Bár úgy tudom, hogy az *affirmative action* létjogosultságát sokan vitatják az Egyesült Államokban. Miért?

J. B.: Azért, mert a négereket favorizáló politikának tartják. Az Egyesült Államokban alapelv az esélyegyenlőség biztosítása, annak ellenére, hogy bizonyítható: nem volt, s ma sincs mindenki számára esélyegyenlőség. A történelmi múltnak része a rabszolgaság és az, hogy tilos volt a négereket megtanítani írni és olvasni. Ezt a mai amerikaiak gyakran elfelejtik, amikor nehezen találnak munkát, vagy alig tudják gyermekeik iskoláztatási költségeit kifizetni. Úgy vélik, nem igazságos az, hogy a négerek olyan lehetőségeket kapnak, amelyeket ők vélhetőleg nem tudnak saját gyermekeiknek biztosítani. Azonban ha a diszkrimináció USA-beli történetét megvizsgáljuk, nyilvánvaló: számos intézmény nem nyújtana esélyegyenlőséget a kisebbségeknek, ha az *affirmative action* nem írta ezt elő. Én magam ennek a rendszernek a produktuma vagyok. Nagyrészt azért tudtam egyetemre járni, mert a négerek speciális lehetőségeket kaptak. Nem azt mondom ezzel, hogy fehér diáktársaimnál könnyebben jutottam a diplomákhoz. Egyszerűen lehetőséget kaptam arra, hogy bebizonyítsam: vannak-e olyan intellektuális képességeim, amelyekkel versenyben maradok a fehérekkel az akadémiai küzdőtéren. Azt hiszem, fontos, hogy ha megállapítható az esélyegyenlőtlenség történelmi tényként, akkor minden lehetőséget el kell követni az egyenlőtlenség leküzdésére, de oly módon, hogy a többségi kultúra hordozói ne váljanak nyílt diszkrimináció elszenvedőivé.

K. M.: Hogyan válhat a diszkrimináció célpontjává a többségi kultúra?

J. B.: A többségi kultúra hordozói elleni diszkrimináció látszatáról van szó. Másképp mondva: az Egyesült Államokban nem tagadják meg a fehérektől a lehetőségeket. Inkább az a helyzet, hogy egy olyan fehér ember, aki orvosegyetemre szeretne menni, de ehhez nincs meg a felkészültsége, gyakran úgy látja: a négerek az *affirmative action*-nek köszönhetik, hogy bejutnak ezekre az egyetemekre. Valójában azonban az *affirmative action* úgy van megalkotva, hogy csak kvalifikált embereknek nyújt esélyegyenlőséget. Azt biztosítja, hogy az Egyesült Államokban a kvalifikált kisebbségek számára bizonyos munkahelyek, állások elérhetőek legyenek. A kisebbségek kvalifikátlanságáról kialakított vélekedés az, ami ártalmas a társadalomra nézve, mivel az ilyen vélekedés általában erősíti a diszkriminációt és a faji megkülönböztetést.

K. M.: Légy szíves meghatározni, csak úgy rögtönözve, mi az *affirmative action*?

J. B.: Olyan törvény, amely a múltbeli diszkrimináció leküzdését célozza, olyan módon, hogy bizonyos anyagi eszközöket és lehetőségeket juttatnak azoknak, akik a diszkriminációt elszenvedettek közé tartoznak.

K. M.: Értem. Azon kívül, hogy antihumánus és antidemokratikus, mi a rossz a szegregációban, vagyis az egyes népcsoportok elkülönítésében?

J. B.: Hm. Érdekes, hogy ezt kérdezed, mert a legtöbb fejlett ipari társadalomban van szegregáció, különféle formákban. Az egyik legnyilvánvalóbb szegregáció a társadalmi elit szegregációja. Azok, akiknek elegendő anyagi javak állnak ehhez rendelkezésére, gazdasági szegregációt „mérnek” saját magukra. Az alsó osztályok szegregációja az elnyomás áldozatait sújtja. Amennyiben megerősíti az elnyomást, a szegregáció rossz dolog. Ha mesterségesen támogatja az elitet, rossz dolog. Az Egyesült Államok társadalmi esélyegyenlőség illúzióját nyújtja. Valójában azonban a társadalmat megosztja a jogok és privilégiumok egyfajta keveréke. Az USA minden állampolgárának azonos jogai vannak, de nem minden állampolgár tartozik a kiváltságosok közé. A kiváltságosok a történelem folyamán fölerősítették a szegények szegregációját, még akkor is, ha akaratlanul tették.

K. M.: Azért kérdezem ezt, mert nálunk sokat beszélnek ma a szegregációról, és volt friss kísérlet a magyarországi cigányok szegregálására. Az értelmiségiek esetleg elítélhetik a szegregációt azon az alapon, hogy antidemokratikus és antihumánus. De vannak, nem is

kevesen, akiket nem különösebben érdekelnek a demokrácia és a humanizmus elvei; ezeknek az embereknek mit lehet mondani a szegregáció veszélyeiről?

J. B.: Amerikában ez elég bonyolult probléma. Inkább az amerikai négerek szemszögéből válaszolom meg ezt a kérdést, s aztán később megítélhetjük, hogy vannak-e magyar analógiák. Sok amerikai négernek ma az a véleménye, hogy a szegregáció nem föltétlenül rossz dolog. Történetileg nézve nyilvánvaló, hogy sok néger be akart illeszkedni a nagyobb amerikai társadalomba. Vagyis azt akarták, hogy a többségi kultúra fogadja el őket, hogy oda mehessenek, ahová kedvük tartja, hogy olyan állásuk legyen, amelynek betöltéséhez képességeikből futja, vagyis - Martin Luther King álmával szólva azt akarták, hogy a képességeik szerinti lehető legjobb éljenek. Azonban amikor az integrációs erőfeszítések ellenségeskedést és faji villongásokat szültek, sok fekete szívesebben maradt meg saját izolált kultúrájában. Ily módon vannak ma olyan feketék, akik a rájuk kényszerített szegénység ellen vannak (az esélyegyenlőtlenség öröksége miatt mondom, hogy a feketékre rákényszerítették a szegénységet), de nem akarnak különösebben beilleszkedni a társadalomba. Egyszerűen nem akarnak szegénységbe kényszerítve élni, nem akarnak rossz közbiztonságban élni, nem akarnak a bűnözés szenvedő alanyai lenni, nem akarnak arra kényszerülni, hogy olyan környéken éljenek, ahol az önfenntartás egyetlen gazdasági lehetősége a kábítószer-kereskedelem. Ez a helyzet az USA régi faji ellentétéinek a következménye.

Más feketék ugyanilyen meggyőző erővel agítálnak a beilleszkedés mellett. Ők azt mondják, hogy ha a többségi társadalom nem tanúsít nagyobb türelmet, a feketéket sújtó gondok állandósulnak és az egész társadalomnak fognak károkat okozni. Tehát a négerek között nagy vita van a beilleszkedés kívánatos mértékét illetően. Lehet-e működőképes néger kultúrát teremteni? Olyat, amelyben gazdagok az oktatási lehetőségek, tiszteletre méltó a kultúra és megfelelőek a gazdasági lehetőségek?

K. M.: Igen. Hadd említsem meg az egyik nagy magyar sajtóvisszhangot keltő esetet. Miskolcon, a belvárosban egyre nőtt a cigány lakosok száma, mire a városi tanács a város határain kívül kívánt a cigányoknak lakásokat építtetni. E telep létrehozásának célja világos volt: hagyják el a cigányok a belvárost! Azon túl, hogy az ilyen szegregációs kísérlet antihumánus, milyen veszélyeket rejt magában egy ilyen politikai döntés?

J. B.: Az Egyesült Államokban faji vagy társadalmi különbségektől függetlenül mindenkinek azonos jogai vannak lakóhelyét megválasztani. Az olyan intézkedések, amelyek bizonyos osztályhoz vagy rasszhoz tartozó embereket mesterségesen gettókba kényszerítenek, csak elmélyítik a társadalmi szakadékokat. Ami a magyar cigányokat illeti, ez az alig álcázott kísérlet a cigányok „lakáshoz juttatására”, valójában Miskolc belvárosából való eltávolításukra, azt a problémát rejti magában, hogy állandósul a cigányoknak a többségi kulturális javaktól való megfosztottsága. És hát, amennyire megismertem a cigányok itteni helyzetét, úgy látszik, hogy a gazdasági esélyegyenlőtlenség itt is olyan következményekkel jár, mint az amerikai négerek esetében. Például sok középosztálybeli amerikai azért tart a négerektől, mert úgy véli: a feketék automatikusan bűnözők is. Vannak olyan dokumentumfilmek, amelyek bemutatják, hogy a fehér nők, ha az utcán egy művelt, középosztálybeli, nyakkendőt s öltönyt viselő fekete férfi jön velük szembe, ösztönösen magukhoz szorítják a retiküljüket. Ez annak a sztereotípiának köszönhető, amely szerint a négerek automatikusan bűnözők is. Nos, ezt a vélekedést részben a szegregáció okozta faji elkülönülés tartja életben. Úgy tudom, van olyan magyar vélemény, hogy a cigányok automatikusan gyakrabban bűnözők. Az USA-ban az a helyzet, hogy azok a feketék, akik előtt nyitva állnak a társadalmi érvényesülés kapui, nem bűnözők. Ha a cigányok megfelelő iskolázásban részesülnek és a társadalmi érvényesülés útjai is megnyílnak előttük, akkor nagyon valószínű, hogy a bűnözésük is lecsökken. Ha nem kapják meg ezeket a lehetőségeket, alig tehetnek mást, mint hogy bűnözés, prostitúció útján vagy más illegális módon tartsák fenn magukat. Ez itt egy szocialista ország, én kapitalista országban élek. Úgy

látom, van egy közös nevező a kettő között: a pénz beszél. Ha valakinek nincs pénze, valamilyen úton-módon szerez magának. Ha a társadalom nem teszi lehetővé, hogy valaki legálisan szerezzen pénzt, az illető illegálisan fog hozzájutni. A lakóhelyi és faji szegregáció egyszerűen állandósítja a bűnözés szükségletét.

K. M.: Azt mondtad egyszer, hogy a *néger bűnözés* kifejezés használata faji előítéletről tanúskodik. Miért?

J. B.: Azért, mert a *bűnözéshez* nem szükségszerű hozzákapcsolni egy faji megnevezést.

K. M.: Ugyanilyen alapon azt is mondanád, hogy a *cigány bűnözés* használata a magyarban szintén faji előítéletről árulkodik?

J. B.: Igen.

K. M.: Kifejtenéd ezt? Miért?

J. B.: Minden magyarországi bűnöző cigány? Lehetetlen, hogy így legyen. Ha a magyarországi vagy USA-beli bűnözési statisztikákat megnézzük, azt találjuk, hogy a cigányok, illetve a négerek nincsenek annyian, amennyien lenniük kellene ahhoz, hogy minden bűnesetet ők követhessenek el. Az Egyesült Államokban a bűnözők többsége fehér, de a börtönökben többségben vannak a színesek. Ez nyilvánvalóan faji megkülönböztetés következménye. Nagyon szembeszökik például, hogy az a fehér középosztálybeli férfi, aki merényletet követett el Reagan elnök ellen, nem került börtönbe. Még csak nem is vádolták gyilkossági kísérlettel. Elmegyógyintézetbe tették. Biztosíthatlak, hogy ha Reagan elnökre egy alsó osztálybeli néger lőtt volna rá, senki nem tettelezte volna föl róla, hogy bolond. Itt osztályhoz kötött előítélet működik.

K. M.: Röviden elmondanád, hogy zajlott a gyerekkorod, s miként váltál az elegáns társadalom tagjává?

J. B.: Nagyon szerencsés voltam, mert édesapám igen művelt ember volt. Fontos volt a gyerekkoromban az, hogy a családom eredetileg Philadelphiába való, ahol sohasem volt rabszolgaság a kvékerek miatt. Így a családban felmenőim generációkon keresztül szabad négernek voltam, s ennek köszönhetően olyan iskoláztatásban volt részem, amilyenben sok néger nem részesülhetett. Ezek az iskoláztatási lehetőségek megengedték, hogy integrálódjunk. Adófizető állampolgár vagyok, igen hasonlítok a középosztálybeli vagy felső középosztálybeli amerikaiakra, pénzt gyűjtök, hogy gyermekeimet iskoláztathassam, érdekelnek társadalmunk gazdasági állapotának kérdései, és, őszintén mondom, foglalkoztat, hogy milyen képet alkotnak a világban rólunk, amerikaiakról. De olyan ember vagyok, aki megtapasztalta a tisztán faji diszkriminációt is, ezért mélyen érint, hogy a mi amerikai társadalmunkban nem valósul meg a hirdetett társadalmi esélyegyenlőség. Az Egyesült Államoknak nagyok a lehetőségei: olyan ország lehetne, ahol faji és nemzetiségi különbségek ellenére mindenkinek azonosak a lehetőségei. A helyzet azonban az, hogy az USA nem volt ilyen ország s ma sem ilyen.

K. M.: Peter Trudgill egyik könyvében olvastam, hogy még 1949-ben is volt valaki, aki azt írta, hogy „a feketék nem tudják kiejteni az r-et, mert vastag az ajkuk”. Te ki tudod ejteni az r-et? Hogy tanultad meg?

J. B.: Nevetséges. Abszurd az az állítás, hogy a fehérek és feketék közötti fiziológiai különbségek okozzák a nyelvi különbségeket. Igen, ki tudom ejteni az r-et, és minden USA-beli néger ki tudja ejteni, aki olyan nyelvi körülmények közé került, mint én. Sok fehér New York-i nem ejti az r-et. Ami azt illeti, néhai John Kennedy elnök sem ejtette az r-eket. Pedig az ő ajka nem volt vastag és az orra sem volt széles. Az ilyen kijelentések faji előítéletről vallanak és sajnos a társadalomtudományokat világszerte befolyásolja az a politikai környezet, amelyben ilyen kijelentések elhangzanak.

K. M.: És miért tartják oly makacsul magukat ezek az abszurd nézetek?

J. B.: Ezek a nézetek a status quo igazolásának igényéből fakadnak. Ha bevalljuk, hogy a feketéket megfosztották a lehetőségektől, akkor a társadalom a hibás. Ha a probléma oka az

ajkakban keresendő, akkor az a néger emberek hibája. Világos? Az a kérdés, hogy kit vagy mit hibáztatunk. Az USA-ban az történt, hogy az elnyomás áldozatát hibáztatták, mintha ők okozták volna az elnyomást.

K. M.: Tíz esztendő telt el az Ann Arbor-i néger angol per⁵ óta. Ez a per nagy vitákat okozott és sok kutatást inspirált az iskolai oktatásban használandó nyelvváltozatokkal kapcsolatban. Tudósként milyen szaktanácsot adnál a politikusoknak és az oktatási vezetőknek?

J. B.: Az Ann Arbor-i ítélet a polgárjogi mozgalmakból nőtt ki abban az értelemben, hogy sok fekete tudatában volt már annak, hogy a fehérek és feketék szegregációja oktatásbeli különbségekhez vezetett. 1954-ben volt egy híres per. Brown versus the Board of Education néven ismeretes az amerikai történelemben, ebben egy néger lány a Kansas állambeli Topekában a tankerületet oktatási diszkriminációval vádolta. Akkoriban az iskolák szerte Amerikában szegregáltak voltak. A legfelsőbb bíróság határozata nyomán megkezdődött az iskolák integrációja, ami az ország egyes részein sikeres volt, más részein nem. Olyan városokban, mint például Detroit vagy Chicago, az állami iskolák továbbra is a szegregáció jegyeit viselték. A gyerekek a környékbeli iskolákba jártak, de mivel a környék fajilag szegregált volt, az iskolák nem nyújthattak megfelelő szintű oktatást. Annak ellenére, hogy a szabályok azt implicáltak, hogy a tanulók a lakóhelyükhöz legközelebbi iskolába járnak. Szóval a szegregált lakóközetekből fakadó oktatási esélyegyenlőtlenséget ellensúlyozni kellett, így kezdődött el a tanulók buszoztatása, ami sok vitát gerjesztett. A szegény fekete negyedekből buszon vitték a gyerekeket középosztálybeli kertvárosi iskolákba. Az Ann Arbor-i per azt bizonyította be, hogy a buszoztatás ellenére is megmaradt a szegregáció. A néger gyerekeket nyelvileg hátrányos helyzetűnek ítélték tanáraik, akik nem tudtak különbséget tenni egyfelől a nyelvi defektusok, másfelől a sztenderd angoltól némileg eltérő szabályok szerint működő néger angol dialektus között. A per eredménye, hogy több ma az olyan továbbképzés, ahol a tanárokat fölkészítik a tanulók nyelvi különbségeiből fakadó problémák szakszerű megoldására. Ha tanácsot adnék amerikai vagy más, nyelvileg pluralisztikus ország oktatásirányítóinak, azt mondanám, hogy az adekvát oktatási program összeállítását meg kell előzniük a tanulók nyelvi eltéréseit föltáró, objektív elemzéseknek. Csak ezen ismeretek birtokában lehet sikeres oktatási programokat készíteni.

Ide tartozik még a következő. Az USA-ban háromféle gyermek van. (1) Azok, akik a sztenderd angolt anyanyelvükként tanulják, (2) azok, akik nem sztenderd angolt tanulnak anyanyelvükként, ilyenek pl. a fehér „mucsaiak”, vagy a gettóban élő feketék és (3) a bevándorlók, pl. a magyarok, akik nem tudtak angolul, amikor bevándoroltak. Az a helyzet, hogy az amerikai iskolák nem vesznek tudomást ezekről a különbségekről, minden gyerekkel úgy bánnak, mintha a sztenderd angol lenne az anyanyelvük. Nagyon kevésbé veszik csak figyelembe a nyelvi különbségeket, ezért aztán azok, akiknek nem anyanyelvjárása a sztenderd angol, az iskolai intelligenciateszteken nem teljesítenek olyan jól, mint a többiek.

K. M.: Van kikristályosodott tudományos álláspont ezekben a kérdésekben?

J. B.: Nincsen, s ennek több oka van. Az egyik ok gazdasági: az oktatás pénzbe kerül. Az eltérő kultúrájú diákok adekvát oktatásához a kiadóknak, a tanároknak, a tanárképző szakembereknek és az egyetemeknek mind el kellene ismerniük a társadalmon belüli kulturális különbségek létét. Az Egyesült Államokban nagyon ritka az olyan oktatási program, amely figyelembe veszi a kulturális eltéréseket. Az amerikai oktatás igen „darwinista”, abban az értelemben, hogy a diák „vagy megszokik, vagy megszökik”. Ha fel tudod venni a versenyt a többiekkel, annak ellenére, hogy másmilyen a kultúrád, rendben van. De ne várjon senki speciális, adaptált oktatást csupán azért, mert más háttérrel érkezett!

K. M.: A nyelvészek azt tartják, hogy „a nem sztenderd beszéd kiküszöbölése” helytelen oktatási elv. Miért?

J. B.: Ez a kérdés látszólag egyszerű, de kulturális és nyelvi szempontból igen összetett. Az átlagos sztenderd változatot beszélő ember, beszéljen akár sztenderd magyart vagy sztenderd amerikai angolt, a saját nyelvjárását könnyűszerrel elsajátítja, az édesanyjától játszva megtanulja, s el sem tudja képzelni, hogy milyen az, ha valaki nem úgy beszél, ahogyan ő. Mivel neki könnyedén ment ez a nyelvtanulás, azt várja másoktól is, hogy ugyanolyan könnyen tanulják meg a sztenderdet. A nyelvészek tudják, milyen nehéz egy második nyelvjárást megtanulni vagy milyen nehéz egy második nyelvet⁶ megfelelően elsajátítani. Akik szerint ki kell küszöbölni a nem sztenderd nyelvjárást, azok kiküszöbölendőnek tartják az ehhez a nyelvjáráshoz tartozó kultúrát is. Nagyon imperialista dolog azt állítani, hogy valaki kultúráját ki lehet küszöbölni. Nagyfokú érzéketlenségnek tartom, amikor oktatási programok azt szuggerálják, hogy a tanulók - cigányok vagy négerek - valamilyen módon el kellene utasítsák saját kultúrájukat, és át kellene venniük azt a kultúrát, amelyről nem bizonyítható, hogy a gyerekek el akarják sajátítani. Miért akarna egy néger gyerek megtanulni sztenderd angolul, ha azt látja maga körül, hogy a sztenderdet beszélőknek semmi köze hozzá? És mégis, az USA oktatási nézetei mind ezt sugallják. Igazi 22-es csapdája ez: egyrészt azt mondják, hogy nem viszed sokra, ha nem tanulsz meg a sztenderd angolt, másrészt viszont ha megtanulsz, az még nem garancia arra, hogy megszűnik veled szemben a diszkrimináció.

K. M.: Milyen lenne a helyes megközelítés?

J. B.: Olyan, amelyik tudomásul veszi az iskolába lépő diák nyelvi integritását, tisztelettel viseltetik a diák nyelve és kultúrája iránt, függetlenül attól, hogy ennek a nyelvnek és kultúrának milyen a társadalmi-gazdasági státusa. A gyerekeknek nem bűne az, hogy szegény. Egyébként erős érvek vannak arra, hogy a szegény gyerekek több segítségre van szüksége, mint a gazdagnak. Azonban a legtöbb iparilag fejlett országban, társadalmi berendezkedéstől függetlenül, nem ez történik. Kapitalista és szocialista országokban egyaránt erős a tendencia a status quo fenntartására. A status quo azt a vélekedést van hivatva konzerválni, mely szerint az elit normái felsőbbrendűek, a szegények normái alsóbbrendűek, és a szegényeknek az a dolga, hogy belássák: alsóbbrendűek lévén, lelkesedéssel kell törekedniük az elit csoport kultúrájának elsajátítására. Csakhogy az elit kultúra elsajátításához szükség van arra, hogy a reménybeli elsajátító érintkezessen e kultúrával. A sztenderd angol vagy a sztenderd magyar elsajátításához elengedhetetlen, hogy sztenderd beszélőkkel társalogjon a tanuló. Ha egy gyerekeknek nincs elegendő interakcióra lehetősége, ha nem engedheti meg magának, hogy olyan ruhát vegyen vagy olyan lakásban lakjon, amely ehhez az interakcióhoz nélkülözhetetlen, hogyan remélhető, hogy legyőzi a társadalmi izoláció hatásait? Majdnem lehetetlen legyőznie.

K. M.: A Newmeyer szerkesztette könyvben olvasható tanulmányodban⁷ azt írod, hogy a nyelvészet fontos fegyver lehet a faji megkülönböztetés elleni harcban. Hogyan?

J. B.: Nyelvtudományi axióma, hogy minden beszélt nyelv egyenlő, a mindenható nem tesz különbséget az egyes nyelvek között. Csak a társadalomban találunk megkülönböztetéseket. Hadd mondjam el személyes tapasztalataimat! Kisiskolás koromban nem sztenderd angolt beszéltem, be is mutatom: megváltoztatom a kiejtésemet. Az átiratból ez valószínűleg nem derül ki, de ha valaki most hallgat engem, tudja, hogy úgy beszélek, mint a szegény USA-beli néger. És amikor így beszéltem, a tanáram azt mondták, hogy rossz angolt beszélek, nyelvtanilag hibásan beszélek, meg hogy a beszédem azt mutatja, hogy képtelen vagyok logikusan gondolkodni. Nagyon sok nem sztenderdet beszélő diáknak mondták ugyanezt, én viszont ismertem számos olyan embert, rokonokat és barátokat, akik intelligensek voltak, de nem sztenderd angolt beszéltek. A nyelvtudomány azért segíthet itt, mert megvannak az objektív módszerei arra, hogy leírja az egyes nyelvjárások közötti mondattani, jelentéstani, alaktani és hangtani eltéréseket. A nyelvjárások közti különbségek leírásával, azonosításával két dolgot próbálunk elérni. Az első: a nem tradicionális

népcsoportok tagjainak, vagyis azoknak, akik a történelem során a hatalmi pozíciókon kívül rekedtek, megfelelő oktatási lehetőségeket szeretnénk nyújtani. Azt vizsgáljuk, hogy miként segíthetjük a cigány gyereket vagy az amerikai néger gyereket a sztenderd nyelvjárás sikeresebb elsajátításában. A dolog másik oldala viszont az, hogy nagyobb nyelvi toleranciára van szükség. Szaktanácsadója vagyok nagy amerikai vállalatoknak, amelyek felismerték, hogy a vállalaton belül a kisebbségi alkalmazottakat gyakran alacsonyabb rendűnek tekintik a fehéreknél, s ez nem ritkán nyelvi alapon történik. A vállalatvezetők felismerték, hogy sok-sok tehetséges ember a nyelvjárásához tapadó sztereotípiák miatt nincs akkora hasznára a társadalomnak, amekkora hasznára lehetne. Mi, nyelvészek ebben az esetben toleranciára tanítjuk az elit osztályok tagjait azáltal, hogy a kulturális és nyelvi sokféleségről tartunk nekik tanfolyamokat. Ez a tevékenység sikeres, mert csak akkor remélhető a helyzet megváltoztatása, ha az elit belátja, hogy saját legfőbb érdeke a hátrányosabb helyzetűek segítése.

K. M.: Ez hihetetlen. Nagyvállalati vezetők pénzt költenek arra, hogy tanfolyamokat látogassanak, ahol saját sztereotípiáik képezik a tananyagot?

J. B.: Igen. De a dolog nem így volt bevezetve.

K. M.: De ez a lényeg, ugye?

J. B.: Ez. Pontosan ezt tesszük, de rafinált módon fogtunk hozzá. Mint közismert, a nyelvészetben nagy szakirodalma van a nyelvi attitűdök kutatásának. Tudtuk, hogy az amerikai nagyvállalati vezetők magukat nagyon hatékony kommunikátoroknak hiszik. Az amerikai nagyvállalatok nagy súlyt fektetnek mind a hazai, mind a nemzetközi kommunikáció hatékonyságára. A csökkenő hatékonyságú kommunikáció érzete készítette az üzletembereket arra, hogy a nyelvészekhez forduljanak: segítsenek növelni a vállalat hatékonyságát az alkalmazottak képességeinek jobb kiaknázása révén. Szóval tulajdonképpen a „hatékonyabb kommunikáció” leple alatt tudtunk szóbahozni sok olyan kérdést, amelyet egyenesben, direkt módon nem hozhattunk volna szóba. Az üzletemberek szívesen fizetnek a „hatékonyabb kommunikációért”. Azért nem fizetnének, hogy megváltoztassuk a nyelvi attitűdjeiket, de valójában az történik, hogy a hatékonyabb kommunikáció érdekében meg kell változtassák attitűdjeiket. Szóval szemináriumokat tartunk nekik ezekről a kérdésekről, tiszteletben tartva kulturális orientációjukat. Tudjuk, hogy nagyon jó egyetemeken szereztek diplomát, egyesek a Harvard Egyetemen vagy a Yale-en, tehát a legkitűnőbbeken. Ezeknek az embereknek az elittudata onnan fakad, hogy a legjobb egyetemekre jártak. És ez a tény nagy lehetőséget rejt magában, mivel ezek az emberek tisztelik a tudást, nagyra becsülik a tudományt és készek az új ismeretek befogadására. Vannak a társadalomban olyanok is, akik elzárkóznak az új ismeretektől, de ők sem zárkóznak el a profittól. Ezek az amerikai üzletemberek annyit akarnak „kihozni” alkalmazottaikból, amennyit csak lehet, és tudják: ha fehér és néger alkalmazottaik között kommunikációs problémák vannak, az alkalmazottak teljesítménye kisebb, mintha nem lennének ilyen problémák.

K. M.: 1987-ben azt mondtad nekem a berlini kongresszuson, hogy nyilvános vitára fogod kihívni Hayakawa szenátort, aki az USA-beli kétnyelvű oktatási programok drasztikus csökkentését szorgalmazza.

J. B.: Hayakawa beteg volt, de kihívtam Stanley Diamondot, aki a US English mozgalom⁸ egyik alapítója.

K. M.: Hogy zajlott a vita?

J. B.: Hayakawa szenátor, Diamond úr és az általuk alapított csoport az angolt az Egyesült Államok hivatalos nyelvéné akarják nyilváníttatni, az egynyelvű USA mellett érvelnek. Úgy vélik, az angol nyelv veszélyben van a növekvő számú spanyol anyanyelvű amerikai miatt, az egyre több vietnami, kambodzsai és kínai bevándorló miatt, vagyis az angolt anyanyelvüként nem beszélők növekvő száma miatt. Azt állítják, hogy az angol megmentése érdekében Amerikában hivatalos politikai lépésekre van szükség. Én azzal

érveltem a vitában, hogy az Egyesült Államok nyelvileg mindig toleráns ország volt, abban az értelemben, hogy befogadtuk az új életet kezdőket; jöjjenek Amerikába és boldoguljanak legjobb tudásuk szerint! Hadd mondjam el, hogy vannak amerikai magyar barátaim, akiknek az ősei egy szót sem tudtak angolul, amikor bevándoroltak Amerikába. Azért jöttek Amerikába; mert tudták: Amerika olyan ország, ahol ha keményen dolgoznak, jobban fognak élni, mint ahogy otthon éltek. Eleinte magyar közösségeket alapítottak, ahol megőrződött, fennmaradt a magyar nyelv. Aztán gyermekeiket arra biztatták, hogy tanuljanak meg angolul. Általában három generáció után ezek az amerikai magyarok már angolul beszéltek, és sokan közülük ma már nem tudnak magyarul, annak ellenére, hogy erős érzelmi szálak fűzik őket az óhazához. Amerika történelme folyamán nyelvileg toleráns volt, a „népek kohójában”, az „olvasztótégelyben” sok ember beolvadt és ennek a beolvadásnak része a nyelvi beolvadás is.

Vannak azonban gazdasági érvek is a US English-mozgalom ellen. Én Texasban lakom, ahol jelentős számban élnek spanyol amerikaiak. Nálunk a havi villanyszámlát két nyelven állítják ki: angolul és spanyolul. Na már most ha spanyolul nem lenne a szöveg rajta a számlán, a legtöbb egynyelvű, angolul nem tudó spanyol nem tudná elolvasni s valószínűleg nem is fizetné ki. Ha ők nem fizetik ki a számláikat, akkor az egynyelvű, csak angolul tudó amerikaiak kénytelenek nagyobb számlákat fizetni.

Szóval az Egyesült Államokban nem volt szükség hivatalos nyelvpolitikára. Ha engem kérdeznek, nincs szükség állami beavatkozásra nyelvi kérdésekben. Az amerikai társadalom demokratikus elvei elegendő motivációt adnak az embereknek ahhoz, hogy megtanuljanak angolul. Ez volt az egyik dolog, amit elmagyaráztam Diamond úrnak. A spanyol amerikaiak nagyon is meg akarnak tanulni angolul, de nem találnak elegendő iskolát, ahol megtanulhatnának. És akkor ez a US English-társaság, amely az angolt egyetlen hivatalos nyelvvé akarja nyilvánítani Amerikában, nem tartja szükségesnek a kétnyelvű oktatást, nem tartja szükségesnek, hogy a spanyoloknak legyen lehetősége megtanulni angolul. Úgy látom, célt tévesztettek. A US English ellenében alakult egy új csoport, *English Plus* a neve. Ők ugyanazt az álláspontot támogatják, amit most elmondtam. Van olyan ember, aki nem tudja, hogy az angol az USA hivatalos nyelve, noha nincs ez törvénybe iktatva? Ha valaki nem ismeri el, hogy az angol az Egyesült Államok hivatalos nyelve, akkor az illető valószínűleg marslakó. Az, aki nem hiszi el, hogy az Amerikába bevándorlók, miközben teljes jogú amerikai állampolgárokká akarnak válni, meg is kívánnak tanulni angolul, nincs tisztában a bevándorlók indítékaival. Továbbá, ha az angolt az Államok hivatalos nyelvévé nyilvánítják, akkor szükség lesz nyelvi rendőrségre is. Kik lesznek a nyelvi rendőrség tagjai? Kik fogják őrzőjáratokon figyelni a beszélgetések nyelvét? Az amerikaiak nem kedvelik a kormányt, a közhivatalokat. Minél kevesebb van ezekből, annál jobb - mondja az amerikai. - Ezt szeretem a hazámban. Nem különösebben óhajtom, hogy a kormányzati hivatalok megszabják, mit tegyek. Sok probléma van Amerikában, de boldog és büszke amerikai vagyok, mivel a kormánynak csak az a dolga, hogy biztosítsa a villanyáramot, az ivóvizet, tegyen róla, hogy az emberek ne öldököljenek, ne legyen magas a bűnözési statisztika. Egyébként hagyjanak békén, ne is tudjam, hogy léteznek. Problémákat okoz a sok-sok fegyver Amerikában, de nyelvi rendőrségre nincsen szüksége senkinek. Nyelvi törvényekre sincs. Kétszáz éve jól működik az USA ilyen törvények nélkül is. Az ilyen szándékok valójában a célt tévesztett idegengyűlölettel azonosak. A US English-mozgalom támogatói között sokan vannak, akik ellenségesen viszonyulnak az amerikai történelem bevándorlást tárgyaló fejezetéhez. Ők nem engedték volna be az angolul nem tudó bevándorlókat. Amerika nem lenne az, ami, ha csak az angolul tudók jöttek volna, ha a kínaiak, az olaszok, a csehek, a lengyelek, magyarok, oroszok nem vándoroltak volna be. Még ma is jönnek, tudják, hogy ha keményen dolgoznak, jobban fognak élni. Nem kell nekik elmagyarázni, hogy Amerikában az angol a hivatalos nyelv, tudják jól. Arra van szükségük, hogy legyen elég olyan iskola, ahol az angolt mint második nyelvet elsajátíthatják.

K. M.: Köszönöm az interjút.

J. B.: Én köszönöm.

Az alábbi interjú 1989 szeptemberében egy budapesti konferencia után készült John Baugh-val, a University of Texas at Austin nyelvészprofesszorával

Jegyzetek

- 1 *A faji előítéletek* kifejezésben a *faji* szó használata - a Magyar értelmező kéziszótár minősítése szerint is - tudománytalan. A helyes kifejezéseket azonban Magyarországon csak az iskolákban és a tudomány világában használják, a köznyelvben nagyon elterjedtek a *fajgyűlölet*, *faji megkülönböztetés*, *faji villongások* stb. szókapcsolatok. Köznyelvi elterjedtsége miatt használjuk a *faji* szót, „a rasszista elméletek és gyakorlat leírására”, amint Virágos Zsolt is tette A négerség és az amerikai irodalom (Akadémiai, 1975) c. könyvében.
- 2 Az alapnyelv (angolul: vernacular) szociolingvisztikai terminus technicus. Azt a nyelvváltozatot jelenti, amely valamely nyelvközösség legsajátabb, mindennapi kommunikációs eszköze; amelyet a nyelvközösség minden tagja hibátlanul használ. Az USA-ban a néger alapnyelv (Black English Vernacular) tanulmányozása az 1960-as évek óta folyik.
- 3 A mondat jelentése: Nincs nekik egy sem. - A sztenderd angolban ennek a mondatnak *They do not have any* felel meg. Az *ain't* használata nem sztenderd jelenség.
- 4 Az *affirmative action* célja a múltbeli faji vagy nemi diszkrimináció foglalkoztatásbeli hatásainak korrekciója és e diszkrimináció újratemelődének megakadályozása. A törvény megköveteli, hogy az állami intézmények és a közpénzekből támogatott intézmények, pl. egyetemek, szabályozott módon, a diszkrimináció ellensúlyozására, bizonyos állásokat az alulreprezentált kisebbségek tagjaival töltsenek be. Az *affirmative action* eltér a diszkrimináció-ellenes törvényektől: az utóbbiak tiltják a diszkriminációt, az előbbi azonban pozitív intézkedéseket foganatosít a diszkrimináció hatásainak megszüntetésére.
- 5 1977-ben Ann Arbor város Green Road néven ismert részén a Martin Luther Kingről elnevezett általános iskola tizenöt néger tanulójának szülei beperelték az iskolát, az Ann Arbor-i tankerületet és a Michigan állami iskolaszéket. A felperesek szerint az illetékesek nem vettek figyelembe számos olyan kulturális, társadalmi és gazdasági tény, amelyek figyelembevételére esetén a gyerekek iskolai előmenetele normális lehetett volna. A felperesek azzal érveltek, hogy a gyerekek által használt néger angol oly mértékben különbözik az iskolában használt sztenderd angoltól, ami esélyegyenlőtlenséget okoz iskolai karrierjükben. A bíróság 1979-ben jogerős ítéletben kötelezte az alpereseket, hogy dolgozzanak ki egy olyan tervezetet, amelynek alapján (1) a tanárok képessé tehetők arra, hogy fölismerjék a néger angolt beszélő tanulókat, és (2) megtanítsák őket a sztenderd angol olvasására. Az ítélet precedens értékű.
- 6 Különbség van *második nyelv és idegen nyelv* között. A második nyelv az a nem-anyanyelv, amelynek valamilyen funkciója van, pl. államigazgatási vagy oktatási, s amelyet a mindennapi kommunikációban felváltva használnak az anyanyelvvél. Második nyelv például az angol Indiában, az orosz Észktországban és a szlovák a felvidéki magyarok esetében. Idegen nyelvnek azt a nem-anyanyelvet nevezik, amelynek nincs fent említett funkciója, s amelyet beszélője nem használ mindennapi kommunikációjában. Idegen nyelv például az angol a japánok számára vagy a francia a románok számára.
- 7 Language and race: some implications for linguistic science. In: Frederick J. Newmeyer (szerk.), Language: the socio-cultural context. (Linguistics, the Cambridge survey; v. 4). 64-74. Cambridge University Press, 1988.
- 8 A US English-szervezet 1983-ban alakult. Célja az angolnak az Egyesült Államok hivatalos nyelvové nyilvánítását, a kétnyelvű oktatás állami támogatásának megszüntetése. A szervezet tagjainak számát 1989-ben 250 ezer és 350 ezer között becsülték, vö. Nunberg Geoffrey: Linguists and the Official Language Movement. *Language*, 65 (1989): 579-587.

POMOGÁTS BÉLA

Irodalmunk egysége (És ami ebből következik...)

A magyar irodalom egységes intézményi rendjét ugyanaz a nemzedék - a reformkor történelmi felelősségtudattól vezérelt nemzedéke - hozta létre, amely magának a nemzetnek is új utat nyitott, új közösségi eszményeket adott. Ez az irodalmi egység később az irányzatok és generációk küzdelmei során is fennmaradt, s csak akkor tört meg, midőn a magyarság nemzeti egysége is felbomlott: az elveszített első világháború után, a súlyosan igazságtalan trianoni szerződés következményeként. A magyar irodalom azóta nemcsak Magyarország irodalmát jelenti: a szomszédos országokban nagy múltú magyar kisebbségi irodalmak élnek, emellett számos nyugat-európai és tengerentúli városban dolgoznak magyar írók, irodalmi csoportosulások és intézmények. A legtöbb nemzeti irodalomnak vannak tűzhelyei az országhatárokon kívül, a magyar irodalom azonban szinte példa nélkül áll abban, hogy központjainak és intézményeinek tekintélyes része nem a magyar állam területén található. Irodalmunk Nagy Károly amerikai egyetemi tanár találó metaforája szerint - olyan „szigettenger”, amelynek „kontinentális központja” természetesen Magyarországon, illetve a Kárpát-medencében található, tekintélyes része azonban a nagyvilágban szétszórt „szigeteken” él és dolgozik. Ebben az értelemben nemcsak Budapest, Debrecen, Szeged és Pécs, illetve Kolozsvár, Pozsony, Újvidék és Ungvár a magyar nemzeti irodalom központja, hanem Bécs, München, Párizs, London, New York és Toronto is: a világtérképen mindenütt megtalálhatók irodalmunk erősebb vagy gyengébb fényei.

Kézenfekvő, hogy ennek a sohasem kívánt, mégis bekövetkezett szétagoltságnak a következtében a magyar irodalmi, mi több, a magyar nemzeti tudat szerkezetének is át kellett alakulnia. Európában hagyományosan kétféle nemzetfogalom jött létre, az egyik a francia felvilágosodás, a másik a német romantika szellemi műhelyében. A felvilágosodás filozófusai az „államnemzet”, illetve a „politikai nemzet” ideológiáját hirdették, azaz az állampolgárság kritériumával határozták meg a nemzeti identitást, és egy erős központi hatalom által akartak a nyelvileg és etnikailag heterogén államalakulatokból egységes „nemzetállamot” és „politikai nemzetet” létrehozni. Terveiket „klasszikus” formában az erőteljesen, esetenként könyörtelenül központosító francia politika hajtotta végre: az a francia állam, amely a 18. század elején még lakosságának felében nem franciául beszélő etnikai csoportokból (bretonokból, occitánokból, provanszálókból) állt, a 19. század végére pedig már szinte csak egyetlen etnikumot képviselt. Ugyanezt a politikai gondolkodást érvényesítette, mindenképpen kevésbé erőszakosan, következésképp teljesen eredménytelenül, a dualizmus korának magyar állama, és a „politikai nemzet” ideológiája érvényesült a legtöbb közép- és kelet-európai államban, legerőteljesebben Romániában: nemcsak a közelmúltban elsodort sztálinista-fasiszta rezsimben, hanem már a két világháború közötti polgári korszakban is, vagy újabban a török lakosságot erőszakosan beolvasztani próbáló Bulgáriában.

Ezzel a nemzeti koncepcióval szemben állt a német romantikus bölcselők „kultúrnemzet” fogalma. Ez, már a német szétagoltság következtében is, azt hirdette, hogy valamely nemzet összefogó ereje nem a közös állam, hanem a közös nyelv, a közös etnikai és történelmi tudat, a közös kultúra és hagyomány. Ez a felfogás érvényesült több közép-európai ország vagy nemzet esetében is, így a 19. századi lengyel irodalomban, amely a háromfelé szakított lengyel nemzet közös identitását a lengyel kultúrában találta meg. Hasonló gondolkodást kíván a magyarság jelen helyzete: a magyar irodalmat nem azonosíthatjuk Magyarországi irodalmával, s a magyar nemzetet sem határozhatjuk meg a magyar állampolgárok

közösségeként. Már azért sem, mert ebbe a közösségbe más nemzetek - szerbek, horvátok, szlovákok, németek és románok - gyermekei is beletartoznak, ha viszonylag kis számban is.

A magyar irodalmat éppen ezért úgy kell definiálnunk, mint a magyar kultúrközösség irodalmát, akkor is, ha ezt a meghatározást még ma sem méltányolják határozott egyértelműséggel és nem ismerik el teljes mértékben a szomszédos államokban érvényesülő nemzetiségpolitikai ideológiák. A határokon túli magyar irodalmak jelen helyzetét és lehetőségeit ugyanis még ma is az szabja meg, hogy a többségi nemzetek hatalmi intézményei milyen mértékben fogadják vagy türik el a magyar kultúrközösség eszméjét. Ebben a tekintetben, mint közismert, igen különböző állásfoglalások (és politikai gyakorlatok) érvényesültek vagy érvényesülnek. Románia a legutóbbi forradalmi változásokig egyáltalában nem tűrte el a „kultúrnemzeti” koncepciót, ellenkezőleg, hosszú éveken keresztül a „magyar nyelvű román irodalom” képtelen fogalmát akarta ráerőltetni a kisebbségi szellemi élet intézményeire, Csehszlovákia valamivel türelmesebbnek bizonyult, Jugoszláviában és újabban Szovjet-Kárpátukrajnában pedig már eddig is bizonyos fokú tolerancia volt tapasztalható. Most talán Romániában és Csehszlovákiában is elérhető lesz, hogy a kormányzatok elismerjék a Kárpát-medencében élő magyarság kulturális nemzeti egységének elvét, habár a román és a szlovák nacionalizmus hagyományainak ismeretében inkább kiéleződő szellemi küzdelmekre, mintsem azonnali egyetértésre számíthatunk. Igaz, a reményeink szerint most már talán felépülő közép-európai demokratikus társadalmakban mindenképpen megnövekedtek ennek az egyetértésnek az esélyei.

Azt azonban egyértelműen meg kell állapítanunk, hogy a nemzetiségi irodalmakkal kapcsolatos korábbi felfogásokat és reményeket hasonlóan más közép- és kelet-európai elképzelésekhez - semmiképpen sem igazolta a történelem. A nemzetiség fogalma csupán üres szólam lehetett akkor, amidőn egy nemzeti kisebbség, mint az erdélyi magyarság sorsa a kulturális leépülés, az identitástudat módszeres lerombolása és végül az erőszakolt beolvadás vagy éppen az a teljes kiszolgáltatottság volt, amely a kisebbségeknek, mint másodrendű állampolgároknak jutott osztályrészül. A „nemzetiségnek” az a fogalomköre, amelyet a közép- és kelet-európai hivatalos jogi és társadalomtudományi gondolkodás kialakított - és amely valójában a szovjet nemzeti ideológia megállapításaira épült -, ezért tulajdonképpen használhatatlanná vált, következésképp teljesen új elméletet kell kidolgozni, s ennek a kisebbségtudományi elméletének csakis a nyugati demokráciák kisebbségtudományi eredményei és kisebbségpolitikai gyakorlata képezhetik az alapját. Igen jellemző, hogy az erdélyi magyar publicisztika ma már egyértelműen elutasítja a „nemzetiség” fogalmát, és csakis a „nemzeti kisebbség” fogalmával operál.

A magyar nemzeti irodalom megosztottsága és többközpontúsága természetesen történelmi tény: olyan állapot, amelyet a közép-európai és a nemzeti történelem e századi alakulása hozott létre. Ez a megosztottság és többközpontúság ugyanakkor nem jelentheti azt, hogy el kellene fogadnunk a magyar irodalmak további „különfejlődését”, s le kellene mondanunk irodalmunk lényegi egységének elvéről. Ezt az elvet követték gyakorlati tevékenységük során a szomszédos országok magyar irodalmi is, igaz, arra általában nem volt lehetőségük, hogy egyértelműen kinyilvánítsák az irodalmi egységnek ezt a tételét. A magyar kisebbségi irodalmak, de a nyugati magyar irodalom műhelyei is, hacsak törekvéseiket nem korlátozta külső erő, mindig igyekeztek szoros közösségben dolgozni az „anyaország” irodalmával. Eri tanúsítja ezeknek az irodalmaknak a történeti fejlődése. A pontos megfigyelések azt igazolják, hogy a nemzetiségi irodalmak irányzatainak, mozgalmainak és poétikai változásainak története szinte mindig párhuzamosan haladt a hazai irodalom eszme- és poétikatörténeti alakulásával. A húszas évek avantgárd áramlatai és újrealista vállalkozásai éppúgy párhuzamosan jelennek meg a hazai és a nemzetiségi irodalmakban, mint a harmincas évek népi törekvései, költői mitologizmusa és intellektualizmusa vagy „valóságirodalmának” dokumentarista áramlata. Ugyanez

elmondható az ötvenes évek újnépies törekvéseiről vagy a hetvenes évek avantgárd irányzatairól, nyelvkritikai költészetéről és szövegalkotó szemiotikai kísérleteiről.

Bátran mondhatjuk: irodalomtörténeti tény, hogy a szomszédos országokban élő magyar nemzetiségi irodalmakat mindig sokkal több szál fűzte a nemzeti irodalom fejlődéséhez, mint a velük egyazon országban élő „többségi” nemzet irodalmához, annak ellenére, hogy főként román részről - történtek kísérletek arra, hogy a kisebbségi irodalom fejlődéstörténetét a többség irodalmának történetébe ágyazzák bele. (Romániában még román irodalmi lexikon is felvette címszavai közé az erdélyi magyar irodalom néhány kiemelkedő képviselőjét, és sajnos az is megesett, hogy annak idején a budapesti Európa Kiadó román novellaantológiájában vegyültek el a román írók között az erdélyi magyarok!) A többségi irodalommal kialakult kapcsolatok jórészt művelődéspolitikai jellegűek voltak, a nemzetiségi kultúrák „híd” szerepét valósították meg, és ezek az irányzat- és poétikatörténeti kapcsolatok voltaképpen beilleszthetők a kelet-közép-európai irodalmak általánosabb fejlődéstörténeti hasonlóságának keretei közé.

A magyar irodalom - vállalt hagyományai, nemzeti tudata és esztétikai értékrendje értelmében - egységes szellemi entitás, ennek a szellemi entitásnak azonban több központja, mondhatnám így is, több történetileg kialakult intézményrendszere van. A magyar nemzeti irodalom struktúrája ennek következtében sajátos irodalmi „respublicára” hasonlít: ebben a „köztársaságban” a hazai irodalom mellett el nem hanyagolható szerepe van a romániai, a csehszlovákiai, a jugoszláviai, a kárpátaljai, illetve a nyugat-európai és tengerentúli magyar irodalomnak. Ennek az irodalmi „respublicának” az egység és a különbözőség a lényegi tulajdonságai: egység az irodalom nyelvi, etnikai, történelmi és kulturális sajátosságai, különbözőség társadalmi feltételeiben, konkrét nemzetiségi és részirodalmi feladataiban.

Mindez megváltoztatta a magyar kisebbségi irodalmak önismeretét és kötődésrendszerét: ennek az önismeretnek és kötődésrendszernek az újszerű meghatározását először is az irodalmi életben közkeletű „kettős kötődés” elmélete próbálta elvégezni. Közismert, hogy ez az elmélet a nemzetiségi irodalmak etnikai, nyelvi és kulturális, valamint állampolgári és társadalmi kötődését tételezte, s ennek keretében egyaránt kifejezte a széttagolt magyar irodalmi kultúra egységének és különbözőségének tudatát. Természetesen ennek az elméletnek az értelmezését is alaposan átalakította a változó idő. Ma már egy „harmadik”, talán mindennél fontosabb kötődésről is beszélünk, arról, hogy a kisebbségi irodalmaknak elsősorban a romániai, a szlovákiai, a vajdasági és a kárpátaljai magyarság etnikai és kulturális fennmaradását kell szolgálniok, és ezzel bizonyos regionális elkötelezettséget és érdeket kell kifejezniök. Erről beszélt Kányádi Sándor, midőn egy 1967-es bécsi előadásában a következőket állapította meg: „Íme költészetünk személyleírása. Neve: romániai magyar költészet. Állampolgársága: román. Nemzetisége - nyelve, hagyományai: magyar. (...) Szülőanyja és dajkája: Erdély szellemi öröksége, az a szellem, melynek védőszárnyai alatt addig is több komoly magyar, román és szász kulturális kezdeményezés vált valóra, s hagyott századokra visszamenően emléket, értéket maga után.„ Ezenkívül a „Cettős kötődés” elmélete által megjelölt állampolgári elkötelezettség is csak úgy lehet igazán érvényes és tartalmas, ha az egyenjogúságra, a személyi és közösségi jogok érvényesülésére, illetve egy működő kulturális autonómiára támaszkodik. Máskülönben nem „kötődés” ez, hanem kiszolgáltatottság, amely a nemzetiségi irodalomnak nemcsak fejlődését, de pusztá fennmaradását is lehetetlenné teszi.

A „kettős” vagy éppen „hármás” kötődés elmélete bizonyára nem alakítja át radikális módon a szomszédos országokban kifejlődött magyar irodalmak „ontológiai” lényegét, azaz nem zárja ki őket a magyar irodalomból, s nem helyezi át őket más nemzeti irodalmak kereteibe. Ha az irodalmat, a francia irodalomfilozófushoz, Roland Barthes-hoz hasonlóan egyrészt úgy tekintjük, mint intézményt, másrészt mint művet, a magyar nemzetiségi irodalmak irodalomtörténeti elhelyezése is kettős lehet: mint intézmény a maga különleges

helyzetének megfelelően működik, autonómiára törekszik, s amilyen mértékben a nemzetiségpolitikai gyakorlat ezt lehetővé teszi, mint sajátos kulturális autonómia kíván beilleszkedni a szomszédos országok irodalmának intézményes szerkezetébe; mint mű, pontosabban mint művek esztétikai és történelmi rendszere viszont a magyar irodalom szerves részét alkotja.

Meggyőződésem szerint nekünk most az egység gondolatát, a nemzeti és szellemi összetartozás ügyét kell előtérbe állítanunk, már csak a Közép- és Kelet-Európában tapasztalt történelmi átalakulások következtében is, minthogy ezek az átalakulások közelebb hozták hozzánk a magyarság kulturális egységének helyreállítását, amely leginkább sürgető történelmi feladataink közé tartozik. Mindez megköveteli a kisebbségi létben, illetve a szétszóródásban élő magyar irodalmak intézményeinek közeledését is, azaz azt, hogy ezek az intézmények - könyvkiadók, folyóiratok, irodalmi körök és egyesületek - most már ne egymástól elszigetelten dolgozzanak. Ma már a régióinkban bekövetkezett változások után nem érhetjük be nemzeti irodalmunk elvi és lényegi egységének deklarálásával, a következő évtizedben létre kell hozni az irodalmi intézmények legszorosabb kapcsolatát és együttműködését is. Jelenti ez azt, hogy a magyar írószövetségnek szerződéses viszonyra alapozott együttműködést kell teremtenie az erdélyi, a szlovákiai, a vajdasági, a kárpátaljai és az emigrációban működő magyar írószervezetekkel, s ugyanilyen együttműködést kell létrehozni a könyvkiadók és a folyóiratok között. A lehető legtermészetesebb dolognak tartom, hogy kolozsvári, pozsonyi, újvidéki, ungvári vagy éppen bécsi, párizsi, londoni és New York-i magyar írók budapesti, debreceni vagy szegedi folyóiratokban és könyvkiadóknál vállaljanak szerepet, és persze azt is, hogy magyarországi írók szerepeljenek a szomszédos országok magyar irodalmi fórumain.

A tennivalók persze ennél is nagyobbak: irodalmunk nemzeti egységét és ezáltal a magyarság kulturális egységét kell helyreállítanunk. Ezért az egységért eddig is folytak küzdelmek, sajnos, többnyire magányos partizánakciók, amelyek rendszerint a hatalom gyanakvásával és rosszállásával találkoztak idehaza, s heves, olykor hisztérikus ellenállást váltottak ki a szomszédos országok politikai és művelődéspolitikai köreiben. Most végre be kell jelentenünk és le kell szögeznünk néhány alapelvet, amelytől a közép- és kelet-európai régió most alakuló helyzetében semmiképp sem tágíthatunk. Ezeket az alapelveket mindenképpen érvényesítenünk kell a szomszédos népekkel bizonyára meginduló tárgyalások és egyezkedések során - a közép-európai egyetértés és együttműködés kialakításának folyamatában. Ilyen alapelv, talán az első elseje: a magyar nemzeti kultúra (és irodalom) megbonthatatlan egységének tétele. Ennek az alapelvnek a képviselője most már elengedhetetlen a következő években; újólagos feladása vétek volna, okos érvényesítése halaszthatatlan feladat. A mi felelősségünk sem kisebb, mint a reformkori vagy a Trianon utáni irodalomalapítóké volt valamikor. „Előttünk egy nemzetnek sorsa áll” - mondhatjuk Vörösmartyval, annak is tudatában, hogy a magyarság számára a nemzet és a nemzeti irodalom fogalma mindig szorosan összetartozott, s annak tudatában, hogy amit a történelmi események erőszakos kényszere megbontott, azt a szellemnek kell ismét egybefognia.

GERHARD SEEWANN

A nyelv és a hagyomány megőrzésének lehetőségei

A magyarországi németiség fejlődése

A Habsburg-monarchia összeomlása 1918-ban teljesen új helyzet elé állította a német kisebbséget a Magyar Királyságon belül. Az uralkodóház bukása, amely több évszázadon át a nemzeteket integráló egység garanciáját jelentette, a Királyság felosztása négy utódállamra, továbbá az összeomlást követő forradalmak együttesen a politizálódásnak egy olyan hullámát indították el, mely valamennyi társadalmi réteget elérte és jól kivehetően éppen a nemzeti, illetve etnikai választóvonalak mentén futott végig. Olyan folyamat meghatározó tényezői voltak ezek, amely éppen abból a magyarországi német kisebbségből teremtett egy társadalmi csoportot, amely jórészt falusi környezethez kötődő egzisztenciájának addigi elkülönültségéből kilépett és az egymásra találásban fokozatosan tudatára ébredt etnikai-nemzeti összetartozásának és identitásának. Ezen a csoportképződési folyamaton csak lendített a magyar államnemzetnek az új csoporttal szembeni agresszív, olykor egyenesen ellenséges magatartása, hiszen e kisebbségnek kerekén kétszáz éves fennállása óta először kellett éreznie és felismernie annak szükségességét, hogy etnikai identitásának védelmében immár cselekvő résztvevőként kell fellépnie, ha érvényesíteni akarja jogait. Történelme során tehát először tett jelentősebb korrekciót a magyarországi németiség a maga önértelmezésében, illetve szociális, majd politikai cselekvésében: az addig gyakorolt alkalmazkodás stratégiáját felváltotta a kisebbség önvállalása, akár az ellenállást is megkockáztatva. A türelmes alattvalókból, a politika tárgyából így váltak fokozatosan csoportérdekeikért kiálló állampolgárokká, vagyis a politika alanyaivá.

A magyarországi német kisebbség szociális és politikai emancipációjának ez a máig befejezetlen folyamata azonban kezdettől fogva nem volt egyenes vonalú; törések és szakadások, öncsalások és csalódások, az önazonosság tudatának üldözése és dacos hangoztatása jellemezték. E folyamat fő ismérvei közül kiemelendők a különösen kedvezőtlen és korlátozott fejlődési feltételek, azaz a rendkívül kicsi mozgástér, amely az 1945 előtti és utáni két korszakban megmaradt e kisebbség számára.

Az 1945-ig eltelt időről röviden a következőket kell tudnunk: Az a harmincas évek második felében kezdődő folyamat, amely a magyarországi németiséget részben a nemzetiszocialista hatalmi politika, részben pedig a magyar revíziós politika szolgálatában, kettős értelemben is eszközként használta föl, elválaszthatatlanul fonódott össze a magyarországi német kisebbség valamennyi élet-megnyilvánulásának átható ideologizálásával. A kortársak számára nemzeti ideológiaként tálalt nemzetiszocializmus végső soron saját megélt élményeik látóhatárát szűkítette le vészesen, s jórészt ennek köszönhetően maradt rejtve mindkét hatalom, Németország és Magyarország expanziós-agresszív hatalmi és érdekpolitikája. Csak kevesen láttak át ezen és tanúsítottak olyan államférfiúi előrelátást, mint például Bethlen István gróf, aki Horthy kormányzónak címzett 1939. január 14-i memorandumában megjósolta, hogy egy Németország és Magyarország közötti politikai ellentét esetén a német kisebbséget az a veszély fenyegeti, hogy a kölcsönösen érvényesített érdekek kettős malomköve közt felmorzsolódik és felörlődik.* A második világháború folyamán, s főként utána derült ki, hogy pontosan ez volna az ár, amelyet a magyarországi német kisebbségnek azért a mindkét hatalom által okozott politikai zsákutcáért kellett megfizetnie, amelybe politikai radikalizálódása és ideologizálódása miatt jutott.

Mit jelent hát az 1945-ös katasztrófa, amely a magyarországi németiséget a fasiszmus és a hazaárulás kollektív vádjával sújtotta, és mit az ezt követő kitelepítési akció, amely a kisebbséget szám szerint a felére csökkentette? Mit jelent ez a katasztrófa a rákövetkező korszak máig tartó fejlődésének kiindulópontjaként?

Az 1945 utáni évek eseményeinek következtében a két háború közti időszak etnikai együttéléséből, etnikai szolidaritásából az önmagában pozitív tapasztalatok ellentétükbe fordultak át, és minden addig felépült és kifejlődött csoport- és közösségi alkotás és érték a tévutakon hitelét veszítve az említett zsákutcába jutott. Hogy a magyarországi német pusztaság létét megőrizhesse - már amennyiben hazájában maradhatott -, kénytelen volt etnikai tudatát és az ezzel összefüggő értékeket felszámolni, csoporthoz tartozását maradéktalanul feladni. A magyarországi németiség ezzel abba a fejlődési szakaszba esett vissza, amely az identitástudat szemszögéből nézve e század eleji kiindulóponttal vethető össze, azzal a különbséggel, hogy a bevezetőben már felvázolt csoportképződési és emancipációs folyamat újrakezdéséhez szükséges feltételek időközben 1945 után lényegesen rosszabbak lettek. Hogyan alakult hát az 1945 utáni fejlődés, amelyet csak egy szellemileg-erkölcsileg egyaránt feldúlt térség, a belső és külső rombolás szinte jelkép-értékű kiinduló helyzete határozott meg? Tény, hogy sokkal kevesebb érték maradt épen, mint 1918-ban, amikor még akadtak erők, amelyeket a fejlődés érdekében mozgósítani lehetett.

A magyarországi németiség története 1945-től napjainkig tele van olyan alapvető változásokkal, melyek e korszak fontos cezúráit is kijelölik: a menekülés és kitelepítés fázisát a politikai diszkrimináció és a társadalmi megvetés szakasza követte, majd pedig a mélyreható társadalmi változás és végül a politika és kulturális élet tartós liberalizálásának periódusa következett. Utóbbinak kétségkívül lényeges hatása volt a magyar nemzetiségi politikai alakítására. Ha e cezúrák időrendjét vesszük szemügyre, akkor politikai szemszögéből 1948/49, 1955, 1968 és 1983 említendő az évszámok közül. Az 1948-as év jelzi a kitelepítések végét, 1949 hozta az első szocialista alkotmányt, amelyben Magyarország nemzetiségi lakosainak elvi egyenjogúságát rögzítették, amely azonban a magyarországi németek számára először persze csak 1955-től, hivatalos szövetségük megalapításától lett legalábbis egyes tételeiben valóság. 1968-ban hajtottak végre a magyar nemzetiségi politikában alapvető irányváltást, majd 1983-ban még egyszer erőteljesen módosították.

Ha a társadalmi-gazdasági változások szemszögéből akarjuk kijelölni a cezúrákat, melyek természetesen össztársadalmilag ragadhatók meg a legjobban, akkor két ilyen választóvonalat találhatunk: az 1961-es évet, amikor a mezőgazdaság kényszerű kollektivizálása lezárult, ami éppen a nemzetiségi lakosság számára jelentett alapvető változásokat, lévén hogy döntő többségében a falusi életformához kötődött. A második szakaszhatár 1975, amikor először csökkent az iparban foglalkoztatottak száma. Ez a magyar társadalmi struktúrában a 70-es években lezajló konszolidáció jelzéseként értelmezendő: már felfedezhetjük egy közepes színvonalú ipari társadalom kialakulásának jeleit, az átmenetet a külterjes gazdaságfejlesztésről az intenzív fejlesztési formákra. Ezalatt leginkább a szolgáltatási szférában foglalkoztatottak száma nőtt folyamatosan, és ez a folyamat amint még később kimutatjuk - éppen a nemzetiségi lakosság szellemi-kulturális szempontjából igen fontos. 1949, tehát a szocialista hatalmi és termelési viszonyok megszilárdítását jelentő időszak kivételével a politikai és társadalomgazdasági folyamatok egyenlőtlenségéről beszélhetünk, amely a magyarországi németiség számára máig ható feszültséget teremtett. Ez a feszültség nagy általánosságban úgy jellemezhető, hogy az 50-es évek óta a nemzetiségi politika által indukált intézkedések kerekén egy évtizednyi késéssel követték a nemzetiségi lakosságot is érintő társadalmi-gazdasági változásokat.

A politikai irányító mechanizmusok és döntések kiigazításának ezen késésére a magyar nemzetiségi politika számos ellentmondása és középtávú mulasztása vezethető vissza a lehetséges struktúraváltás szempontjából.

A Magyarországon maradt, szám szerint gyakorlatilag megfelezett magyarországi németiség de jure 1950-ig, de facto azonban 1955-ig volt megfosztva jogaitól. Csak az 1955 júniusában megalapított „Magyarországi Németek Demokratikus Szövetsége” jelzett fordulatot, bár az eltelt sötét évtized a magyarországi németeknek főleg az azonosságtudatában máig érezhető utóhatásokat hagyott hátra. A Hazafias Népfront választmányának egy 1949-es jegyzőkönyvéből például utólag kiolvasható, hogy „Szalka községben harminc év leforgása alatt kihalt a német szó, mert az itt maradt németiség el szeretne volna felejteni, hogy valaha is német volt”.

Az 50-es és 60-as évekre esik a társadalmi-gazdasági viszonyok teljes áttörése. Az 1961-gyel lezárult mezőgazdasági kollektivizálás s a nemzetiségek elsődlegesen falusi életviszonyaiban ezt követően felgyorsult váltás az urbanizáció, az iparosítás és a mobilizáció irányában, tartós változásokat idézett elő a kisebbség település-, illetve foglalkozási szerkezetében, akárcsak lakás- és műveltségi viszonyaiban. A foglalkozási struktúrában a legszembetűnőbb változás az ipari-városi területen foglalkoztatottak számának az 1945. évihez képest kétszeresére - összesen 60%-nyira - való növekedése. A 40 évig terjedő korosztályoknál, melyeken belül egyébként az érettségizettek aránya az utolsó két évtized alatt megnégyszereződött, ez az arány a városban és az iparban foglalkoztatottak esetében 1980-ban már 70% volt, ami jól jelzi a fejlődési irányt. A magyarországi németek településszerkezetének szóródása és szétforgácsolódása csak erősödött a kitelepítés, elköltözés és az 50-es évek végén bekövetkező iparosítás okozta belső elvándorlás révén, olyannyira, hogy a ma kereken negyedmilliót kitevő kisebbség 400 helyen él 13 megyében.

Igaz, a városi településeken lakó németek aránya az utóbbi 40 év alatt több mint kétszeresére nőtt és régióként váltakozóan 20 és 40% között mozog. A túlnyomó többség azonban ma is vidéken, s ezen belül is olyan aprófalvakban él, amelyek az utóbbi 20 esztendő alatt alig tudtak felmutatni valamiféle fejlődést, és amelyeknek lakossága az ország elhagyása és a belső mozgás következtében folyamatosan csökken, azaz ki van téve az előregedésnek, hiszen az ifjabb nemzedékek iskolai és szakmai képzettségük megszerzése érdekében többnyire a városokba vándorolnak. Baranyában, abban a megyében, ahol a magyarországi német lakosság a legnagyobb létszámú - a kisebbség kétötöde lakik ebben a megyében -, különösen szemléletesen igazolható ez a váltás a pontos adatok segítségével: a megye németjeinek 84%-a 113 német többségű községben lakott 1920-ban (akkor összesen 272 német lakosságú település akadt Baranyában), olyan faluban tehát, ahol a németek aránya meghaladta az 50%-ot. 1980-ra viszont a megye német lakosságának csak 11 %-a lakott a 26 német többségű községben (összesen 123 faluban éltek németek). Az utóbbi 60 esztendő alatt így az arányok teljesen megfordultak. 1980-ra Baranya megye németjeinek 80%-a olyan aprófalvakban élt, melyek lélekszáma általában nem lépte túl az 500 főt. Ennek következtében a magyarországi német lakosság kétharmada olyan falvakban van abszolút kisebbségben, ahol arányuk nem éri el a 25%-ot sem. A diaszpóra-lét, a nemzetiségi népesség szétszóródása az átlagosan 80-100 fős kis csoportokba, olyan adottsággá vált, amely uralkodó jegye lett a magyarországi német életviszonyoknak. Magától értetődik: ez az adottság rendkívül problematikussá és nehézé tesz minden erőfeszítést az etnikum és kultúrájának ápolása és megőrzése érdekében. Egyben bőséges magyarázatul is szolgál az asszimilációs mozgás erősségét illetően, amellyel az alábbiakban fogunk foglalkozni.

Az asszimilációs folyamat - s ezen egyébként csupán a nyelvi alkalmazkodást értjük - elsősorban a 40 évig terjedő korosztályokat érintette, amelyek iskoláik és foglalkozásuk elkezdésekor, illetve a szakmai előmenetelben különösképpen érezték annak szükségességét, hogy nyelvileg alkalmazkodjanak az új viszonyokhoz, illetve az új környezethez. E folyamatnak a következő eredménye lett: minél idősebbek a magukat egy nemzetiséghez tartozónak valló személyek, annál nagyobb az aránya azoknak, akik felvállalják és megtartják anyanyelvüket; minél fiatalabbak, annál kisebb lesz az aránya azoknak, akik ténylegesen

birtokában vannak anyanyelvüknek. Ez annyit jelent, hogy a nyelvvesztés és nyelvváltás tempója 1960 óta jócskán felgyorsult, a nyelviileg asszimilálódottak száma azóta minden évtizedben 10-15%-kal nő s ez a 40 évnél fiatalabb magyarországi németek esetében jelenleg már 80%-ra rúg. Ennek ez idő szerinti mértékét az is jelzi, hogy 1980-ban csak minden tizedik magyarországi német kisgyermek tudott németül beszélni iskoláinak megkezdésekor.

A 60-as évek végéig sem az állam, sem a társadalom gyakorlatilag nem tett semmit azért, hogy ebbe a már akkor lefelé tartó folyamatba irányító kézzel beavatkozzék. Az okot főként a párt- és kormánykörökben akkoriban uralkodó felfogásban kell keresnünk, amely szerint „a szocializmus körülményei között és annak állami, gazdasági és társadalmi megvalósulása során magától és automatikusan oldódik meg a nemzetiségi kérdés”. Csak 1968 őszi fordított végleg háttérbe a pártvezetés az automatizmus tételének és fogott egy új nemzetiségpolitikai koncepció kifejlesztésébe és az ehhez szükséges intézményrendszer felépítésébe. E koncepció alap gondolata a következő képlettel fejezhető ki: annak a nemzetiségi népességnek, amely a struktúraváltás keretei között részt vesz a megindult integrációban, amely azonban egyúttal a szocialista gazdaságba és társadalomba való integrációt is jelenti, minden eszközt meg kell adni ehhez, nyelvi asszimilációjukat azonban lehetőleg akadályozni kell. A sajátos nemzetiségi kultúra és az ezzel összefüggő kétnyelvűség feladása ugyanis kulturális szegényedést jelentene, fenyegetés lenne az újabban ismét méltányolt sokszínűsége, de akár egyenesen veszteségnek is elkönnyvelhető abból a pragmatikus szempontból, hogy a lakosság egy része már kétnyelvű. Ezért a magyar nemzetiségi politika 1968-tól kezdődően erőfeszítéseket tesz, hogy az anyanyelvi oktatás kiépítésével biztosítsa annak az anyanyelvnek az ápolását és továbbadását, amely a nemzetiségi kultúra megőrzése és továbbfejlesztése szempontjából fontos kritérium.

Mindazonáltal a 80-as évek elejéig a felerősödő asszimilációs folyamat és a kedvezőtlen településszerkezet figyelembevételével mind nagyobb a megértés a magyar közvéleményben aziránt, hogy az eddigi nemzetiségi iskolai rendszerrel és annak pusztán mennyiségi bővítésével a döntő kérdés, nevezetesen, hogy a nemzetiségi fiatalok körében mind kevesebben beszélnek anyanyelvüket, már nem oldható meg. Efelől nem táplálhat illúziókat az utóbbi két évtizedben egyébként feltétlenül imponáló magyar nemzetiségpolitikai mérleg sem, amely kétségkívül sikerrel tudta növelni képzési ajánlatainak és sajátos nemzetiségi iskolai szervezeteinek a számát. Bár e politika 1983 óta egyebek mellett azt célozza, hogy a társadalmi szerkezetváltás negatívan ható keretfeltételeit új kezdeményezésekkel próbálja meg ellentételezni, de ezek, akárcsak korábban, gyakorlatilag a magyarországi német lakosság erőteljes ellenállásába vagy indifferens passzivitásába ütköznek. Az elfogadás hiánya azonban egy alapvető problémára utal.

A magyarországi németeknek ez a nemzetiségi akciókban való részvételtől magukat távol tartó magatartása a fölülről, nevezetesen a párt, az állam és azok szervezetei által kezdeményezett vállalkozásokkal szemben, egész sor okra vezethető vissza, amelyekkel a következőkben kívánunk foglalkozni.

Ha mérleget vonunk a 40-es évek végétől a 80-as évek elejéig, akkor előzetes eredményként megállapíthatók a következők: a vonatkozó időszak alatt nem sikerült a magyarországi német etnikumból sem szociális csoportot csinálni, s azt önálló léttel megtölteni, sem politikai emancipációját előrelendíteni. Ami az utóbbit illeti, csak 1983-ban látjuk annak jeleit, hogy a 40-es években bűnösnek mondott magyarországi németiséget igyekeznek megszabadítani a kollektív bűn és a fasizmus általános vádjától, valamint az ezekből fakadó múltbeli szellemi-erkölcsi terhektől és traumáktól.

Szoros kölcsönhatásban áll ezzel a már jelzett tény: az 1945-ben nem csupán megtört, hanem alapjaiban messzemenően szétrombolt csoportképződési folyamat az 50-es évektől számított, feltűnően szerény és meglehetősen ügyetlen kezdetek után a 80-as évek közepéig sem tudott magára találni. Ennek egyik lényeges, de az etnikai léttéren kívül eső okát a

szocialista rendszerek egy fontos lényegi jegyében kereshetjük. A szocialista állam magától soha nem hagyja jóvá a szabad, nyitott és ezáltal csakugyan pluralisztikus társadalmat. A társadalmat egyedül az állami hatalomgyakorlás tárgyaként fogja föl, ahol a hatalom gyakorlásának monopóliuma magáé a párté. A társadalom eszerint nem önállóan cselekvő, az állam melletti autonóm szubjektum. Az autonóm, társadalmilag releváns csoportképződést ezért elvből elnyomják. A minden társadalomban már csak az önreprodukció biztosítása végett is meglévő törekvés a csoportképzésre így mind az informális, mind pedig a privát szférában háttérbe szorul, és ez a társadalmilag releváns érdekek szabad artikulációját akadályozza. Az ily módon államosított társadalmon belül a csoportképződést csak annyiban engedélyezik és támogatják, amennyiben az az állam és a párt által ellenőrizhető és az is marad.

(Nyilván éppen ennek az ellenőrizhetőségnek a kritériuma a fő oka annak, hogy a nemzetiségi szövetségekben egészen a legutóbbi időkig miért tették lehetetlenné helyi csoportok létrejöttét.)

Az állam által ellenőrzött csoportok a párt és az állam hatalomgyakorlásának eszközeivé lesznek, így persze alkalmatlanok arra, hogy egy-egy népcsoport érdekeit szabadon, azaz alulról fölfelé közvetítsék. E hiányosság teljességgel fellelhető a magyarországi németek nemzetiségi szövetségénél, amelyet pusztán a magyar nemzetiségi politika funkciós szerveként, de semmiképp sem lehet autonóm érdekszövetségként, saját etnikai csoportjának közjogi reprezentánsaként elismerni. Ameddig pedig hiányzik ez a fajta képviselő, addig a magyar nemzetiségi politika nem jut magának az etnikumnak, mint szociális csoportnak a közelébe és ezáltal lényegében nem is töltheti be feladatát.

Az eddigi nemzetiségi politika szervezeteinek és intézkedéseinek ilyesfajta adottságokra visszavezethető hiányos realitástartalma kapcsolódik azután össze a magyarországi németek napjainkig fennálló azon állapotával, hogy mint ezidáig, csupán potenciális csoport, mely az informális és privát szférába visszaszorított társadalmi életre korlátozódik. Ha Magyarország ma az átfogó ösztársadalmi és politikai váltás lehetősége előtt áll, akkor ezt a lehetőséget a magyarországi németek érdekében oly mértékben kell hasznosítani, hogy mind politikai, mind társadalmi keretfeltételeiket alapvetően a demokrácia irányába kell megváltoztatni, hogy etnikai tudatukat teljesen szabadon, akadálytalanul artikulálhassák, és - ami még fontosabb maga az etnikum, mint csoport, önálló életét saját magairánti felelősséggel bontakoztathassa ki. Mégpedig úgy, hogy minden lehetőséget felhasználva, az ösztársadalmi berendezkedésből alaposan vegye ki a maga részét, amint ez egy pluralisztikusan szerveződött, jogállami alapon álló társadalomban mindenki számára lehetséges.

Am még ha sikerülne is ilyen ideális keretfeltételeket teremteni és érvényesíteni, hátra van még a feladat, e kereteket tartalommal megtölteni, még hozzá olyan új tartalommal, amely megfelel a teljességgel megváltozott létfeltételeknek. Mindez például a következőket jelentheti: újra kell gondolni és alapos revízió alá kell vonni a magyarországi német szövetség és szerveinek eddigi, szinte kizárólag a paraszti rétegre való irányultságát, hiszen ez a réteg az etnikumnak legfeljebb egyharmadát reprezentálja. Mindez az időközben bekövetkezett szerkezeti változásoknak és a jelenlegi társadalmi valóságnak már semmiképp sem felel meg. A nosztalgikus falusi romantika minden esetben értelmetlen ápolása az ehhez mérten is alacsony szellemi színvonalon egy olyan szokásrendszer folklorisztikus életben tartása, amely az elmúlt századok éppen most letűnő agrárkultúrájának volt a sajátja. Az ilyen, alapjában visszafelé ható tevékenység egyszerűen terméketlen, mert olyan fikciókba kapaszkodik, melyeknek korábban valós bázisát a fejlődés teljes egészében vagy legalábbis túlnyomórészt felszámolta. Az ilyen irányú fáradozások - perspektivikusan nézve - az etnikumnak, mint társadalmi csoportosulásnak csak a széteséséhez járulhatnak hozzá, mert a magyarországi németsegen belül minden más, a parasztságnál jelentősebb súlyt képviselő réteg kizárva érezheti magát. Ez különösen érvényes a rendkívül fontos értelmiségi réteg

esetében. Ugyanennyire elhibázott a túlzó egyoldalúsággal a nyelvre, a nyelvtanításra és a nyelvápolásra koncentrált erőfeszítés, miközben az azonosságtudatnak az asszimilációs folyamaton belüli más, sokkal inkább döntő komponensei alig kapnak figyelmet, mint például történelmi hagyományok, a saját történelem, a saját mentalitás és értéképzetek, éppen amelyek egy eddig alig vizsgált változás tárgyai lehetnének. A magyarországi németiség csoport gyanánt csak akkor maradhat fenn, ha abból a reális tényből indul ki, hogy e csoport számottevő többsége nyelvileg már erőteljesen asszimilálódott. Sem valamely hatóság, sem bármely szövetségi tisztségviselő, amely vagy aki túlságosan a múlt felé orientálódik, nem képes megfosztani e többséget annak időközben megszerzett létalapjaitól, hiszen a háború utáni időszak és az utóbbi 40 év traumaszerű tapasztalatai alapján kialakult az ő identitásuk, hogy tudniillik elsődlegesen, egyszer s mindenkorra magyarrá kell válniuk, mélyrehatóan integrálódniuk kell a magyar társadalomba, amelyhez a vegyes házasságok révén a magyarországi németek több mint negyede már közvetlenül is hozzátartozik.

Magyarországot végérvényesen hazának tudni, magyarnak lenni, minden elismert joggal és kötelességgel, ugyanúgy magyarul beszélni, mint amilyen szinten mindenki más az országban - ez a jelenlegi magyarországi német azonosságtudat időközben elért fejlődési foka. Az asszimiláció és a nyelvi váltás negatív értékelése pedig - mint a múltban is - e realitás figyelmen kívül hagyását, vagy éppen elutasítását jelenti. Sokkal inkább az a tét, hogy e folyamatokat új, pozitív fényben lássuk. Semmiképp sem igaz ugyanis, hogy magyarnak lenni és nyíltan vállalni a magyarságot, egyúttal kizárná, hogy az illető tisztában legyen magyarországi német származásával és hogy ápolja, valamint továbbadja az ezzel összefüggő hagyományokat és értékeket. Semmiképp sem szabad a múlt bizonyos hibáit megismételni, s egy túlhaladott ideológiából levezetve kizárólagosságról vagy a ténylegesen kettős, pontosabban szólva kétfelé nyitott identitás összeegyeztethetlenségéről beszélnünk. Az Európa felé és a nemzetállami határok felszámolása felé vezető úton az ilyen kétfelé nyitott és ezáltal befogadóképes identitás komoly esélyt biztosít számunkra, hogy átlépjük e határokat, és a különböző kulturális hagyományok találkozásában a kulturális értékek cseréjét a kölcsönös gazdagítás érdekében támogathassuk és ápolhassuk. Ebben a folyamatban igen korán ki fog derülni, hogy például a német nyelv is elfoglalhatja az őt megillető helyet a tényleges önrendelkezés és megvalósult autonómia körülményei között. Ugyanez érvényes végül a csoportként értelmezett magyarországi németiség egészére nézve is. Minden jel arra mutat, hogy az utóbbi évtizedekben nekik felajánlott mobilitási és felemelkedési lehetőségek a magas színvonalú szakmai képzés révén csak hasznukra váltak.

Ezt bizonyítja egyebek közt a szellemi alkotók és értelmiségiek rétegében a magyarországi németek arányának növekedése, amely az utóbbi 40 évben több mint a kétszeresére emelkedett, miközben e csoport - eltérően a háború előtti fejlődéstől - arányszámát nem túllépve vett részt az asszimilációs mozgásban. (Az utóbbi egyébként főként az iparban foglalkoztatottakra vonatkozik.) A magyarországi németiségnek mint etnikai csoportnak a fejlődési esélye mindenekelőtt a technokrata és a humán intelligencia társadalmi felemelkedésével kapcsolódott össze, egy olyan felemelkedéssel, amely a harmadik szektor további növekedésével hosszú távon is garantáltnak látszik. Az ilyesfajta, az értelmiség által véghezvitt fejlesztés látható jelei az utolsó évtized német klubalapításai, mégpedig éppen azokban a helységekben, melyekben már a századforduló óta nem működtek német egyesületek, mint például Gyulán és Szegeden. Ha egy pillantást vetünk a 60-as és 70-es évek Nyugat-Európájában észrevehető, a többnyire regionális mozgalmakhoz kötődő „*ethnic reviva*” folyamatára, akkor a következő jelenségek tűnhetnek föl: az etnikai reneszánsz mozgalmak szociológiailag nézve a műveltségi elit olyan csoportjaira épülnek, melyek száma (korrelációban a megnövekedett tanulási esélyekkel) jelentősen megnőtt, de részesedési igényeik alapján a harmadik szektor bővülése ellenére is hátrányban érzik magukat, s emiatt a nyugtalanság és az osztálytársadalmi kritika potenciális hordozójává

lesznek. Mindez helyzettől függően mind etnikai, mind regionális kategóriákban megfogalmazódhat.

Amint Karl Deutsch találóan kifejtette, ha a mobilizációs folyamat a társadalmi váltáson belül gyorsabb tempóban megy végbe, mint az asszimiláció folyamata, akkor ennek eredményeként a mobilizáción időközben már túlesett személyek tekintélyes része újból ráeszmél etnikai származására, illetve arra, hogy egy etnikai csoporthoz tartozik. A csoportnak új öntudatot és dinamikus fokozódó vitalitást kölcsönöz ez a »visszaeszmélés«, melynek során kétségkívül kulcsszerep hárul a kulturális elitre. Egyedül az ide tartozó személyek képesek ezt az öntudatot kielégítő szemléletességgel megfogalmazni és annak terhét viselve terjeszteni, hogy legvégül a napi követelményekkel hatékonyan és hitelt érdemlően összekapcsolják, s ezzel a csoport az etnikai szolidaritás bázisaként minden alapvető tájékoztató és tájékoztatósi feladatot átvehessen a hozzá tartozó tagok érdekében. Ilyen körülmények között a magyarországi németesség - természetesen átalakult formában - az maradhat, ami letelepedése óta volt: egy kicsiny és valóban szerény fermentum hatókörében Magyarország gazdasági és kulturális életének figyelmen kívül nem hagyható, gazdagító alkotóeleme.

Wolf Tibor fordítása

* A memorandumot közli Szinai Miklós - Szűcs László (szerk.): *Horthy Miklós titkos iratai, Budapest 1965. 205-210.*

Adatok a magyarországi németesség lélekszámáról

a) A német anyanyelvűek száma a népszámlálások adatai alapján	1949 - 22 455	1960 - 56 765	1970 - 45 594	1980 - 31 000
b) Becslések és számítások az 1980. évi állapotról				
A német szövetség becslése	A német iskolákba járók száma alapján kiszámítva	Az 1982. évi tanácsi minősítés alapján K. számítása szerint	A Hoóz István-féle 3,4-szeres koeficienssel számolva	
200-250 000 ¹	195 000 ²	175 000 ³	105 000 ⁴	
c) 506 magyarországi nemzetiséglakta község németekre vonatkozó 1980. évi adata ⁵				
A vizsgált községek összes német lakossága	Egyértelműen német nemzetiségű	Nemzetiségileg vegyes, nyelvileg nem asszimilálódott	asszimilálódott	
138 000	66 000	58 000	68 000	

JEGYZETEK

- 1 A becsléseket említi: Kővágó László: *Nemzetiségeink jelene (Nemzetiségi füzetek 1.)*, Budapest 1976. 16. - Arday Lajos-Hlavik György: *Adatok, tények a magyarországi nemzetiségekről*, Budapest 1988. 17-18.
- 2 Az 1979/1980-as tanévben 19 545 gyermek járt német nyelvet, illetve német nyelven oktató általános iskolába (utóbbiak száma 148 fő volt). Az általános iskolai tanulók arányszáma az össznépességen belül Magyarországon 10% körüli értéket mutat. Vö. Arday L.-Hlavik Gy.: id. m. 68-69. és Kővágó L. id. m. 17.
- 3 A tanácsi minősítés alapján 506 magyarországi nemzetiséglakta községből szerzett adatokat közli: 1980. évi népszámlálás. A nemzetiségi települések adatai, Budapest 1984. - Kocsis Károly: *Magyarország jelenlegi etnikai térszerkezetének sajátosságai c. kéziratának számításait megemlíti: Arday L.-Hlavik Gy.: id. m. 18.*
- 4 Hoóz István: *Baranya megyei nemzetiségek demográfiai jellegzetességei*, Pécs 1973. Hoóz István a származás és anyanyelv kettős ismerve szerint térképezte fel a baranyai állapotokat és megállapította, hogy a megyében élő németek száma 3,4-szer nagyobb az 1970-es népszámlálás során magukat német anyanyelvűeknek vallók számánál.
- 5 1980. évi népszámlálás id. m. 6-7.

DURAY MIKLÓS

Önigazgató kisebbségek

Reflexiók

AMERIKAI TAPASZTALATOK

Amerikai utamat tulajdonképpen a véletlennek köszönhetem. Meghívást kaptam a pennsylvaniai Indiana Egyetemtől, s mivel az elmúlt évtized fáradalmi és megpróbáltatásai után igencsak szükségét éreztem a testi-lelki felfrissülésnek, az aktív pihenésnek, a meghívást el is fogadtam. Pihenni mentem oda, de végül ennél jóval többet adott ez az utazás: rájöttem, ha társadalmi feladatokat akarunk vállalni, óhatatlanul meg kell ismernünk az országunk határain túli életet, különben előrelépés helyett inkább csak visszafejlődésre leszünk képesek. Úgy vélem, külföldi tapasztalatok nélkül a progresszív szellemiségű munka elképzelhetetlen.

Amerikában nem sokat értenek Közép-Európa kisebbségi kérdéseire, ott ugyanis ilyen kisebbségi kérdés nincs, legfeljebb az indián kérdés, de azt egészen másképp érzékelik. Előadásaim során egyszer fordult csak elő, hogy egy fiatal amerikai felfogta a mi kisebbségi helyzetünk lényegét, ti. azt, hogy ugyancsak egy új államalakulat által elnyomott népről van szó. Az amerikaiakat a feketék kérdése foglalkoztatja, de az alapvetően más, mint a mi problémáink, ott ugyanis a megkülönböztetés megszüntetéséről van szó, ellenben mi egyfajta pozitív megkülönböztetésre törekszünk. Ezért a „négerkérdés” aligha lehet alkalmas a közép-európai nemzeti kisebbségek sorsának megértésére, bár a feketékhez való viszonyt illetően az amerikaiak a toleranciát helyezik előtérbe, s ez számunkra is alapkérdés.

A hátrányos megkülönböztetés teljes felszámolása egyértelműen a tolerancia kérdése. A feketéket illetően az állami politika nem a legszerencsésebb, mivel a megfontolatlan támogatások rendszerével végeredményben a néger társadalom lezüllesztését érték el. Ez esetünkben azt jelentené, hogy Csehszlovákiában minden magyart fölvesznek az egyetemre, mivel a magyarok kisebbségben vannak, s ezzel ugyan elérnék, hogy az egyetemen is 12%-nyi magyar legyen - Szlovákia lakosságának 12%-a magyar -, de az alapvető problémákat nem oldanák meg. Felfújnak egy szappanbuborékot, ám azt az első fuvallat, az első légmozgás szétpukkasztaná.

Az összevetésnek nincs sok értelme, ám az elképzelhető, hogy az etnikumok állami támogatásának intézményes formái, melyek Amerikában s főleg Kanadában léteznek, nálunk is alkalmazhatók lesznek. Gondolok itt az állami szintű támogatási intézményeket létrehozó multikulturális minisztériumokra, a kulturális tevékenység helyhatósági támogatására, a könyvtárhálózat kiépítésére, melyben az etnikumok nyelvén íródott könyvek is jelen vannak, az olvasók igényeinek megfelelő arányban, legyen szó német, holland vagy éppen kínai könyvekről.

IDŐSZERŰ ELMÉLETI PROBLÉMÁK

Induljunk ki abból, hogy a kisebbség nemcsak matematikai fogalom, hanem - és elsősorban - politikai is - tehát azok élnek kisebbségben, akik kevesebb joggal rendelkeznek, másodrendűek, hátrányosan megkülönböztetettek, s mindebből következően a kisebbség eleve önkorlátozó is, hiszen az önkorlátozás hiányában fellázadna az elnyomás ellen. Ebből következően az elnyomás ellen csak békés, politikai eszközökkel harcoló kisebbség eleve önkorlátozó. Úgy vélem, ebben a viszonylatban az önkorlátozás igényét elsősorban a többséggel szemben kell megfogalmaznunk, hiszen ha a demokráciát a többség uralmának fogjuk fel, akkor a demokrácia is kisebbségelnyomó. A többségnek kell korlátoznia magát, hogy ez ne így legyen.

Vitatott kérdés az is, hogy a kisebbségnek hatalmi harcokban kell-e megfogalmaznia követeléseit. Nézetem szerint a kisebbség egy toleráns demokráciában sem lehet a hatalmi harcok eredményes résztvevője, hiszen nem valószínű, hogy egy kisebbségi - esetleg egy nemzetiségi - párt kormányt alakíthatna. E kérdésből a hatalmi harc problematikáját ki is zárnam. Az önmegvalósítását hatalmi harcok keretében elképzelő kisebbség vagy a kormánypárt kiszolgálójává, kollaboránssá válna, vagy vesztes lenne. Ezért más irányban, a jogok megfogalmazásának, a politikai partnerek keresésének, a kollektív jogok kivívásáért folytatott harcban nélkülözhetetlen szövetségesek megkeresésének irányában kellene aktivizálnia. A kisebbség a hatalmi harcban szinte biztosan alulmarad.

A kisebbséget védelmező kollektív jogokat akár többletjogoknak is nevezhetnénk, de e kérdésben aligha a marxizmushoz kell fordulnunk. A kisebbségvédelem elsősorban logikusan megalapozott politikai felépítmény, s a kisebbségvédelem korántsem érheti be egyéni jogok érvényesítésével, a kollektív jogokat is meg kell fogalmaznia. Véleményem szerint a kisebbségek egyenjogúsítása, az egyenlő lehetőségek megteremtése, maga a kisebbségvédelem elképzelhetetlen kollektív jogvédelem nélkül. Ha a kisebbséget nem kollektívaként fogalmazzák meg s ha problémái, kulturális, iskolaügyi stb. kérdései nem egy öngazgatási folyamaton belül rendeződnek, akkor etnikumként, kulturális entitásként gyakorlatilag szétesik, mert épp az őt megkülönböztető, számára leglényegesebb kérdésekben képtelen lesz az öngazgatásra.

Igaz, a többség lokális túlsúlya intézményesülésének veszélye jelen van az öngazgatásban, de ha abból indulunk ki, hogy a jól működő nyugati demokráciák voltaképpen az öngazgatáson alapulnak, akkor látjuk, hogy valószínűleg a felépítményben van a hiba. Például Jugoszlávia esetében nyilván az a probléma gyökere, hogy ott nincs demokrácia, s az öngazgatás egy nem demokratikus államban nem működhet jól. Az öngazgatási rendszer sikeres működésének feltétele a pluralizmus, mert ha a rendszerből hiányoznak a szélsőségeket ellensúlyozó, elimináló partnerek, politikai erők, akkor hiányzik az igazi politikai együttműködés, és az öngazgatás nem működhet jól. Funkcionálásához, eredményességéhez szükséges a játékszabályok, a játékszabályokat ellenőrző intézmények és politikai erők kialakulása.

A MAGYAR-SZLOVÁK KÖZELEDÉS LEHETŐSÉGEI

A magyar kisebbség nem tehet olyan lépéseket, amelyek egyértelműen szembeállítanák a szlováksággal. Ez korántsem taktikai kérdés, hanem alapvető érdek, hiszen a mai szlovákiai magyarság olyan régióban él, ahol a lakosság hetven évvel ezelőtt csaknem teljesen magyar volt, ma pedig kb. 70-75%-ban az, tehát ezen a területen a 600 000-700 000 magyar mellett 200 000-250 000 szlovák is él, Pozsonyt és Kassát leszámítva, mivel a két város jelentősen változtatna az arányokon. A kisvárosok és a falvak területén azonban mintegy 75:25 az arány. Ennek két oka van: egyrészt a húszas évek elején elkezdett tervszerű és szervezett betelepítés, másfelől a hatvanas évektől kezdődő ipartelepítés, melynek következtében ugyancsak nagyszámú szlovák lakos telepedett le színmagyar helységekből. Ez oda vezetett, hogy egyre több magyar fiatal kötött vegyes házasságot, aminek következtében az etnikai, nemzetiségi határ mindinkább elveszíti geográfiai jellegét és sok esetben társadalmi vagy éppenséggel családokon belül húzódoó határrá változik. Ezzel a ténnyel számolni kell s a helyzet erőszakos megváltoztatására irányuló törekvéseket örültségnek kéne tekintenünk, hiszen az ilyen törekvések fasiszta módszerekhez vezetnének. Csakis a tolerancia teszi lehetővé, hogy politikai megoldást tudjunk elérni. Nézetem szerint ki kell dolgozni az együttélés programját, meg kell teremteni az együttélés politikai alapjait, meg kell találni a támogatóit a politikai életben, s ez szerintem csak egy párt révén képzelhető el, olyan politikai párt segítségével, mely egyaránt képviseli a régiót, a kisebbségi jogvédelmet, a kollektív jogvédelmet,

felvállalja az együttélés programját, a terület iparfejlesztésének, gazdaságfejlesztésének gondjait, természetesen a térség adottságaihoz mérten.

A CSEHSZLOVÁKIAI MAGYARSÁG AKTUÁLIS HELYZETE

A csehszlovákiai magyar társadalom már 1945-től kezdődően a szétesés állapotában él. Első csapásként megfosztották az értelmiségétől, majd diszkriminatív rendelkezésekkel sújtották, később pedig a rejtett elnyomással illetve a szervezett asszimilációval kellett szembenéznie. Mindennek következtében társadalmi szerkezete megbomlott, társadalmi élete megbénult. A csehszlovákiai magyarságot a széthullás fenyegette, ám az 1989. november 17-i események után, a magyarok vidékeket járva rájöttem, hogy politikai gondolkodását illetően mégsem szenvedett olyan súlyos károsodásokat, mint a társadalmi életben. Az emberek egymás után jönnek rá arra, hogy a csehszlovákiai politikai élet pluralista irányú átrendeződése során a csehszlovákiai magyarság kénytelen lesz elkötelezetten politizálni, hacsak nem akar kiszorulni a politikai életből. Fiatalok és idősek egyaránt rájöttek, hogy pártra, párt révén folytatott politizálásra lesz szükség, s ebből is meggyőződhettem róla, hogy a csehszlovákiai magyarság politikai érettsége lényegében megmaradt, tehát - érzésem szerint - valamiképpen kapcsolódni tudna a két háború közötti politikai élethez.

Megállapítható, hogy az államilag szervezett elnyomás és asszimiláció is visszaszorítható, ha az öngazgatás rendszerén belül egy gazdasági öngazgatás is érvényesülni fog, tehát ha a civilizációs előrelépésnek nem lesz előfeltétele a többségi nemzetbe való beolvadás. A két világháború között minimális volt az asszimiláció, mert a csehszlovákiai magyarság egy önálló, öngazgatási rendszerben élt, volt saját politikai élete, saját polgársága és értelmisége. Az állami szinten szervezett és irányított asszimiláció azért tudott most így előretörni, mert az értelmiség elűzésével a csehszlovákiai magyarságot lefejezték, s kialakult egy kontraszelekció: akik nem tudták elfogadni a gazdasági és a civilizációs elnyomást, azok megpróbáltak szabadulni, de ez csak asszimiláció vagy az elköltözés útján volt lehetséges. Nos, ha az országban ismét megvalósul az intézményes demokrácia, a társadalmi, politikai és gazdasági öngazgatás rendszere, akkor véleményem szerint lelassul az asszimiláció folyamata.

KISEBBSÉGVÉDELMI TEENDŐK

Már a korábbi években az a meggyőződés alakult ki bennem, hogy ha a kisebbségi kérdés kizárólagos belüggé válik - miként 1945 után -, akkor a kisebbség teljesen ki lesz szolgáltatva az egyes országok kénye-kedvének, tehát ha az adott államban demokratikus erők kormányoznak, akkor a demokratikusabb megoldások kerülnek előtérbe, ha azonban nem demokratikus erők vannak hatalmon, akkor kevésbé demokratikus, vagy egyszerűen diktatórikus módszereket alkalmaznak. Ezeket az erőket csak akkor lehet - bizonyos mértékig - meghátrálásra kényszeríteni, ha a kisebbségek elnyomásának kérdése a nemzetközi politika kérdésévé válik, ha a probléma nemzetközi fórumokon is felmerül. Ennek igazságát saját bőrömön is tapasztaltam, hiszen kétszer voltam börtönben s mindkét alkalommal a nemzetközi szolidaritásnak köszönhetően szabadultam ki.

A nemzetközi kisebbségvédelem nélkül az országhatárok közti kisebbségvédelem is nehéz. Azt, hogy a nemzetközi politikában és egyezményekben miképp fog megfogalmazódni a kisebbségvédelem, alapvetően nem tudjuk befolyásolni. Tény, hogy ma már jóval előbbre vagyunk, mint húsz vagy harminc évvel ezelőtt; nemzetközi konferenciákon, a helsinki folyamat részeként egyre konkrétabb formákat ölt a kisebbségek védelme, ha nem is az intézményesítés, de legalább az elvi állásfoglalás szintjén. Legutóbb ez év januárjában Prágában volt egy nemzetközi konferencia az Emberi Jogok Nemzetközi

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 2.sz. (1990. április)

Föderációjának rendezésében, s itt olyan határozatot fogadtak el, mely hitem szerint nagyot lendíthet majd a kisebbségvédelem internacionalizálásának ügyén. A konferencián arról volt szó, hogy a kisebbségvédelemnek alapokat adva a kérdés bekerüljön a nemzetközi okmányokba is, és az egyes országok a konferencia ajánlásait joggyakorlatukba is átültessék. Ezek az ajánlások főleg azt célozzák, hogy a törvényhozó szervezetben vagy e szervezet mellett hozzák létre a kisebbségek képviseleti szerveit, hogy az egyes országok parlamentjei mellett létrejöhessenek olyan, a kisebbségek képviselőiből álló testületek, amelyek maguk dönthetnének a belső ügyekben. Valóban ez a kisebbségi kérdés egyik legérzékenyebb pontja, ám biztosításának mikéntje ma még megoldatlan.

POPÉLY GYULA

A felvidéki sorsforduló

Etnikum, impériumváltás, országhatár

Az 1919-1920. évi párizsi békekonferencia alapvető módon különbözött a világtörténelem minden előző béketanácskozásától. A győztesek itt csakis egymással tárgyaltak, s ezáltal a tanácskozások lényegében a győztes háborús koalíció belső ügyévé váltak. A legyőzötteknek nem volt semmilyen beleszólásuk a békefeltételek kidolgozásába, velük azokat csak utólagosan közölték, s végül minden lényegesebb módosítás nélkül reájuk kényszerítették e súlyos következményekkel járó szerződéseket.

A Párizs-környéki békék Európa térképét a győztes hatalmak érdekeinek megfelelően rajzolták át. E tragikus békediktátum következtében a Kárpát-medence, azaz a történelmi Magyarország területe öt részre szakadt, s ez szinte végzetesnek tűnő csapásként érte a magyar nemzetet. A történelmi katasztrófa eredményeképpen Magyarország - amint tudjuk, ezt megelőzően a Monarchia keretén belül egy európai nagyhatalomnak volt egyenjogú tagja - lett Közép-Európa legkisebb, valamint katonailag és gazdaságilag is leggyengébb állama.

A Magyarországtól elcsatolt területeken az 1910. évi népszámlálás statisztikai adatai szerint 3 489 630 magyar anyanyelvű lakos élt, a maradék Magyarország területén pedig 6,7 millió, az összmagyarágnak tehát alig kétharmada. Az ország e drasztikus megcsonkítása következtében a magyar nemzetnek több mint egyharmada szülőföldjével együtt idegen uralom alá került.¹

Közép-Európában új államként jelent meg a Csehszlovák Köztársaság. A győztes antant hatalmak támogatásával létrehozott Csehszlovákia a korábban a Monarchia osztrák feléhez tartozó Csehországon, Morvaországon és Szilézia nagyobbik részén kívül magába foglalta a történelmi Magyarország északi területeit is, az ún. Felvidéket egészen a Dunáig és a Tiszáig, továbbá Alsó-Ausztriának két (Valtícko, Vltorazsko), Németországnak pedig egy (Hluč insko) kisebb darabját.

A párizsi békekonferencia 1919. június 11-én állapította meg hivatalosan a csehszlovák-magyar határvonalat, jóllehet az igényelt észak-magyarországi területeket a csehszlovák csapatok az antant engedélyével már előbb birtokba vették. E döntés értelmében a történelmi Magyarország 11 északi megyéjének egész területe, további 11 északi megyének pedig kisebb-nagyobb részei a Csehszlovák Köztársaság részeivé nyilvánították. Csehszlovákia megkapta Arva, Bars, Liptó, Nyitra, Pozsony, Sáros, Szepes, Trencsén, Túróc, Ung, valamint Zólyom megyék teljes területét, továbbá Abaúj-Torna, Bereg, Esztergom, Győr, Hont, Komárom, Máramaros, Nógrád, Ugocsa, valamint Zemplén megyék kisebb-nagyobb részeit.²

Az impériumváltás után „Felvidék” néven illették a Csehszlovákiához csatolt volt észak-magyarországi területek egészét, bár valójában ez az elnevezés nem fedte teljesen az egykori magyar Felvidéknek mint tájegységnek a földrajzi fogalmát. A Felvidék államfordulat utáni, módosult fogalmához az északi hegyvidéken kívül már a Csallóköz, a Mátyusföldje, a Bodroglóköz, a Felső-Tisza vidéke is hozzátartozott, tehát a Csehszlovákiához került volt magyar területek összessége.

A volt északi magyar területek Slovensko (Szlovákia) és Podkarpatská Rus (Kárpátaljai Oroszország) néven integrálódtak az új államba. E két tartomány elnevezésével kapcsolatban feltétlenül megjegyzendő a következő: a két háború közötti években Szlovákiát magyarul is leginkább „Szlovenszkó”-nak mondták és írták, persze magyar ortográfiával. „Podkarpatská Rus”-t azonban csak elvéve mondták és írták magyar szövegben „Podkarpatszká Rusz”-nak, „Kárpátaljai Oroszország”-nak pedig szinte soha. A tartomány leginkább használatos magyar

neve egyszerűen csak Kárpátalja volt, aránylag gyakori volt még azonban a Ruténföld vagy Ruszinszko megnevezés is.

Megalakulása idején a Csehszlovák Köztársaság etnikailag rendkívül tarka képet mutatott. Az 1910. évi népszámlálás nemzetiségi statisztikája szerint a csehek és szlovákok együttesen is csak a lakosság 59,09 százalékát alkották a szóban forgó területeken, az ott élő népességnek tehát 40,91 százaléka más nemzetiségű alattvalóként került egy új, számára idegen állam fennhatósága alá. Az állam lakosságának 27,58 százaléka volt német és 7,88 százaléka magyar, 5,45 százaléka pedig rutén, lengyel, román, horvát és egyéb nemzetiségű.³

Vizsgáljuk meg kissé közelebről, hogy az 1910. évi népszámlálás adatai szerint milyen is volt a Csehszlovák Köztársaság részévé vált észak-magyarországi területek nemzetiségi összetétele?

A prágai Állami Statisztikai Hivatal szakemberei által összeállított retrospektív kimutatások szerint az 1910. évi népszámlálás a később Szlovákiának nevezett észak-magyarországi területeken összesen 2 926 824 lakost talált. A népesség anyanyelv szerinti megoszlása a következő volt: szlovák 1 686 712 (57,63 százalék), magyar 896 271 (30,62 százalék), német 196 958 (6,73 százalék), rutén 97 051 (3,32 százalék), lengyel 10 659 (0,36 százalék), szerb és horvát 2 842 (0,10 százalék), román 1 908 (0,06 százalék), egyéb 26 867 (0,92 százalék). A Felvidék kárpátaljai részén az említett évben - a fenti forrás adatai szerint - 597 062 lakost számoltak össze. Ebből 335 237 (56,15 százalék) volt rutén, 174 482 (29,22 százalék) magyar, 63 656 (10,66 százalék) német, 14 132 (2,37 százalék) román, 7 728 (1,30 százalék) szlovák, 590 (0,10 százalék) lengyel, 201 (0,03 százalék) cseh, 179 (0,03 százalék) szerb és horvát, valamint 857 (0,14 százalék) egyéb anyanyelvű.⁴

Szlovákiában és Kárpátalján a magyar etnikum pántlikaszerű, mindenütt szorosan a csehszlovák-magyar országhatár mentén húzódó, hol vastagabb, hol vékonyabb, helyenként teljesen elvékonyodó sávban élt. A magyar etnikum ilyen alakú elhelyezkedése oly tekintetben hátrányos volt, hogy annak nyugati és keleti végei rendkívül messze, több száz kilométernyire estek egymástól, más vonatkozásban viszont pozitívan hatott az a körülmény, hogy a magyar etnikai tömb mindenütt egyenes folytatása volt a trianoni Magyarország magyar etnikumának. A hosszan elnyúló magyar etnikai sáv azonban - főleg kezdetben - mégis inkább negatív tényezőként határozta meg az egységes kisebbségi tudat kialakulását. A nyugati és keleti Felvidék magyarságának ugyanis az impériumváltásig szinte semmilyen kapcsolata nem volt egymással. A Pozsony, Komárom vagy Nyitra megyei, illetve Ung, Bereg vagy Ugocsa megyei magyar között természetszerűleg jelentős kulturális, világnézeti, mentalitásbeli, sőt faji eltérések léteztek. A nyugati és keleti végek magyarsága csaknem teljesen ismeretlen volt a másik számára, így évek teltek el, amíg a közös kisebbségi sors következtében beindult egy bizonyos mentalitásbeli közeledés.

A magyar etnikai sáv aránylag homogén volt, s ezt a jellegét a két háború közötti Csehszlovák Köztársaság fennállásának húsz éve alatt mindvégig megőrizte.

A csehszlovákiai magyarság indulási összlétszáma az 1910. évi népszámlálás adatai szerint - amint azt fentebb már bemutattuk 1 070 753 fő volt. Az említett népszámláláskor a később a Csehszlovák Köztársasághoz csatolt magyarországi területeken összesen 844 magyar többségű, tehát olyan helységet találtak, amelyekben a magyar anyanyelvű lakosság aránya meghaladta az 50 százalékot.⁵ E helységek zömmel a zárt magyar etnikai tömb részei voltak; jeles demográfusunk, Révay István szerint 844-ből 747 helység.⁶

A magyar többségű helységeken kívül azonban 1910-ben a Felvidéken jelentős volt a vegyes, de azért 20-25 százaléknyi magyar anyanyelvű lakosságot is kimutató, nem egy esetben relatív magyar többségű helységek száma is. A 844 magyar többségű helységen kívül 1910-ben 204 ilyen jellegű helységet találtak ezen a területen. Ezek részben a magyar etnikai tömbön belül, részben annak perifériáján helyezkedtek el, számuk azonban figyelemre méltó

volt a zárt szlovák, illetve rutén etnikumon belül is. Ilyen helységek a jelzett évben Árva, Liptó, Sáros, Szepes, Trencsén, Túróc és Zólyom megyékben is akadtak.⁷

Vegyük most közelebről szemügyre az 1910-es magyar-szlovák, illetve magyar-rutén néprajzi határt nyugatról keletre haladva. A néprajzi választóvonal a következő megyék területén húzódott: Pozsony, Nyitra, Bars, Hont, Nógrád, Gömör, Abaúj-Toma, Zemplén, Ung, Bereg és Ugocsa. Esztergom, Győr és Komárom megyék Csehszlovákiához került részei a magyar etnikai tömbön belül helyezkedtek el, míg Trencsén, Túróc, Árva, Liptó, Zólyom, Szepes, Sáros és Máramaros megyék már kívül estek az összefüggő magyar nyelvterületen.

A magyar többségű terület határát nyugatról kelet felé haladva a következő helységek jelölték: Szunyogdi, Vereckye, Éberhard, Cseklész, Németgurab, Egyházfa, Nagymácséd, Galánta, Vága, Vecse, Tardoskedd, Érsekújvár, Besenyő, Pozba, Verebély, Kiskér, Nagyemőke, Gerencsér, Lédec, Kiskoszmány, Kálna, Léva, Bori, Deménd, Egeg, Palást, Csáb, Bátorfalu, Nagyzellő, Jelsőc, Losonc, Pinc, Rimaszombat, Pádár, Deresk, Gice, Csetnek, Körös, Csucsom, Rozsnyó, Játszó, Szepsi, Nagyida, Migléc, Legenye, Mihályi, Csarnahó, Imreg, Szürnyeg, Abara, Deregnő, Bajánháza, Tarnóc, Ungvár, Császlóc, Helmec, Csomonya, Barkaszó, Romos, Munkács, Beregújfalu, Salánk, Királyháza, Gödényháza.⁸ Ez volt tehát a magyar többségű terület északi pereme az impériumváltás idején.

A magyar néprajzi határ közvetlen szomszédságában volt azonban még jónéhány magyar többségű helység. Ezek kivülestek ugyan a zárt magyar etnikumon, nem tekinthetők azonban szórványnak, mivel magyar többségűek voltak, az összefüggő magyar területtől pedig rendszerint mindössze egy-két szlovák, illetve rutén többségű, de azért jelentős magyar kisebbség által is lakott helység választotta el őket. Ilyenek voltak Nyitra és Verebély felett Királyi, Alsószöllős, Kismánya, Egerszeg, Lajos, Vicsapapáti; Rimaszombat felett Likér; majd tovább keletre Kassa, Beszter, Magyarböd, Garbócbogdány, Felsőcsáj, Györke, Nagyszalanc és Kisszalanc; Ungvártól keletre Barany; Máramarosban pedig Visk, Handalbustyaháza, Técső, Kerekhegy és Aknaszlatina.⁹

Magyarországon 1880 óta tízévenként tartottak népszámlálást, s azokon többek között a lakosság anyanyelvi hovatartozását is rögzítették, majd ezt a megoszlást magától értetődően nemzetiségi statisztikának is tekintették. Az 1880. és 1910. évi népszámlálások között eltelt harminc év alatt a magyar anyanyelvűek száma Magyarországon gyorsabban növekedett, mint a nem magyar ajkú lakosságé. A magyarság természetes szaporodása nagyobb volt, mint a nemzetiségeké, de az arányok fokozatos eltolódásához a spontán asszimiláció is hozzájárult.

Magyarország többnyelvű, többnemzetiségű ország volt, így szinte természetesnek tekinthető a lakosság keveredése, egy második nyelv elsajátítása, sőt az abszolút kétnyelvűség sem volt ritkaság. A belső migráció a perifériákról az ország belseje, illetve a nagyobb városi központok felé irányult. Ez azt jelentette, hogy az ország külső megyéiben élő nem magyar ajkú lakosság soraiból állandóan folyt az elvándorlás a belső, szinte teljesen magyar nyelvterület felé, ahol aztán a szórványosan érkező egyének vagy családok fokozatosan beolvadtak a magyarságba. A városok nemzetiségi vidékeken is egyrészt magyar nyelvűek és kultúrájúak voltak, amelyeknek a polgárosodás előrehaladtával valóban jelentős asszimilációs hatásuk volt. A magyar anyanyelvű lakosság számát a magyarországi zsidóság egyre nagyobb méretű asszimilálódása, magyar nyelvűvé és magyar kultúrájúvá válása is hatékonyan növelte. Ez a rohamosan polgárosodó, az ország politikai, gazdasági, kulturális és társadalmi életében egyre fontosabb pozíciókat meghódító réteg nemzetiségi vidékeken is

zömmel a magyar elem sorait szaporította. Ez a jelenség főleg a Felvidéken, ott is leginkább a városokban volt szembeötlő. A századfordulón a felvidéki városok magyar anyanyelvű polgárságának jelentős részét már a megmagyarosodott zsidóság alkotta.¹⁰

Mindehhez még hozzávehetjük, hogy az ország külső megyéit, tehát a túlnyomóan nemzetiségi vidékeket, a múlt század vége felé és a századfordulón oly nagy méreteket öltött kivándorlás is jobban sújtotta, mint az ország belső területeit. Részleges statisztikai adatok ebben a vonatkozásban az 1899 és 1913 közötti évekről állnak rendelkezésünkre. A jelzett 15 év leforgása alatt a tágabb értelemben vett - tehát Horvát-Szlavóniával együtt - Magyarországból kivándorolt 1 390 525 lakosból 401 123 fő (28,9 százalék) volt a magyar, 989 402 fő (71,1 százalék) pedig a nem magyar anyanyelvűek száma, illetve százalékaránya. A 71,1 százaléknyi nem magyar anyanyelvű kivándorlón belül éppen a szlovákság állt az első helyen a maga 21,6 százalékos részesedésével; ezután következtek a hazai németek (16,7 százalék), majd a románok (13,3 százalék), horvátok (9,9 százalék), szerbek (4,6 százalék), rutének (3,9 százalék) és végül az egyéb anyanyelvűek (1,1 százalék).¹¹

E sokszorosán összetett folyamat - a magyarság nagyobb természetes szaporodása, a nemzetiségi perifériák lakosságának belső migrációja a központi magyar területek felé, a nemzetiségi területek nagyobb kivándorlási vesztesége, a polgárosodó zsidó lakosság magyar nyelvűvé és kultúrájává válása - természetesen egy lassú, spontán magyarosodáshoz vezetett, amely az első világháború előtti évtizedekben az élet minden területén törvényszerűen megnyilvánult, s amit a népszámlálások statisztikai adatai is nyomon követtek.¹² Mindebből azonban téves lenne azt a következtetést levonni, hogy az asszimiláció „nyertese” mindig és mindenhol csakis a magyarság volt. A különböző etnikumok érintkezési pontjain, de még inkább a kevert etnikumú területeken kisebb-nagyobb nyelvi beolvadás az ország nem magyar népei között is kimutatható. Tudjuk például, hogy Zemplén, Sáros és Szepes megyékben rutének és németek garmadával váltak szlovákokká, Vas és Zala megyékben vendek vették át a német nyelvet, sőt Erdély és a Bánát egyes vidékein a románság éppen a magyarokat szívta fel magába.

Az 1910. évi népszámlálás - amint arról feljebb már szóltunk - 844 magyar többségű helységet mutatott ki a Felvidéken. Az 1880. évi népszámláláskor - ez volt az első olyan magyarországi népszámlálás, amely a lakosság anyanyelvi megoszlását is hitelt érdemlő módon rögzítette - azonban ezekből a helységekből még mindössze 76 volt magyar többségű. Ez azt jelenti, hogy az 1880 és 1910 között eltelt harminc év alatt 76 felvidéki helységben került többségbe az azelőtt ott kisebbségben levő magyar elem. Figyelemre méltó azonban, hogy ennek ellenére a magyar-szlovák, illetve a magyar-rutén nyelvhatár szinte alig módosult ezekben az évtizedekben. A magyarosodó helységek ugyanis részben a magyar etnikai tömbön belül helyezkedtek el, részben pedig azon teljesen kívül estek - ilyen volt a szlovák, illetve rutén etnikai tömb néhány városa és városi jellegű helysége -, így ez a fokozatos nyelvi átalakulás alig volt kihatással a magyar-szlovák, illetve magyar-rutén nyelvhatár módosulására. A magyar többségűvé vált helységek jelentős része a Pozsonytól Ugocsáig húzódó több száz kilométeres nyelvhatár különböző pontjain található ugyan, de annyira szétszórtnak, hogy a magyarság északi nyelvhatárának említést érdemlő módosulásáról a tárgyalt korszakban alig beszélhetünk. Tény, hogy a magukat magyar anyanyelvűeknek vallók száma és százalékaránya a magyar-szlovák, illetve a magyar-rutén nyelvhatár legtöbb helységében fokozatosan emelkedően volt, bár az is igaz, hogy néhány helységben éppen 1880 és 1910 között szorult kisebbségbe az addig ott többségben levő magyarság.¹³

Az 1880 és 1910 közötti években bekövetkezett és a népszámlálások által rögzített etnikai-anyanyelvi változások azonban a legtöbb esetben még nem jelentettek valóságos és végleges asszimilációt. Az történt csupán, hogy az északi nyelvhatár vegyes és kevert népiségű, szinte tökéletesen kétnyelvű lakosai közül 1910-ben már valamivel többen vallották anyanyelvüknek a magyar nyelvet, mint azt 1880-ban tették. Ezek a helységek,

természetesen, továbbra is kétnyelvűek maradtak, a magukat magyar anyanyelvűeknek vallók azonban már többségbe kerültek bennük.

A tízévenként megtartott népszámlálások az ilyen kevert népességű, tökéletesen kétnyelvű falvak esetében néha valóban ritkaságszámba menő eredményeket produkáltak. Vegyünk szemügyre például egy jellegzetes falut Zemplén megye sátoraljaújhelyi járásából. Nagytoronján például 1880-ban 326-an vallották magukat szlovák és 266-an magyar anyanyelvűnek, de tíz évvel később, 1890-ben szlovák anyanyelvűnek már csak hárman, ezzel szemben magyarnak 666-an jelentkeztek. 1900-ban azonban a falu lakosságának már ismét több mint a fele - pontosan 397 lélek - szlovák anyanyelvűnek mondta magát, míg a magukat magyar anyanyelvűnek vallók száma lecsökkent 349-re. 1910-ben a túlsúly azonban ismét a magukat magyar anyanyelvűek javára billent; ekkor 37 szlovák anyanyelvűvel szemben 529-en vallották anyanyelvüknek a magyart.¹⁴

A mindkét nyelvet egyformán beszélő kevert lakosság ingadozása sok ilyen jellegű helységben kitűnően nyomon követhető. Hasonló „anyanyelvi ingadozás” kimutatható még Zemplén megye jónéhány „kétnyelvű” helységében, például Kacsón, Kiszten, Garanyban stb.¹⁵ E kettős nyelvi kötődés sajátos tényére a magyar-szlovák nyelvhatár egyes pontjain a korabeli szakemberek is felfigyeltek. A Magyar Statisztikai Hivatal egyik jelentése így jellemezte ezt az ingatag állapotot: „E nép a magyar és szlovák nemzetiséghez tartozás oly bizonytalan határán van, hogy épp oly joggal vehető magyarnak, mint szlováknak. Egyaránt beszél, s egyaránt használja mind a két nyelvet...”¹⁶

Mi sem természetesebb tehát, mint hogy az ilyen átmeneti, „kettős” nyelvi-nemzetiségi viszonyok közepette élő népesség anyanyelvi „besorolása” sem a megszámláltak, sem a számlálóközégek számára nem volt problémamentes. Bár a nyelvhatár ilyen jellegű helységeinek „kétnyelvű” lakosai közül egyre többen a magyart vallották anyanyelvüknek, az esetek túlnyomó többségében szó sem volt valóságos etnikai átszíneződésről. Az elmondottakból nyilvánvaló, hogy az 1880-tól 1910-ig terjedő három évtized leforgása alatt a magyar-szlovák, illetve magyar-rutén nyelvhatáron tényleges, mintegy „visszafordíthatatlan” változások nem is következtek be a magyar etnikum javára.

Az 1918/1919. évek fordulóján a cseh országrészek birtoklása - a németlakta területeket is beleértve - már biztosítottak tűnt a konszolidálódó csehszlovák államhatalom számára. Egészen más volt azonban a helyzet az észak-magyarországi Felvidék esetében. Az antant 1918. december 3-i jegyzéke elrendelte ugyan „Szlovákia” kiürítését és engedélyezte a csehszlovák megszállást, majd az 1918. december 24-i antantjegyzék a demarkációs vonalat is kijelölte, a végleges csehszlovák-magyar országhatár megállapítását azonban a békekonferenciára bízta.

Az 1910. évi népszámlálás nemzetiségi statisztikai adatai rendkívüli mértékben kellemetlenek voltak a „nemzeti állam” jelszavával berendezkedő csehszlovák államhatalom számára. Az állam „nemzeti” jellegének igazolására, illetve a csehszlovák igények alátámasztására a párizsi békekonferencián ezek az adatok egyáltalán nem voltak használhatóak. A csehszlovák politika és propaganda azonban - belföldön és külföldön egyaránt - jellegzetes módon ügyesen alkalmazta a legcinikusabb félreinformálás taktikáját a nemzetiségi statisztikák vonatkozásában. A csehszlovák politikusok a valóságtól teljesen elrugaszkodott statisztikai kreációkkal „érveltek”, illetve a magyar és osztrák népszámlálások nemzetiségi adatait egyszerűen hamisítványoknak minősítették, s így érvényteleneknek nyilvánították őket.

A magyar katonaság és karhatalom által fokozatosan kiürített, majd a csehek által birtokba vett Felvidék, azaz Szlovákia katonai és polgári pacifikálását, valamint az új,

csehszlovák közigazgatás és állami élet megszervezését a prágai kormány a Vavro Šrobár vezette Szlovákiai Teljhatalmú Minisztériumra (Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska) bízta. A Felvidék kárpátaljai részei 1918/1919 fordulóján egyelőre még magyar fennhatóság alatt maradtak.

A Šrobár-féle minisztérium már 1918 decemberében fontolóra vette új népszámlálás lebonyolításának gondolatát a birtokában levő észak-magyarországi területeken. A Szlovákiai Teljhatalmú Minisztérium miniszteri tanácsa 1918. december 30-án hivatalos döntést hozott arról, hogy a birtokában levő területeken rendkívüli népszámlálást rendel el, s azt a lehető legrövidebb időn belül le is bonyolítja. Šrobárék döntésének az volt a fő indítéka, hogy a rövidesen összeülő párizsi békekonferencián a csehszlovák béke delegáció már új, csehszlovák szempontból kedvezőbb nemzetiségi statisztikára hivatkozassék a Csehszlovákia által követelt felvidéki területek vonatkozásában.¹⁷

A prágai kormány nem ellenezte a kezdetben Zsolnán, majd Pozsonyban székelő Šrobár-féle minisztérium döntését a szlovákiai rendkívüli népszámlálás megtartásáról. (Eleinte valóban „népszámlás” volt a hivatalosan elfogadott és használatos kifejezés, később azonban ezt felváltotta a szerényebben hangzó „népösszeírás”). Így aztán 1919 januárjában mindjárt el is kezdődhetek a szükséges előkészületi munkálatok. A Szlovákiai Teljhatalmú Minisztérium lázas sietséggel dolgozta ki a rendkívüli népszámlálás alapelveit, technikai lebonyolításának részleteit, az összeírási nyomtatványok és az összeírással kapcsolatos hivatalos utasítások szövegét stb. Az előkészületek, majd az egész akció lebonyolítása, valamint az adatfeldolgozás a Šrobár-féle minisztérium hatáskörébe tartoztak. 1919 januárjában a kormány már létrehozta ugyan az Állami Statisztikai Hivatalt, annak azonban még semmilyen szerepe nem volt a Šrobárék által kezdeményezett akció megszervezésében, lebonyolításában és az adatok feldolgozásában.

Az ideiglenes népszámlálás, vagy ahogy később emlegették: népösszeírás megszervezői egyáltalán nem titkolták, hogy annak elsődleges küldetése a nemzetiségi állapotok új felmérése lesz, mivel feltételezhető volt, hogy annak eredményei a párizsi békekonferencián használhatóbbak lesznek, mint az 1910. évi népszámlálás hivatalos nemzetiségi adatai. A népösszeírás domináló momentumát tehát a birtokba vett felvidéki területek nemzetiségi feltérképezése jelentette. Ezzel kapcsolatban azonban az előkészítés időszakában szinte természetesen merült fel a kérdés: a számlálóbiztosok a nemzetiséget vagy az anyanyelvet kérdezzék-e a megszámláltaktól? A Szlovákiai Teljhatalmú Minisztérium - Jozef Mráznek, az előkészületi munkálatok fő irányítójának tanácsára - a nemzetiség közvetlen felvételezése mellett foglalt állást.¹⁹

Az összeírás szervezői abban azonban már nem tudtak közös nevezőre jutni, hogy a zsidókat külön nemzetiségnek vegyék-e vagy sem. Úgy döntöttek hát, hogy a népösszeírással kapcsolatos nyomtatványok és a hivatalos utasítások szövegében sehol ne történjék említés külön zsidó nemzetiségről, tehát ne hívják fel a zsidó lakosság figyelmét az önálló nemzetiséggé való tömörülés lehetőségére, azt azonban tiltani sem kell. Amelyik zsidó ragaszkodik hozzá, jelentkezhet zsidó nemzetiségűnek, aki azonban másképpen dönt, más nemzetiségűnek is beirathatja magát.²⁰

Szlovákia teljhatalmú miniszterének, Vavro Šrobárnak 1919. február 20-án kibocsátott miniszteri rendelete hivatalosan is intézkedett a népösszeírás megtartásáról és szabályozta annak gyakorlati lebonyolítását. Az említett miniszteri rendelet 1. paragrafusa szerint a „népszámlálást”, azaz népösszeírást Magyarország mindazon részein végre kell hajtani, amelyek a népszámlálás napján a csehszlovák állam birtokában vannak. A rendelet 2. paragrafusa a népösszeírás eszmei időpontját 1919. március 23-ikának éjféljében határozta meg. A 4. paragrafus szerint az adatfelvételezés március 24-én kezdődik és április 2-ig tart. A 15. paragrafus a számlálóbiztosok legfontosabb feladatául azt tűzte ki, hogy azok a lakosság nemzetiségi megoszlását a valóságnak megfelelően állapítsák meg. Ugyanez a paragrafus azt

is kimondta, hogy a számlálóbiztosoknak munkájuk végzése közben szükség esetén karhatalmi asszisztencia is rendelkezésükre áll.²¹

A népösszeírásról szóló 1919. február 20-án kelt miniszteri rendelettel párhuzamosan Šrobár miniszter a Szlovákiában működő 16 megyefőnökhöz, azaz zsupánhoz is körrendelettel fordult, s többek között felszólította őket az összeírást végző biztosok kiválogatására és azok névjegyzékének összeállítására az egyes megyékben. „Összeírási biztosokká csakis teljesen megbízható és bizalmat érdemlő szláv nemzetiségű egyének nevezhetők ki...” - utasította Šrobár miniszter a megyefőnököket és figyelmeztette őket a lebonyolítandó népösszeírás nemzetiségi vonatkozásainak hangsúlyozott fontosságára.²²

A Szlovákiai Teljhatalmú Minisztérium az összeírást végző biztosok számára kiadott egy gyakorlati útmutatót, amely 50 paragrafusba sűrítve foglalta össze a szükséges tudnivalókat a számlálás általános elveivel, a kibocsátott összeírási ívek egyes rovatainak kitöltésével, illetve az adatok összegezésével és statisztikai feldolgozásával kapcsolatban. Az útmutató (Podrobné Poučenie pre popisujúcich poverenkov) 31. paragrafusa tartalmazta a nemzetiség felvételezésével kapcsolatos alapelveket és gyakorlati utasításokat. Az említett paragrafus a nemzetiség fogalmát nyakatekert, fölöttébb zavaros mondattal - a szöveg hű magyar fordítása szinte megoldhatatlan - a következőképpen határolta körül: „Nemzetiség. Nemzetiség alatt a felnőtt (14 évesnél idősebb) és szellemileg egészséges személyeknél az egyén nemzeti-politikai meggyőződése értendő, amely egy bizonyos nemzeti közösséghez vagy nemzethez való faji hovatarozáson alapszik.” (Národnost'. Národnost'ou rozumie sa u oso b dospelych (staršich 14 rokov) a duševne zdravých, národno-politické presvedčenie jednotlivcov podľa kmeňovej príslušnosti k určitému národnému celku alebo národu.) A nemzetiség felvételezésének módozatairól és körülményeiről a szóban forgó paragrafus még leszögezte: „Mindenkinek csakis egy nemzetisége lehet. Ennek meghatározásánál egyedül a megszámlált személy akarat-megnyilvánulása a döntő, s annak adatát feltétlenül hitelesnek kell tekinteni, feltéve persze, ha nem bizonyosodik be, hogy ezt a bevallást más személy - legyen az bárki - által kényszerítve tette. A kényszer gyanúja itt főleg akkor feltételezhető, ha valaki olyan nemzetiségűnek vallja magát, amelyiknek nyelvét egyáltalán nem beszéli; az ilyen esetek tüzetesen kivizsgálandók és megvizsgálendő a megszámlált személy teljes döntési szabadsága.” (Národnost' mô že byť len jedna. Pri tom rozhodujúcou je jedine vlastná vôľ a popísaného a jeho údaj treba považovať bezpodmieneč ne za správny, ledaže by sa dokázalo, že bol učinený len na nátlak iných, už kohokol'vek. Podozrenie nátlaku je tu zvlášť tenkrát pravdepodobné, ak sa prihlasuje niekto k národnosti, ktorej reč vôbec nezná, a treba prípady tieto presne vyšetriť a presvedčiť sa o naprosto voľnom rozhodnutí popísaného.)²³

Az idézett gyakorlati útmutató (Podrobné poučenie...) 31. paragrafusa a továbbiakban a 14 évesnél fiatalabb személyek nemzetiségének felvételezéséről intézkedett. Kimondta, hogy ezek nemzetisége szülei nemzetiségét követi, arról azonban már semmit nem szólt, hogyan állapítandó meg az eltérő nemzetiségű szülőktől származó gyermekek hovatarozása.

Az összeírási ívek 15-19. rovatsoraiba volt bejegyzendő a megszámláltak nemzetiségi bevallása. A szlovák, illetve cseh nemzetiség bejegyzésére a 15. számú rovat szolgált, a rutén nemzetiséget a 16., a magyart a 17., a németet a 18. rovatba kellett bejegyezni; a 19. számú rovat az „egyéb” nemzetiség közös gyűjtőrovatául szolgált, ebbe kellett beírni minden más, tehát a „csehszlovák”, rutén, magyar és német nemzetiségtől eltérő adatot. A „Podrobné poučenie...” példaként az „egyéb” kategória nemzetiségeire a „lengyel, román, szerb, horvát, szlovén, orosz, francia, angol, olasz, cigány stb.” nemzetiségeket tüntette fel.²⁴ Az összeírási íven tehát közös rovatba kellett besorolni a szlovákokat és cseheket, majd külön-külön rovatba voltak lajstromozandók a rutének, magyarok és németek, végül ismét csak külön rovatba volt beírandó az összes többi nemzetiség. Figyelemre méltó, hogy a példaként

megemlített tíz „egyéb” nemzetiség között a zsidókra nem történt külön utalás, ettől függetlenül azonban a zsidók bátran vallhatták magukat zsidó nemzetiségűeknek, ha akarták.

Šrobár miniszteri rendelettel - amint azt már említettük - 1919. március 23-a éjféljében határozta meg a népszéírás eszmei időpontját, ennek az időpontnak a betartása azonban lehetetlennek bizonyult. 1919 márciusában még javában folytak az előkészületi munkálatok - miközben nem volt elegendő „megbízható” számlálóbiztos, a nyomda késett az összeírás nyomtatványok előállításával stb. -, az összeírás határidejét már ezért is feltétlenül módosítani kellett volna. Az időközben Budapesten bekövetkezett újabb politikai fordulat, a magyarországi Tanácsköztársaság kikiáltása, valamint az ellene foganatosított csehszlovák katonai intézkedések, majd a rövidesen megkezdődő (intervenciós) hadjárat pedig egyelőre levették a napirendről a szlovákiai rendkívüli népszámlálás, azaz népszéírás kérdését. A tervezett akció csak néhány hónap elmúltával, 1919 augusztusában válhatott ismét időszerűvé. A Šrobár-féle minisztérium ekkor új terminust tűzött ki, s az összeírás eszmei időpontját 1919. augusztus 20-a éjféljében határozta meg. Az összeírás munkálatokat 1919. augusztus 21-e és 31-e között, tíz nap alatt kellett lebonyolítani.²⁵

Az 1919 augusztusában megtartott népszéírás teljesen váratlanul és készületlenül érte Szlovákia lakosságát. Egyes helyeken az összeírás úgy értelmezték, hogy az egyben népszavazást is jelent bizonyos területek hovatartozásának eldöntése érdekében. Más helyeken viszont olyan híresztelések kaptak szárnyra, hogy az összeírás a nem államalkotó, tehát nem „csehszlovák” nemzetiségű népesség nyilvántartásba vétele és majdani kitoloncolása érdekében rendelték el.²⁶

Az 1919 augusztusában megtartott népszéírás idején Szlovákiát, s az akkorra már szintén csehszlovák fennhatóságú Kárpátalját elválasztó tartományhatárok helyenként eltértek a később végérvényesen megállapított határvonalától, illetve 1919 augusztusában még néhány, a későbbiek folyamán Kárpátaljához tartozó helység is Szlovákia részének számított, így a népszéírás azokban is végrehajtották, adataik pedig benne foglaltattak az összeírás eredményeit 1920-ban közzé tevő statisztikai kiadványban.²⁷ A későbbi retrospektív kimutatások azonban már Szlovákia véglegesített területét vették alapul az 1919. évi népszéírás statisztikájának ismertetésekor, ezért az 1920-ban közzétett adatok némi korrekcióra szorultak.

Az utólagosan véglegesített hivatalos adatok szerint Szlovákia lakossága 1919 augusztusában 2 923 214 fő volt. Ebből 1 954 446 fő (66,86 százalék) vallotta magát szlovák és cseh nemzetiségűnek - a statisztikai kimutatás közös rovatban „csehszlovák” nemzetiségűekként tüntette fel őket -, 689 565 (23,59 százalék) volt a magyar, 143 466 (4,91 százalék) a német, 81 332 (2,78 százalék) a rutén és 54 405 (1,86 százalék) az egyéb nemzetiségűek száma és százalékaránya.²⁸

A magyarság abszolút száma és százalékaránya Szlovákiában az 1919. évi népszéírás statisztikai adatai szerint máris erősen visszaszorulóban volt. A magyarság mellett azonban a német és a rutén nemzeti kisebbség száma és aránya is csökkenést mutatott. Növekedés csupán az állandó „csehszlovák” elem körében volt tapasztalható. Az 1910. évi népszámlálás 1 694 268 (57,89 százalék) szlovákja és csehje helyett az 1919. évi összeírás már 1 954 446 (66,86 százalék) „csehszlovákot” mutatott ki Szlovákiában. Amíg tehát a magyarság statisztikai vesztesége 206 706 fő volt - a németeké 53 492, a ruténeké 15 719 fő -, addig a „csehszlovák” elem rohamos térhódítása ezen a területen minden várakozást felülmúlt; nyeresége az 1910. évi állapotokhoz viszonyítva 260 178 fő volt.

Az 1919 augusztusi rendkívüli népszéírás eredményeivel azonban a csehszlovák államhatalom - főleg a Šrobár vezette Szlovákiai Teljhatalmú Minisztérium - még így sem volt teljesen elégedett. Erre Šrobár miniszternek egy 1919. november 15-én Kassán elmondott beszédéből is következtethetünk. Šrobár elismeréssel konstataálta ugyan, hogy Szlovákiában a szlovákság abszolút többséget élvez, s így elvitathatatlan, hogy „Szlovákia

mindenekelőtt a szlovák nemzeté”, mindazonáltal sajnálattal állapította meg, hogy a szlovák etnikumú területeken „még mindig” 126 441 magyart találtak az összeírók. A miniszter reménykedve jelentette ki, hogy ezek a szórványmagyarok idővel minden bizonnyal kiválnak majd a magyarságból, s ezáltal leírhatók lesznek a csehszlovákiai magyar nemzeti kisebbség összlétszámából.²⁹ Feltételezhető és várható volt, hogy a legközelebbi rendes népszámlálás lebonyolításakor nagy nyomás nehezedik majd a szlovák etnikai terület szórványmagyarságára, valamint a magyarszlovák nyelvhatár peremmagyarjaira.

A szlovákiai népösszeírás elsődleges célja - amint arra már utaltunk - kedvezőbb nemzetiségi statisztika szállítása lett volna a párizsi békekonferencia számára. Šrobáréknak azonban nem sikerült elérniük kitűzött céljukat, mivel a népösszeírás lebonyolításának idejére Párizsban már végleges döntés született a csehszlovák-magyar országhatárról. Hiteles és megbízható statisztikai adatokra azonban nem is volt szükség ebben a vonatkozásban, mivel a párizsi „illetékesek” a legkisebb mértékben sem voltak tekintettel a valós etnikai állapotokra, illetve kritikátlanul elfogadták Edvard Beneš csehszlovák külügyminiszter legképtelenebb történelmi és néprajzi „érveléseit”.

A párizsi békekonferencián a Tízek Tanácsa - Anglia, Franciaország, Olaszország és Japán miniszterelnökei és külügyminiszterei, valamint az USA elnöke és külügyi államtitkára - 1919. február 5-én hallgatta meg a csehszlovák kormány képviselőjét, Edvard Beneš külügyminisztert. Beneš háromórás beszédben jelentette be Csehszlovákia területi igényeit és indokolta meg azok „jogosságát”. Előadásában határozottan ragaszkodott a cseh történelmi államjog méltányolásához Csehország, Morvaország és Szilézia vonatkozásában, függetlenül az e területeken élő többmilliónyi német és többszázévezernyi lengyel lakosság aspirációitól. Magyarországgal kapcsolatban azonban már hallani sem akart a történelmi államjog figyelembe vételéről, sőt kategorikusan kijelentette, hogy a csehszlovák békedelegáció „Szlovákiát” a köztársaság részének tekinti, s erről senkivel nem hajlandó vitába bocsátkozni.

Beneš a legabszurdabb „történelmi” és „néprajzi” érvekkel támasztotta alá a Magyarország rovására követelt területi rendezést. Szerinte Észak-Magyarország területe, azaz Szlovákia „tulajdonképpen egyszer régen része volt a nagy Cseh-Szlovák államnak”. S íme, ezt az áldott állapotot tették tönkre a magyarok ezer évvel ezelőtt: „A X. század elején azonban a magyarok meghódították ezeket a területeket, amelyeket azonban a hódítók századokon keresztül hiába igyekeztek „magyarizálni!...” Beneš még arra [a mutatónyira] is képes volt szóban forgó beszédében, hogy a X. századi „Szlovákia” határait is körvonalazza, természetesen, az aktuális csehszlovák területi Igényeknek megfelelően: „Szlovákia északi határait a Kárpátok adták, déli határa a Duna volt; a Duna déli hajlásától a Tisza folyóig részben természetes, részben mesterséges határ határolta.”³⁰

Miután ilyen meggyőzően megrajzolta a X. századbeli „Szlovákia” határait, Beneš kijelentette: „A Dunának mint országhatárnak a kérdése nem tehető vita tárgyává... Szlovákia mindig dunai ország volt.” Sőt: „A magyar betörések idején a szlovákok egész Pannoniát elfoglalva tartották.” Ennek az idilli állapotnak - Beneš szerint - a magyarok vetettek véget: „A magyarok azonban a szlovák népességet felszorították a környező hegyekbe...” Beneš az általa igényelt magyarországi területeken mindössze kb. 650 000 magyar lakos elismerésére volt hajlandó, de ehhez mindjárt azt is hozzáfűzte, hogy még ezután is kb. 450 000 „csehszlovák” marad a maradék Magyarország határain belül. A kárpátaljai ruténnel kapcsolatban azt állította, hogy nyelvük csupán a szlovák nyelv dialektusa. Természetesen, szerinte, a rutének is ki akarnak válni Magyarország keretéből, tehát legjobb lesz mindjárt ezeket a területeket is Csehszlovákiához csatolni autonóm tartomány formájában. Beneš

szerint ez a megoldás biztosítaná a közös csehszlovák-román határt, amely a csehszlovákdélszláv korridorról együtt valamennyi utódállam közös érdeke.³¹

Beneš meghallgatása után a Tízek Tanácsa külön ún. Csehszlovák Albizottságot nevezett ki a csehszlovák ügyek tanulmányozására és a csehszlovák területi igények jogosságának megítélésére. Ezen testület elé terjesztette be haladéktalanul Beneš a Csehszlovákia igényeit tartalmazó memorandumokat. Az egyes emlékiratok a következő témakörökkel foglalkoztak: 1. A csehszlovákok. Történelmük és kultúrájuk. Küzdelmük és munkájuk. Küldetésük a világban. 2. A Csehszlovák Köztársaság területi igényei. 3. A csehországi németek problémája. 4. A sziléziai Teschen-vidék problémája. 4a. Memorandum a sziléziai helyzetről. 5. Szlovákia. Területi igényeink Szlovákiában. 6. A magyarországi rutének problémája. 7. A lausitzi szorbok. 8. A cseh Felső-Szilézia (Ratibor vidéke). 9. Glatz vidékének problémája. 10. A csehszlovákosztrák határmódosítások problémája. 11. A Csehszlovák Köztársaság joga a háborús jóvátételre.³²

A mi szempontunkból különösen fontos Beneš 2-es számú memoranduma, amely a Csehszlovák Köztársaság területi igényeit foglalta össze. Ennek lényege a következő: A három cseh történelmi országrész határai Németország és Ausztria rovására kikerekítendők; Magyarország szlovákok és rutének által lakott területei a csehszlovák államhoz csatolandók; Csehszlovákiát egy észak-déli irányú korridorról össze kell kötni a délszláv állammal. A csehszlovák-magyar országhatár vonala Beneš szerint a következő lenne: a Duna folyó, a Mátra, a Bükk, Hegyalja és a Bodrog folyó. Az emlékirat hajlandó volt beismerni, hogy az így meghúzott határvonal sok magyart is a Csehszlovák Köztársasághoz csatolna, de mindjárt azt is leszögezte, hogy korántsem annyit, mint amennyiről a magyar statisztikák szólnak, mivel azok - úgymond - tudatos hamisítások. Ezeken a Csehszlovákia számára követelt magyarországi területeken Beneš állítása szerint valamikor mindenütt szlovákok éltek, akiket azonban a brutális magyar elnyomás kiirtott. Ennek ellenére nagyvonalúan megígérte, hogy a csehszlovák állam a határai közé kerülő magyaroknak és minden más nemzeti kisebbségnek hajlandó lesz biztosítani mindennemű kisebbségi jogot. Beneš szerint a nemzetiségi kérdés rendezése azzal is könnyebb lesz hogy nyilvánvalóan igen sok magyar elhagyja majd Csehszlovákiát.³³

Ugyanez a memorandum foglalkozott a magyarországi rutének kérdésével is. Beneš ismételtelen emellett történelmi tévedését, hogy Magyarország ruténlakta területeit autonóm tartomány formájában Csehszlovákiához kell csatolni. Ravasz taktikai húzással azt is megpendítette, hogy ezek a területek elvileg akár Lengyelországhoz vagy Ukrajnához is odacsatolhatók volnának, de mivel egyik nevezett állam sem tart rájuk igényt, az egyedüli lehetséges megoldás a Csehszlovákiához való csatolás. Egytől azonban mindenképpen őrizkedni kell; a rutén népet semmiképpen nem szabad otthagyni a magyar faj hallatlan elnyomásának áldozatául.³⁴

A tárgyalt emlékirat következő szakasza a csehszlovák-délszláv korridor létrehozását szorgalmazta. Beneš történelmi fejtegetései szerint a magyarok ezer évvel ezelőtt szétszakították az összefüggő szláv etnikumot, bár a szlávok így sem tűnt el teljesen ezekről a területekről; Beneš szerint Nyugat-Magyarország lakossága „az erőteljes magyar elnyomás ellenére is” 20-50 százalékban szláv. Eszerint Moson, Sopron, Vas és Zala megyék területén 700 000 lakos él, ebből azonban - Beneš légből kapott érvelése szerint - csak 200 000 a magyar, ellenben 300 000 a német, illetve 200 000 még mindig szláv. Beneš javaslata a következő: Moson és Sopron megyéket csatolják Csehszlovákiához, Vast és Zalát pedig a délszláv államhoz. Ennek a határnak szerinte az lenne a legnagyobb haszna, hogy elvágná egymástól a magyarokat és németeket, és így megakadályozna minden szlávellenes szövetkezést. Ez a határ, úgymond, a németek jövőbeli balkáni terjeszkedését is lehetetlenné tenné, így a tervezett korridor a tartós béke ügyét szolgálná.³⁵

A 3-as számú memorandum a cseh országrészekben élő németiség problémájával foglalkozott. Beneš elismerte, hogy az 1910. évi népszámlálás statisztikai adatai 3 512 582 németet mutattak ki ezeken a területeken, ez azonban szerinte tudatos hamisítás eredménye. A németek számából ezért feltétlenül le kell vonni legalább 1 000 000 főt. Csehszlovákia, természetesen, igényt tart a németlakta területekre is, ezek különválasztása ugyanis gazdaságilag tönkretenné az országot, sőt stratégiaileg is hátrányos lenne a köztársaság számára. A csehszlovák állam azonban feltétlenül biztosítani fogja a németek nemzeti kisebbségi és nyelvi jogait - ígérte Beneš -, Csehszlovákia második Svájc lesz, a német nyelv pedig második államnyelv.³⁶

Az 5-ös számú emlékirat a magyarországi szlovákok problémájával foglalkozott. Beneš fura történelmi bevezetője szerint ez a szláv nép - a szlovákok - úgymond már a magyar honfoglalás előtt ott élt a Vág, a Garam, a Nyitra és Ipoly folyók völgyében, sőt benépesítette a Duna mentét is, valamint a Dunántúl északi részét a Fertő tótól egészen a Balatonig. A magyarok azonban a IX. században a szlovákok egy részét kiirtották, más részét pedig beszorították az északi hegyek közé. A magyarok egész történelmük folyamán kegyetlenül elnyomták a szlovákokat, fejtegette Beneš. Az ún. magyar elnyomásra „bizonyítékokat” is felsorakoztatott. Így például azzal is érvelt, hogy a magyar elnyomás elől a háború előtti évtizedekben úgymond 739 565 szlovák „menekült el” Magyarországból Amerikába. Persze az a vád sem maradhatott el, hogy a magyarországi népszámlálások idején tudatosan meghamisították a szlovákok számát. Ebben az ördögi magyarosító légkörben - Beneš szerint - ezrével „deportálták” az Alföldre a serdületlen szlovák gyermekeket, hogy ott azok beolvadjanak a magyarságba. Nos és természetesen a magyarok az ártatlan fiatal szlovák lánykákat garmadával hurcolták a katonai bordélyházakba stb. stb.³⁷

Beneš memorandumai a legkülönbözőbb hazugságok és szemtelen csalások mintapéldányai. Eszmei atyjuk - az ügyes és ravasz külügyminiszter - kitűnő intuícióval érezte meg, hogy a békekonferencia hatalmasai német- és magyarelles szenvedélyeinek táplálására a legképtelenebb valótlanságokat is bátran felsorakoztathatja.

Végül ha a csehszlovák-magyar országhatárt a békekonferencia nem is Beneš maximalista követelése alapján állapította meg, mégis nagy kiterjedésű, összefüggő magyar etnikumú területeket ajándékozott a csehszlovák államnak. Mi sem természetesebb, hogy a csehszlovák politikai vezetés egy része még így sem tartotta kielégítőnek a békekonferencia által nekik biztosított zsákmányt. Maga a telhetetlen Beneš is arról panaszkodott egyik 1924-ben megjelent írásában, hogy „a békeszerződésekkel nem értünk el mindent, amit elérni akartunk”. Beneš szerint többek között „a szlovák határ” sem tekinthető csehszlovák szempontból kielégítőnek.³⁸ A szlovák Fedor Houdek is azt emelte ki a szlovák határokról írt munkájában, hogy a Párizsban megállapított határok Szlovákiának nem „természetes” határai, mivel azok még délebbre, a Cserhát, a Bükk és a Tisza vonalán húzódnak.³⁹

A további állami és nemzeti terjeszkedés reményét dédelgető csehszlovák politikusok egy része komolyan számolt azzal a ténnyel, hogy idővel a szomszédos államok és nemzetek - mindenekeelőtt Magyarország és a magyar nemzet - rovására a Csehszlovák Köztársaság tovább bővítheti majd területeit. A nagyhatalmak indokolatlan jóindulata és velük szemben tanúsított nagyvonalúsága 1918/1919-ben elhomályosította józan ítélőképességüket és ezért többen is fennen hirdették: „A világháború alatt tanúsított nagy horderejű ellenállásával a csehszlovák nemzet felvállalta a felemelkedés történelmi törvényének beteljesítését... Külföldi és hazai katonai tetteivel újból kivívta függetlenségét! A mai és az eljövendő generációnak pedig testi és lelki katonai készenléttel (kiemelés az eredeti szövegben P. Gy.) nemcsak megtartania kell, hanem bővítenie is a csehszlovák államot!”⁴⁰

Ez a túlméretezett optimizmus semmiképpen nem volt helyénvaló, elvégre az igazságtalan békefeltételek végső soron a győztesek táborába tartozó Csehszlovákiának is csak terhére voltak. Amint az kezdettől fogva sejthető és várható volt, megalapozatlan területi

nyereségeik az utódállamokat - köztük elsősorban Csehszlovákiát - a győztes nagyhatalmak, főleg Franciaország függvényeivé tették.

A versailles-i békerendszerről általában több előrelátó politikusnak, diplomatának vagy csak a reálian gondolkodó átlagembernek is az volt a véleménye a két világháború közötti években, hogy azt „nem az igazság érzete, hanem a gyűlölet és bosszú hozta létre; a győztes antant a legyőzött államokat olyan szigorú és igazságtalan békeparancsokkal sújtotta, hogy ezek a szerződések okvetlenül magukban rejtik egy újabb, az eddiginél sokkal nagyobb világháború csíráit”.⁴¹ Jászi Oszkár is az elsők között jósolta meg - még a békekonferencia ülészése idején - hogy „ami Párizsban készül, nem világbéke, hanem egy új világháború előkészítése”.⁴²

A versailles-i békerendszerről sokszor még megalkotói is a lehető legsötétebb borúlátással vélekedtek. Robert Lansing, az USA külügyi államtitkára 1921-ben Londonban - illetve Berlinben németül is - megjelent emlékirataiban például kiábrándultan, de bölcs előrelátással fejtegette: „A békeszerződések lesznek az új háború okai. Ez olyan biztos, minthogy a nappal után az éjszaka következik.”⁴³ A két világháború közötti években az igazságtalan trianoni határok áthidalhatatlan, súlyos ellentétek forrásává lettek a megcsónkított Magyarország és a területén osztozó utódállamok között. A magyar kormány a körülmények kényszerítő hatására elfogadta ugyan a trianoni békét, igazságtalan döntéseibe azonban soha nem nyugodott bele, s minden eszközzel azok megváltoztatására törekedett. „A sokk, amelyet az akkori magyar társadalom átélt - állapítja meg erről a valóságos nemzeti tragédiáról Romsics Ignác -, mai ésszel és érzelmekkel szinte elképzelhetetlen. Nem volt olyan társadalmi osztály, réteg vagy csoport, amely a trianoni határokba belenyugodott volna, s nem volt olyan politikai párt, amely ne követelte volna a revíziót.”⁴⁴

Trianon sokkhatása évtizedekre a magyar lelki alkat egyik domináns meghatározójává vált, sőt hatása napjaink megváltozott politikai és társadalmi viszonyai közepette is érezhető. Végezetül ismételten szükségesnek tartjuk hangsúlyozni, hogy Trianon hosszú távon nemcsak a legyőzött és megalázott magyarság, hanem a győzteseknek számító utódállamok, sőt egész Közép-Európa számára tragikus következményekkel járt és a térség permanens destabilizációs tényezőjévé vált.

Függelék

A Csehszlovák Köztársasághoz csatolt magyarországi területek magyar többségű helyiségei 1910-ben.⁴⁵

Abauj-Torna megye:

Abaujrákos, Abaujszina, Áj, Alsócsáj, Alsólánc, Beszter, Bocsárd, Bodoló, Bódvavendégi, Buzinka, Buzita, Csécs, Debród, Enyicke, Eszkáros, Felsőcsáj, Felsőlánc, Garbócbogdány, Hatkóc, Hernádcsány, Hernádgönyű, Hernádsadány, Hím, Jablonca, Jánok, Jászó, Jászóújfalu, Jászóváralfa, Kassa, Kenyhec, Kisszalánc, Komaróc, Körtvélyes, Magyarböd, Makranc, Méhész, Miglécnémeti, Nagyida, Nagyszalánc, Pány, Péder, Perény, Pólyi, Regeteruszka, Reste, Saca, Semse, Somodi, Stósz, Szádalmás, Szádelő, Szádudvarnok, Szepsi, Szeszta, Toma, Tornagörgő, Tornahorváti, Tornaújfalu, Zsarnó, Zsebes.

Árva megye:

A megye területén magyar többségű helység nem volt található.

Bars megye:

Ágó, Aha, Alsópél, Alsószecse, Alsóvárada, Aranyosmarót, Bajka, Barsbaracska, Barsbese, Barsendréd, Barslédec, Csata, Csiffár, Fajkürt, Fakóvezekény, Felsőpél,

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 2.sz. (1990. április)

Felsőszecse, Felsővárad, Garamdamásd, Garamlök, Garammikola, Garamszentgyörgy, Garamvezekény, Hölvény, Kiskálna, Kiskoszmány, Kisóvár, Kissalló, Kissáró, Lekér, Léva, Málás, Marosfalva, Mohi, Nagykálna, Nagyod, Nagysalló, Nagysáró, Nemesoroszi, Nyír, Ohaj, Oroszka, Pozba, Szodó, Tajnasári, Tild, Töhöl, Tőre, Újbars, Vámosladány, Verebély, Zselíz, Zsemleér, Zsitvabesenyő, Zsitvagyarmat, Zsitvaújfalva.

Bereg megye:

Asztély, Badaló, Balazsér, Barkaszó, Bátyú, Bene, Beregardó, Beregdéda, Beregrákos, Beregsom, Beregszász, Beregújfalva, Bótrágy, Bulcsu, Csetfalva, Csongor, Csonkapapi, Dercen, Felsőremete, Fornos, Gát, Halábor, Hetyen, Izsnyéte, Kígyós, Kisbégány, Kisdobrony, Kisgút, Kisharangláb, Macsola, Makkosjánosi, Mezőgecse, Mezőhomok, Mezőkászony, Munkács, Nagybégány, Nagyberég, Nagyborzsova, Nagydobrony, Nagygút, Nagymuzsaly, Rafajnaújfalva, Sárosoroszi, Szernye, Tiszacsoma, Vári, Zápszony.

Esztergom megye:

Bart, Bátorkeszi, Béla, Bény, Búcs, Dunamocs, Ebed, Érsekkéty, Farnad, Gyiva, Karva, Kéménd, Kicsind, Kisújfalva, Köbölkút, Köhidgyarmat, Libád, Magyarszögyén, Muzsla, Nagyölved, Nána, Németszögyén, Párkány, Sárkányfalva.

Gömör megye:

Abafalva, Ajnácskő, Almágy, Alsóbalog, Alsófalva, Alsókállosa, Alsópokorágy, Alsóvály, Balogfalva, Balogiványi, Balogpádár, Balogtamási, Balogújfalva, Baraca, Barka, Bátka, Beje, Bellény, Béna, Beretke, Berzéte, Berzétékőrös, Cakó, Csíz, Csoltó, Csomatelke, Csucsom, Darnya, Deresk, Dernő, Dété, Dobfenek, Dobóca, Dúlháza, Dúsa, Egyházasbást, Feled, Felsőbalog, Felsőfalva, Felsőkállosa, Felsőrás, Felsővály, Gesztete, Gice, Gortvakisfalud, Gömörfüge, Gömörhosszúszó, Gömörmihályfalva, Gömörnánás, Gömörpanyit, Gömörpéterfala, Gömörorrákos, Gömörvidék, Guszóna, Hanva, Harkács, Harmac, Hárskút, Hubó, Jánosi, Jéne, Jeszte, Jólész, Jolsva, Kecő, Kerekgede, Kisgergelyfalva, Kisgömöri, Kiskovácsvágása, Kisvisnyó, Kövecses, Krasznahorkaváralja, Kuntapolca, Lekenye, Lévárd, Lice, Lökös, Lucska, Magyarhegyem, Méhi, Melléte, Mezőtelkes, Mikolcsány, Nagyrőce, Naprágy, Nemesmartonfala, Nemesradnót, Oldalfala, Otrókocs, Osgyán, Özörény, Páskaháza, Pelsőc, Pelsőcardó, Perjése, Rakottyás, Rimapálfala, Rimasimonyi, Rimaszéc, Rimaszombat, Rimatamásfalva, Rozsnyó, Rozsnyórudna, Runya, Sajógömör, Sajóháza, Sajókeszi, Sajókirályi, Sajólénártfalva, Sajólenke, Sajórecske, Sajószárnya, Sajószentkirály, Sajótiba, Sánkfalva, Serke, Sőreg, Szádvárborsa, Szalóc, Szilice, Szkáros, Szútor, Tajti, Tornalja, Uzapanyit, Várgede, Várhosszúrét, Velkenye, Vigtelke, Zádorháza, Zeherje, Zsip, Zsór.

Győr megye:

Balony, Csilizsnyárad, Csilizpatas, Csilizradvány, Kulcsod, Medve, Szap.

Hont megye:

Alsófégyvernek, Alsószemeréd, Apátújfalva, Bajta, Bátorfalva, Bori, Csáb, Csánk, Dacsókeszi, Deménd, Egeg, Felsőfégyvernek, Felsőszemeréd, Felsőtúr, Garamkövesd, Garampáld, Garamsalló, Gyerk, Gyűgy, Gyürki, Helemba, Hévmagyarád, Hontfüzesgyarmat, Hontkiskér, Hontvarsány, Horhi, Horváti, Inám, Ipolybalog, Ipolybél, Ipolyfödemes, Ipolyharaszi, Ipolyhidvég, Ipolykeszi, Ipolykiskeszi, Ipolynagyfalva, Ipolynyék, Ipolypásztó, Ipolyság, Ipolyszakállas, Ipolyszalka, Ipolyszécényke, Ipolyvisk, Kelenye, Kiscsalomja, Kisgyarmat, Kisölved, Kispeszék, Kistompa, Kistúr, Kóvár, Kökeszi, Középtúr, Leléd,

Leszenye, Lontó, Lukanénye, Mere, Nagycsalomja, Nagypeszek, Palást, Pereszlény, Sirak, Szalatnya, Szántó, Százd, Szelény, Szete, Terbegec, Tergenye, Tesmag, Zalaba.

Komárom megye:

Alsógellér, Apácaszakállas, Bagota, Bajcs, Bogyá, Csallóközarányos, Csicsó, Csúz, Dunaradvány, Ekecs, Ekel, Felsőgellér, Für, Gúta, Hetény, Imely, Izsa, Izsap, Jászfalu, Kamocsa, Keszegfalva, Kisbaromlak, Kolozsnéma, Kolta, Komárom, Komáromfüss, Komáromszentpéter, Kurtakeszi, Kürt, Lakszakállas, Madar, Marcelháza, Martos, Megyeres, Nagykeszi, Nagymegyér, Naszvad, Nemesócsa, Ógyalla, Örsújfalú, Perbete, Szilas, Szimó, Tany, Túriszakállas, Udvard, Újgyalla.

Liptó megye:

A megye területén magyar többségű helység nem volt található.

Máramaros megye:

Aknaszlatina, Handalbustyaháza, Hosszúmező, Kerekhegy, Técső, Visk.

Nógrád megye:

Bolgárom, Bolyk, Bussa, Csákányháza, Csalár, Ebeck, Felsőzellő, Fülek, Fülekelecsény, Fülekkovácsi, Fülekpilis, Fülekpüspöki, Füleksávoly, Gács, Galábocs, Garáb, Ipolygalsa, Ipolygér, Ipolynyitra, Ipolyvarbó, Jelsőc, Kalonda, Kétkeresztúr, Kismúlyad, Kiskürtös, Korláti, Losonc, Losoncapátfalva, Medveshidegkút, Miksi, Mucsény, Nagydaróc, Óbást, Óvár, Panyidaróc, Perse, Pinc, Ragyolc, Rapp, Rárósmúlyad, Somoskő^x, Somoskőújfalú^x, Szécsénykovácsi, Terbeléd, Törincs, Vecseklő, Vilke, Zsély.

^x A Csehszlovák-Magyar Határmegállapító Bizottság javaslata, illetve a Népszövetség 1923. április 23-i döntése értelmében e falvak 1924. február 16-án visszakerültek Magyarországhoz.

Nyitra megye:

Alsóbodok, Alsócsitár, Andód, Babindál, Béd, Berencs, Érsekújvár, Ghymes, Kalász, Kiscétény, Kismánya, Királyi, Kolon, Lajos, Magyarsók, Menyhe, Nagycétény, Nagyhind, Negyed, Nemesdicske, Nemespann, Nyitra, Nyitraacsehi, Nyitraegerszeg, Nyitragerencsér, Nyitrageszte, Nyitrakiskér, Nyitránagyfalú, Nyitránagykér, Pográny, Szelőce, Tardoskéd, Tornóc, Vágfarkasd, Vághosszúfalú, Vágkirályfa, Vágsellye, Vágvecse, Vicsápapáti, Zsére.

Pozsony megye:

Albár, Alistál, Alsójányok, Alsónyárasd, Alsószeli, Amádékarcsa, Bacsfa, Baka, Balázsfa, Béke, Beketfa, Bélvata, Benkepatony, Bögellő, Bögölypatony, Bős, Bucsháza, Bústelek, Csallóközükürt, Csalóközúnasd, Csallóközvény, Csallóközposfa, Csallóköztárnok, Csécsénypatony, Cséfalva, Cseklész, Csenke, Csenkeszfa, Csentőfa, Csölösztő, Csukárpaka, Csütörtök, Deáki, Dercsika, Diósförgepatony, Doborgaz, Dunajánosháza, Dunakisfalud, Dunasáp, Dunaszerdahely, Dunatorony, Dunatökés, Dunaújfalú, Éberhard, Egyházzelle, Egyházfa, Egyházkarcsa, Előpatony, Erdőhátkarcsa, Etrekarcsa, Feketenyék, Fél, Felbár, Felistál, Felsőjányok, Felsőnyárasd, Felsőszeli, Felsővámos, Galánta, Gány, Göncülkarcsa, Gutor, Hegybeneéte, Hegysúr, Hidaskürt, Hideghét, Hódi, Illésháza, Jóka, Keszölcés, Királyfia, Királyfiakarcsa, Királyrév, Kisbudafa, Kislég, Kislúcs, Kismácséd, Kismadarász, Kismagyar, Kispaka, Kisudvarnok, Kulcsákarcsa, Lidértejed, Lögérpatony, Macháza, Magyarbél, Magyardiószeg, Magyargurab, Mórockarcsa, Nádszeg, Nagybodak, Nagyborsa, Nagybudafa, Nagyfödemes, Nagylég, Nagylúcs, Nagymácséd, Nagymad, Nagymagyar, Nagypaka, Nagyszarva, Nagyudvarnok, Nemesabony, Nemesgomba, Nemeshodos,

Nemeskajal, Nemeskosut, Nemesnebojsza, Némethél, Némethdiószeg, Ógelle, Olgya, Ollétejed, Padány, Pénteksúr, Pered, Pinkekarcsa, Pódafa, Pozsonyboldogfa, Pozsonycsákány, Pozsonyeperjes, Pozsonypüspöki, Pozsonyvezekény, Réte, Sárosfa, Sikabony, Solymoskarcsa, Somorja, Süly, Szász, Szemet, Szenc, Szentmihályfa, Szunyogdi, Taksonyfalva, Tallós, Tejfalu, Tonkháza, Tósnýárasd, Töböréte, Tőnye, Újhelyjóká, Úszor, Vága, Vajaszvata, Vajka, Várkony, Vásárút, Vereknye, Vizkelet, Vök, Zonc, Zsigárd.

Sáros megye:

A megye területén magyar többségű helység nem volt található.

Szepes megye:

A megye területén magyar többségű helység nem volt található.

Trencsén megye:

A megye területén magyar többségű helység nem volt található.

Túróc megye:

Túrócudvard

Ugocsa megye:

Akli, Batár, Csepe, Fancsika, Feketeardó, Feketepatak, Fertősamlás, Forgolány, Gödényháza, Karácsfalva, Királyháza, Mátyfalva, Nagyszöllős, Nevetlenfalva, Salánk, Szöllősgyula, Szöllősvégárdó, Tekeháza, Tiszabökény, Tiszafarkasfalva, Tiszakeresztúr, Tiszapéterfalva, Tiszasásvár, Tiszaújhely, Tiszaújlak, Tivadarfalva, Verbóc.

Ung megye:

Bajánháza, Baranya, Bátfa, Bés, Botfalva, Budaháza, Csap, Császlóc, Csicsér, Dobóruszka, Gálóc, Homok, Iske, Kereknye, Kerész, Ketergény, Kisgejőc, Kiskapos, Kistrát, Kisszelmenc, Kistéglás, Koncháza, Korláthelmece, Magyarkelecsény, Magyaromcsár, Mátyóc, Minaj, Mokcsa, Nagygejőc, Nagykapos, Nagyrát, Nagyszelmenc, Ordarma, Palágy, Palágykomoróc, Palló, Radvánc, Sislóc, Szirénfalva, Szürte, Tiszaásvány, Tiszasalamon, Ungcsepely, Ungdaróc, Unghosszúmező, Ungmogyorós, Ungnyarád, Ungtarnóc, Ungvár, Vaján, Vajkóc, Veskóc.

Zemplén megye:

Abara, Ágcsernyő, Alsómihályi, Bacska, Barancs, Battyán, Bély, Biste, Bodrogszög, Bodrogszentmária, Bodrogszertdahely, Bodrogszög, Bodrogvécs, Boly, Borsi, Céke, Csarnahó, Cséke, Csörgő, Deregyő, Garny, Gercsely, Hardicsa, Hegyi, Imreg, Isztáncs, Kaponya, Kásó, Kazsó, Királyhelmece, Kisbári, Kisdobra, Kisgéres, Kiskövesd, Kistráska, Kistárkány, Kistoronya, Kisújlak, Kolbása, Ladamóc, Legenye, Lelesz, Magyarsas, Mészpest, Nagybári, Nagygéres, Nagykövesd, Nagymihály, Nagyráska, Nagytárkány, Nagytoronya, Örös, Pálfölde, Perbenyik, Rad, Szinyér, Szolnocska, Szomotor, Szöllőske, Szürnyeg, Tavarna, Varannó, Véke, Velejte, Zemplén, Zétény.

Zólyom megye:

Zólyom.

A Csehszlovák Köztársasághoz csatolt magyarországi területek vegyes, de legalább 20-50 százaléknyi magyar anyanyelvű lakossal is bíró helységei 1910-ben.⁴⁶

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 2.sz. (1990. április)

Abauj-Torna megye:

Abaszeptlak, Abaujnádasd, Abaujszakaly, Alsóhutka, Alsókemence, Alsómecezenzéf, Balogd, Bárca, Bölzse, Felsőmecezenzéf^x, Györke^x, Jászómindszent, Kalsa, Kassamindszent, Királynépe, Kisida, Koksóbaksa, Miszlóka, Petószinye, Ránk, Ránkfüred, Rudnok, Szaláncújváros, Szentlőrincke, Széplakapáti, Tarcavajkóc.

Árva megye:

Alsókubin, Árvaváralja, Kralován.

Bars megye:

Alsógyőröd, Barsfüss, Bélád, Berekalja, Cseke, Ény, Felsőbesenyő, Garamkeszi, Kisherestény, Kisvezekény, Körmösbánya, Lüle, Maholány, Nagyherestény, Nemcsény, Néver, Peszér, Szelepcsény, Újlót, Valkháza.

Bereg megye:

Kajdanó, Oroszveg^x.

Esztergom megye: -

Gömör megye:

Betlér, Csetnek, Dobsina^x, Gacsalk, Gerencsény, Hacsó, Hámosfalva, Hizsnyó, Kövi, Likér, Lubény, Murányalja, Nagyszabos, Nandrás, Nyustya, Rimabrézó, Rimaráhó, Rimavarbóc, Süvete, Újvásár.

Győr megye: -

Hont megye:

Alsóterény, Alsózseber, Csábrágvarbók, Dalmad, Derzsenye, Dömeháza, Egyházmarót, Erdőszelestény, Hontrákóc, Kiskereskény, Magasmajtény, Mere, Nagykereskény, Ösöd, Selmec- és Bélabánya, Szúd.

Komárom megye: -

Liptó megye:

Liptószentmiklós, Liptóújvár.

Máramaros megye:

Gyertyánliget^x, Huszt, Nagybocksó, Terebesfejrpaták.

Nógrád megye:

Alsósztrégova, Alsószellő, Erdőszele, Ipolyberzence, Kálnó, Kékkő, Nagykürtös, Poltár, Tótkécsény, Vidéfalva, Zobor.

Nyitra megye:

Alsókörsikény, Alsószöllős, Divékrudnó, Kisvicsáp, Nagybossány, Nagyemőke, Nagysurány, Nagytapolcsány, Nyitraivánka, Nyitrazsámbokrét, Sempte, Szalakusz, Szenice, Sziklavárhely, Szkacsány, Szomorlovászi, Tavarnok, Tótmegyér, Újvároskax, Zsitvamártonfalva.

Pozsony megye:

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 2.sz. (1990. április)

Alsócsöpöny, Barakony, Csölle, Dénesd, Felsőcsöpöny, Misérd, Nagyszombat, Papfa, Pozsony, Pozsonyivánka, Pusztafödémes, Szered, Torcs.

Sáros megye:

Bártfa, Eperjesx, Girált, Héthárs, Kiszseben, Magyarkapronca, Németsóvár, Sebeskellemes, Tapolyhanusfalva.

Szepes megye:

Alsószalánk, Igló, Késmárk, Korompa^x, Lőcse, Malompatak, Ötösbánya, Poprád, Szepeshely, Szepesszombat, Szomolnok.

Trencsén megye:

Illava, Trencsén, Végbékás, Zsolna.

Túróc megye:

Nagycepcsény, Nagyrákó, Ruttka, Stubnyafürdő^x, Túróckisfalva, Túrócszentmárton.

Ugocsa megye:

Csomafalva, Tiszahetény.

Ung megye:

Gerény, Laborcsög, Nagyláz, Pályin, Perecseny, Szenteske, Szerednye^x, Szobránc, Turjaremete, Ungpinkóc.

Zemplén megye:

Bodzásújlak, Csákló, Gálszécs^x, Homonna^x, Kiskázmér, Kiszte, Kozma, Kurucfalva, Lasztóc, Magyarizsép, Málca, Nagyazar, Nagyruszká, Pelejte, Szécsegres, Tavarnamező, Töketeresbex, Újszomotor, Upor, Zemplénkelecsény, Zemplénmátyás.

Zólyom megye:

Besztercebánya^x, Bikás, Breznóbánya, Lopér.

^x *Relatív magyar többségű helyek.*

Az 1880 és 1910 között magyar többségűekké vált felvidéki helységek jegyzéke⁴⁷.

Abauj-Toma megye:

Abaujrákos, Alsócsáj, Beszter, Buzinka, Enyicke, Hatkóc, Hemádcsány, Hernádgönyű, Jászóújfalu, Kisszalánk, Pány, Pólyi, Regeteruszka, Saca, Semse, Stósz, Zsebes.

Árva megye: -

Bars megye:

Alsópél, Aranyosmarót, Fakóvezekény, Tajnasári, Zsitvaújfalu.

Bereg megye:

Felsőremete.

Esztergom megye: -

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 2.sz. (1990. április)

Gömör megye:

Gömörhosszúszó, Gömörirákos, Jolsva, Nagyrőce, Pelsőcardó, Rimatamásfalva.

Győr megye: -

Hont megye:

Csánk, Gyűgy, Horhi, Kiscsalomja, Mere, Szántó.

Komárom megye:

Jászfalu, Kisbaromlak, Újgyalla.

Liptó megye: -

Máramaros megye: -

Nógrád megye:

Ebeck, Gács, Kiskürtös, Losoncapátfalva.

Nyitra megye:

Nyitra, Vágsellye.

Pozsony megye:

Dunasáp, Gány, Hódi, Nemesnebojsza, Németsdiószeg.

Sáros megye: -

Szepes megye: -

Trencsén megye: -

Túróc megye:

Túrócudvard.

Ugocea megye:

Felsőkaraszló, Karácsfalva, Királyháza, Mátyfalva, Szöllősvégardó, Tekeháza, Tiszasásvár.

Ung megye:

Baranya, Kereknye, Ungdaróc.

Zemplén megye:

Barancs, Céke, Csörgő, Garany, Geresely, Isztáncs, Kásó, Kazsó, Kolbása, Magyarsas, Nagymihály, Nagytoronya, Tavarna, Varannó, Velejte.

Zólyom megye: Zólyom.

Jegyzetek

1 Rónai András: *Térképezett történelem* Budapest, 1989. 110.

2 *Recensement de la population en 1920*. VI. Publications Statistiques Hongroises. Nouvelle série. 76. Volume. Budapest 1929., 1-es számú térképmelléklet. Megjegyzendő ezzel kapcsolatban, hogy Csehszlovákia 1920-

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 2.sz. (1990. április)

- ban átengedte Lengyelországnak Árva megye 14, valamint Szepes megye 13 helységét. (Vö.: Majtán Milan: *Názvy obcí na Slovensku za ostatných dvesto rokov*. Bratislava 1972., 6.)
- 3 *Statistická příručka republiky Československé II*. Data retrospektívni. Praha 1925., 5.
- 4 *Československá statistika - Svazek 9*. Sčítání lidu v Republice Československé ze dne 15. února 1921. I. Praha 1924., 75.
- 5 A Csehszlovák Köztársasághoz csatolt magyarországi területek magyar többségű helységeinek jegyzékét lásd a mellékletben.
- 6 Révay István: *A demográfia tükrében*. Borsody István szerk.: Magyarok Csehszlovákiában 1918-1938. Budapest 1938., 30.
- 7 A Csehszlovák Köztársasághoz csatolt magyarországi területek vegyes, de legalább 20-50 százaléknyi magyar anyanyelvű lakossággal is bíró helységeinek jegyzékét lásd a mellékletben.
- 8 Révay István: *Nemzetiségi demográfia és kisebbségünk* Kisebbségi problémák. Levice 1937. 40-42. Uő: *A demográfia tükrében...* i.m. 31-32.
- 9 Révay István: *A demográfia tükrében...* i. m. 32., 35.
- 10 Kovács Alajos: *A zsidóság térfoglalása Magyarországon*. Budapest 1922., 6.; Svetoň, Ján: *Slováci v Madarsku*. Bratislava 1942., 25-27.
- 11 Rác István: *A paraszti migráció és politikai megítélése Magyarországon 1849-1914*. Budapest 1980., 107-109.
- 12 Vö: Katus László: *Nemzetek és népszaporulat* Glatz Ferenc szerk.: *Magyarok a Kárpát-medencében*. Budapest 1989., 171-174.
- 13 Az 1880 és 1910 között magyar többségűvé vált felvidéki helységek jegyzékét lásd a függelékben.
- 14 A magyar korona országában az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve II. Budapest 1882., 379.; Jekelfalussy József szerk.: *A magyar korona országainak helységnévtára*. Budapest 1892., 760-761.; Magyar Statisztikai Közlemények, Új Sorozat, 1. kötet. *A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása I*. Budapest 1902., 270-271.; Magyar Statisztikai Közlemények, Új Sorozat, 42. kötet. *A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása I*. Budapest 1912., 270-271.
- 15 Uo.
- 16 Katus László: *Nemzetek és népszaporulat...* i. m. 174.
- 17 Mráz Dr., Jos.: *O předbě ž něm sčítání lidu na Slovensku roku 1919*. I. Československy statisticky vě stník, 1920 december, 1-2.
- 18 Uo., 2-4.
- 19 Uo., 8-10.
- 20 Uo., 10.
- 21 Uo., 18-21.
- 22 Uo., 21.
- 23 Uo., 32.
- 24 Uo.
- 25 Uo., 6.
- 26 Mráz, Jos. Dr.: *O p edběžném š itání lidu na Slovensku roku 1919*. II. Československy statisticky vě stník, 1921 február, 134.
- 27 *Soznam miest na Slovensku dl'a popisu l'udu z roku 1919*. Bratislava 1920.
- 28 *Československá statistika - Svazek 9*. Sčítání lidu v Republice Československé ze dne 15. února 1921. I. Praha 1924., 77.
- 29 *Minister Šrobár o dnešnom stave na Slovensku*. Slovensky denník, 1919. november 16., 1-3.
- 30 Czakó István: *Gyorsírói feljegyzések a trianoni béke létrejöttéről*. Magyar Szemle, 1930 március, 305.; David Hunter Millér: *My Diary at the Conference of Paris*. XIV. New York 1929., 220-222.
- 31 Czakó István: *Gyorsírói feljegyzések...* i. m. 306-308.; Miller D. H. *My Diary...* i. m., 220-224.
- 32 Houdek, Fedor: *Vznik hraníc Slovenska*. Bratislava 1932., 299.
- 33 Gogolák Lajos: *Cseh emlékiratok a békekonferencia előtt*. Magyar Szemle, 1938 június 191-193.
- 34 Uo., 193-194.
- 35 Uo., 194-195.
- 36 Uo., 196-197.
- 37 Uo., 198-199.
- 38 Beneš Edvard: *Problémy nové Evropy a zahraniční politika Československa*. Praha 1924., 308.
- 39 Houdek, Fedor: *Vznik hraníc...*, 299-300.
- 40 Borsky, Lev: *Znovudobyti samostatnosti*. Praha 1928., 281.
- 41 Incze Kálmán: *Háborúk a nagy háború után*. A béke háborúi I. Budapest 1938., V.
- 42 Hanák Péter: *Jászi Oszkár dunai patriotizmusa*. Budapest 1985., 86.
- 43 Lapsing, Robert: *Die Versailler Friedenverhandlungen*. Berlin 1921., 245.

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 2.sz. (1990. április)

44 Romsics Ignác: *Ellenforradalom és konszolidáció*. Budapest, 1982., 98.

45 A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása I. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat 42. kötet. Budapest 1912.

46 U.o.

47 U.o., valamint: *A magyar korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve II.* Budapest 1882.

MOLNÁR IMRE

Esterházy János életútja

Esterházy János 1901. március 11-én született, Nyitraújlakon, az Esterházy-család galántai ágáról. Családjában az ismertebbek közül való Jeszenák János báró, aki 1849-ben Nyitra főispánjaként lett a szabadságharc vértanúja. Nagyatyja, gróf Esterházy István, Pozsony főispánja, a magyar szabadságharcban huszárkapitányként harcolt. Jutalma ezért Kufstein lett. Atyja, Esterházy János gróf, Ottó főherceg segédtisztje, a magyar főrendiházban ellenzéki magatartásáról lett közismertté. Korán meghalt (1905), özvegye, Tarnowska Erzsébet egyedül nevelte három gyermekét: Máriát, Lujzát, Jánost. Esterházy János a gyermekkorában édesanyjától kapott kincsét, a „nemzetszeretetet” és a „keresztény hitet” utolsó leheletéig megőrizte. Ő maga két gyermeket nemzett: Jánost és Alicét. Középiskoláit Budapesten végezte, majd birtokaira vonult vissza gazdálkodni. Fiatalon bekapcsolódott az Országos Keresztény Szocialista Párt munkájába. Pályázatok kiírásával, pénztámogatásokkal és szónoklataival tűnt ki. Ez utóbbit már fiatal korában egész magas színvonalon művelte. 1932-től lett a Magyar Népszövetség elnöke. Ilyen minőségben vett részt a Népszövetség bécsi kongresszusán, ahol felszólalásában elmondta, hogy a „Népszövetség magatartása egyáltalán nem felel meg az elvárásoknak,¹ hiszen a kisebbségek panaszai nem egyenlők az azokat tálaló különböző pártok panaszaival, intézésük tehát már nem történhet csupán adminisztratív úton.

Már 1932-ben kijelentette - mert világosan látta -, hogy a Népszövetség magatartása miatt a megoldatlan kisebbségi kérdés Európa békéjét veszélyezteti. A Népszövetség munkájára irányuló kritikája olyan megsemmisítő és annyira szokatlan volt, hogy a kongresszus soros elnöke valósággal eszméletét veszítette beszédének hatására és a gyűlést, valamint Esterházy beszédét félbe kellett szakítani.²

Radikalizmusa nem egyszerű föltűnésvágyból fakadt. A Prágai Magyar Hírlapot, mely beszédeit rendszeresen közölte, több alkalommal kobozták el, illetve csupán cenzúrázva jelentették meg. Politikai képességeire Szüllő Géza figyelt fel, ő javasolta a Keresztény Szocialista Párt elnökévé is,³ míg jómaga egyre inkább a párt külügyeinek irányítójává vált. Szüllő javaslata Budapest egyetértő támogatásával is találkozott. A budapesti politika saját céljainak megvalósulását várta Esterházy politikai tevékenységétől. János gróf életének és politikai pályájának íve azonban messze túlszárnyalta a budapesti politikai elképzeléseket. Ezt a pályát három fő szakaszra tudjuk felosztani.

Az első szakasz fiatalkorának politikai csatározásait foglalja magába. A második szakasz az 1938-ban Kassa átadásakor elmondott híres beszédétől 1945. április 21-ei letartóztatás időpontjáig, a harmadik szakasz a letartóztatásától börtönbeli haláláig terjedő időszakot öleli fel.

Az első időszak meghatározója a lengyel édesanyjától kapott mély istenhit, valamint a vegyes lakosságú szülőhely, ahol nemcsak a magyarsággal együtt élő szlovákok nyelvét tanulta meg már gyermekkorában, hanem a zoboralji friss levegővel magába szívta annak a kölcsönös megbecsülésnek és toleranciának az atmoszféráját is, amellyel a szlovák és magyar egyszerű nép évszázadokon keresztül tudott békésen egymás mellett élni. Ebben az időszakban Esterházy János politikai pályáját a magyar politikai pártok küzdelmei, s a politikai küzdőterek mindennapos stratégiájának kidolgozása határozza meg, melyhez a játékteret és a szabályokat - ha gyakran öncélú korlátozásokkal is - a masaryki demokrácia biztosította.

Esterházyt 1932. december 14-én Ó-Tátrafüreden választják meg az Országos Keresztény Szocialista Párt elnökévé. Székfoglalójában elnöksége *lényegét* a szolgálatban határozta meg. *Politikája*, melyet folytatni kíván, „nem a dacos gyermek oktalansága kíván lenni, hanem

öntudatos, bátor küzdelem a szlovenszkói magyarságot megillető jogok biztosításáért”.⁴ *Célját* már egyértelműen az autonómia megvalósításában jelölte meg. Ez az autonómia-elképzelés nagyjából - anélkül, hogy ezt részletesebben kifejtenénk - a kulturális autonómia fogalmának felel meg. Székfoglalójának, de későbbi beszédeinek is szinte állandó elemévé vált a keresztény erkölcsre épülő politika hitvallása. Eszerint „minden nemzet egyenrangúságát mind ez ideig a keresztény felfogás tudta biztosítani, mert ez garantálja, hogy egy nemzet se törekedjék a másik tönkretételére”. Elképzeléseiben hangsúlyt helyezett a gazdasági, kulturális program megvalósítására is.

Az 1935-ös parlamenti választásokon képviselői mandátumot szerzett, bár beszédeinek viharos hatása miatt a rendőrség nemegyszer feloszlatta a választási nagygyűléseket. A cseh hatalmi hegemoniát a legérzékenyebben a sajtócenzúra támadása és a magyar-szlovák összefogás kérdéseinek hangoztatása érintette. Első parlamenti beszédében 1935. június 25-én világosan kifejtette: „Meggérdezésünk nélkül csatoltak minket Szlovenszkóhoz, akkor legalább azt elvárjuk, hogy kisebbségi, kulturális, nyelvi és gazdasági jogainkat a mindenkori csehszlovák kormányok 100%-ig betartsák.”⁵ Parlamenti viharokat kiváltó beszédeiben (szinte minden alkalommal elsőnek jelentkezett szólásra) a közbevetésekre azonnal válaszolt, cseh, szlovák vagy német nyelven. Választási körútjain felváltva tartott magyar és szlovák nyelvű beszédeket. Interpellációiban a magyar falvak neveinek elszlovákosításától kezdve az iskolai, gazdasági-szociális kérdéseken át a kulturális ügyekig a kisebbségi élet palettájának minden árnyalata helyet kapott. 1936-ban a két magyar párt (az Országos Keresztény Szocialista Párt és a Magyar Nemzeti Párt) egyesülésekor az egységes magyar párt ügyvezető elnökévé választották.⁶ Aktivitása ekkor szélesedett ki igazán: jószerivel alig van Szlovákiának olyan magyarlakta települése, ahová - nem sajnálva idejét, fáradságot nem ismervé - ne látogatott volna el személyesen. A „Gráf úr” közvetlenségével, egyszerűségével, demokratikus gondolkodásával egyértelműen rácafolt arisztokrata származására, s csaknem minden idejét választói körében töltötte. Úgy tűnik, ez a szolgálat nem fárasztotta, ellenkezőleg, megsokszorozta erejét. Ragaszkodása népéhez nem a politikai karrier érdekében kialakított póz volt, hanem mélyen átélt, a gyakorlatban megvalósuló felebaráti szereteten alapult. Ez idő tájt gyakorta volt céltáblája a szlovenszkói baloldali magyar értelmiségiek (köztük Fábry Zoltán)⁷ támadásainak, akik beszédeit üres szólamhalmazként, gesztusait az úri kaszinók szabályozta magatartásként értelmezték. E bírálatokat leggyakrabban az indokolta, hogy a vehemens nyilatkozatokat Szlovenszkó egyre romló gazdasági, szociális körülményei közepette nem követték valóságos változások.⁸ Mindezt azonban Esterházy is látta és szóvá tette, ám ez kevésnek bizonyult a valóságos változtatások kieszközlésére. Amit ez időben tenni tud, az azon felismerésének hirdetése és képviselése, hogy „a kisebbség életében bátorságra és őszinteségre van szükség a bajok feltárásában”.⁹ Nem rajta múlt, hogy az államhatalom ugyanezt a bátorságot és őszinteséget nem a bajok elismerésével és orvoslásával viszonzta. Ugyanakkor tényként megállapítható, hogy politikai kvalitásai életének ezen időszakában a későbbi beérésnek csupán az előjeleit mutatták. A politika szerinte megérzés kérdése. Pontos ráérző és azonnali ítélőképessége segítette, hogy helyesen tudjon dönteni a politikai zűrzavarokban is. „A nagy döntések pillanatában ez a könnyelmű, örökké mosolygó férfi római magatartásról tett bizonyosságot”¹⁰ - írja Peéry Rezső. Nem a politikai lavírozás, hanem álláspontjának állhatatos védelme jellemezte őt. A Csehszlovák Köztársaság politikai viszonyai közt a tiszta demokrácia felé vezető alkotmányosság európai hagyományainak képviselői közé sorakozott föl.

Az 1938-as év viharos gyorsaságú eseményei közepette sem a feltétel nélküli lelkesedésre, hanem a mérsékletre, a józan ész és a döntőképesség megőrzésére szólította fel a lakosságot. Az igazi meglepetést azonban azzal okozta, hogy Kassa képviselőjeként a város átadásakor bejelentette - a Szlovákiában visszamaradt mintegy 65-70 ezer magyarral vállalt sorsközösségben - Szlovákiában maradását. Többek közt azt mondta: „Mi, ittmaradt

magyarok ígérjük, hogy kezet adunk az itt élő szlovák testvéreinknek és velük együtt dolgozunk egy szebb jövőért. Az ideát lévő magyaroktól pedig kérem, hogy az idecsatolt szlovákok nemzeti érzéseit tartsák a legmélyebb tiszteletben, engedjék meg, hogy ugyanúgy élhessenek itt, mint ahogy azt mi magunknak odaát követeljük.¹¹

Politikai pályafutásának második szakasza az 1938-tól terjedő időszak, mely életének csúcsteljesítményeként értékelhető. 1938 a szlovénországi magyarság számára nemcsak fizikai, hanem lelki kettészakadást is jelentett. Egyfelől az anyaországhoz visszatérő nemzettest eufórikus lelkesedése, másfelől a Szlovákiában maradó magyarság mély válsága volt érezhető. Az új szlovák vezetés (amelynek politikai szempontú értékelése nem célja e tanulmánynak), alaposan hozzájárult a magyarság lelki válságának elmélyüléséhez. 1939-ben betiltották a SZEMKE-t, az Új Hírek kiadását (e lap kiadását 1938-ban Esterházy indította és szerkesztésével olyan baloldali gondolkodású értelmiségieket bízott meg, mint Győri Dezső és Floch István).

A magyar párt tevékenységét gyakorlatilag megbénították. 1938-tól 1945-ig a párt számára tilos volt a politikai nagygyűlések és a demonstrációk szervezése. Esterházy jószerevével csupán a sajtón keresztül érintkezhetett a tömegekkel. Korlátozták a szlovákiai magyar gyermekek és fiatalok magyarországi utazásait, 1939. szeptember 12-én pedig rendőri felügyelet alá helyezték a párt vezetőjét, Esterházy Jánost is.¹² Esterházy heroikus politikai tevékenységének eredménye volt, hogy ennek ellenére változtatni tudott a szlovákiai magyarság lelki állapotán, amit az is bizonyít, hogy 1939 őszére a pozsonyi középiskolákba beiratkozó tanulók létszáma már meghaladta az 1938 előtti létszámot. E szorongatott helyzetben Esterházy szinte állandó munkatársává vált a szlovákiai magyar sajtónak és könyvkiadásnak. A lap betiltása és a szerkesztőség bezárása után Budapestre sietett, hogy a magyarországi szlovákság számára kijárjon egy napilapot, melyért cserébe á is egy új napilapot és egy hetilapot tudott alapítani. Ez a napilap lett az 1944-ig működő Magyar Hírlap, melynek szerkesztőségében összevonta a korábbi két sajtóorgánum, az Esti Újság és az Új Hírek legjobb munkatársait. Köztük akkor már több, baloldali nézetei miatt üldözött szlovákiai magyar értelmiségi is helyet kapott. Az állandó gáncsoskodások, politikai támadások csak fokozták munkakedvét. Közszájon forgott több mondása, pl.: „Kibírtuk a Bach-korszakot, kibírjuk a Mach-korszakot is”.¹³ 1939 végén, amikor legjobban gyülekeztek a magyarság felett a viharfelhők, az Esti Újság riportere álláspontjának és magatartásának alakulásáról kérdezte Esterházyt: „Sem álláspontom, sem magatartásom nem függ attól, hogy ez vagy az a kormány ezt miképp méltányolja, mert a kormányok élete múlandó, a népeké azonban örök, hacsak maguk nem ássák alá létüket”.¹⁴ - válaszolta. 1940. augusztus 11-én megalakult a Szlovákiai Újságírók Szövetsége magyar osztálya. Az alakuló közgyűlésen Esterházy Somos Elemért elnökké, Floch Istvánt alelnökké¹⁵ nevezte ki. A legfeszültebb politikai légkörben is maradt ereje az anyaországra figyelni. A földreformmal kapcsolatos magyarországi vitákra reagálva egy agrárföldrajzi kiállítás kapcsán táviratban üzeni meg a magyar arisztokráciának, hogy neki 5 ezer holdjából csak 250 holdját hagyták meg szántóföldnek és 600 holdnyi erdeje maradt, mégis elégedett, sőt ennél nagyobb áldozatra is készen áll, ha erre lesz szükség. A magyar arisztokrata társadalom fölzúdulása ellenében Kodolányi János köszönte meg a Magyar Nemzet hasábjain a jól érthető üzenetet. „Emlékezzünk csak, Móricz Zsigmond azt írta annak idején, hogy a csehszlovákiai magyar ifjúság mélyebben magyar, mint a magyarországi, őszintebben nézi és vallja az életet, bátrabban vállalja, következetesebben szolgálja. És most íme Esterházy János gróf tanítja ki nagybirtokos osztályunkat áldozathozatalból, sorsvállalásból, hitből, korszerűségből. Ő, aki ottmaradt a kis töredék-magyarság élén, egy sorsban vele, primus inter pares”.¹⁶ Az őt magát és pártját érő politikai sortűznek az volt az egyetlen oka, hogy nem alkudott meg az egyre zajosabb handabandázással követelődő szlovák néppárttal és a Karmazin által vezetett szlovákiai németek fasiszta pártjával. (Esterházy ez időben egyetlen hivatalos találkozón sem

vett részt e pártok képviselőivel.) Az általuk képviselt szélsőjobboldali irányzatokkal nem politikusként, hanem keresztény világnézetéhez ragaszkodó emberként tudott szembehelyezkedni.¹⁷ Sem kompromisszumot, sem szövetséget nem volt hajlandó kötni a náciizmus, de a kommunizmus eszméjével sem. Arra sem volt hajlandó, hogy taktikai megfontolásból az egyikkel a másik ellenében szövetkezzen. „Hogy mi nem alakultunk át nemzeti szocialista párttá, ennek megvan a maga oka. Ez német produktum, amit mi nem ismerünk el. A józan ész az önfegyelem, az igazi magyar felfogás követeli ezt meg tőlünk”¹⁸ - nyilatkozta az Új Híreknek. A háború kitörésekor szózatban kéri a szlovákiai magyarokat, hogy „e nehéz időkben igyekezzenek mindenki legjobb tehetsége szerint követni a felebaráti szeretet parancsát”.¹⁹

Kitartó politikai tevékenykedése a háborús Európa egyre komorabbá váló ége alatt is meghozta a szlovákiai magyarság számára a maga gyümölcseit. 1941 augusztusában megalakította az első Pozsonyi Takarékbank Rt-t, amely a szlovákiai magyarok történetének mindmáig egyetlen pénzügyintézete lett. Ugyanebben az évben megnyitotta a Pozsonyi Madách Könyvesházat²⁰ és 1942-ben újjáalakította és működtette a SZEMKE-t. Leglátványosabb programja, a Szlovákiai Magyar Házak hálózatának terve is ekkor indult el a megvalósulás útján. Ez a hálózat magyar kultúrházak fölépítését jelentette a magyarlakta helységekben. Célja az volt, hogy összetartsa a magyar szervezőerőket és összefogjon minden magyar tevékenységet. Ez a munka lelki-szellemi összetartozás kialakítását is jelentette, és nem merült ki pusztán a szervezésben. Esterházy vezetésével egy 60 tagú szervező bizottság alakult. Pozsonyban, Nyitrán, Iglón és Eperjesen létrejöttek az első mintaházak. E házakban pártiroda, kultúregyleti helyiség, díszterem, szín- és moziterem, tornaterem, a szegények számára melegedő, gyermekszobák, kávéház és vendéglő, könyvkereskedés, valamint háziipari üzlethelyiség kapott helyet.²¹ A hálózat kiépítésére országos gyűjtés indult. A szétdarabolt szlovákiai magyarság problémáit e mozgalom által sikerült komplex kérdéssé ötvözni. Esterházy a megbénított pártot egyre határozottabban a szlovákiai magyarság gazdasági és érdekvédelmi szervezetévé formálta át, miközben egy percig sem szűnt meg követelni a kisebbségnek kijáró jogokat. Ugyanilyen kitartással szervezte meg az önálló Szlovákiában maradt magyar néptörődék politikai képviselőit is. „Az itt élő népcsoportok mindegyikének meg kell adni és az alkotmányba kell foglalni mindazokat a lehetőségeket, melyek a teljes élet eléréséhez szükségesek, azaz a teljes egyenjogúságot, a korlátlan szabadságot és az önrendelkezési jogot.”²² A szlovákiai magyarságnak szüksége volt Esterházy buzdító szavaira. Képviselői magatartása követhető és követendő példává vált. „Az a nép, mely szükség esetén így tud helytállni magáért, nem veszhet el az annyira nehéz viszonyok között sem, mint amilyenek közt most élünk... A szlovákiai magyarság első feladata akár a múltban, akár ma, értékeinek és erejének megőrzése. A második feladat ugyanilyen fontos, ha nem fontosabb: az érték és az erő továbbfejlesztése a megszentelt nemzeti hagyományok alapján”²³ - írta 1941-ben, húsvéti beszédében. A tennivalók közt arra is volt ereje, hogy figyelemmel kísérje az anyaországi állapotokat. „Akik idehaza, Magyarországon élnek, nem is gondolnak arra, mennyire fontos a szomszédos államokban élő magyarság számára, hogy tájékozódva legyen az anyaország életéről, politikai, gazdasági, szociális viszonyairól és a lehetőség határai közt legalább szellemi kapcsolatot tartson fenn a hazai kultúrával, tudománnyal, hogy abból erőt és bizalmat meríthessen az idegen környezetben is ahhoz, hogy ott is megmaradhasson magyarnak és gyermekeit is így nevelhesse... de nemcsak nekünk kell ismernünk a hazai állapotokat, hanem a magyarországi közvéleménynek is tudnia kell rólunk, a mi életviszonyainkról, helyzetünkről és a körülöttünk történő eseményekről. Megnyugtató azt tudni, hogy a kisebbségben a magyar nincs egyedül, nincs magára hagyva, hanem vele érez, mögötte van az anyaország közvéleménye. Mindent megteszek a magyar párt elnökeként, hogy a szlovákiai magyarság a lehetőség határai közt

tájékozódást nyerjen az anyaország életéről, életviszonyairól, mindarról, ami lelkesítő, buzdító számára. Cserébe én is szeretném tájékoztatni a magyar közvéleményt.”²⁴

A Debreceni Nyári Egyetem hallgatósága arról faggatja Esterházyt, hogy véleménye szerint a magyarországi fiatalok miként szolgálhatnak leginkább a Szent István-i eszmét. Esterházy válasza egyszerű: „Tanuljátok a hazai nemzetiségek nyelvét, mert ezzel jobban megismeritek az életüket, és ezzel szolgáljátok a Szent István-i örökséget is.”²⁵

A kisebbségi helyzettel kapcsolatos elméleti írásaink lényege szerint a kisebbségi sors jövője két tényezőn áll vagy bukik: 1. A kisebbség szellemi kvalitásán, azaz ellenálló erején, 2. Az államhatalom kisebbséggel szembeni magatartásán.²⁶ Esterházy politikai programjában e két követelmény fontos kiegészítője volt a hagyományörzés. Peéry Rezső írja róla: „Abban a földcsuszamlásban, amely az addigi emberi és polgári civilizációt maga alá temette, Szlovákiában ő (és húga) tüntető hűséggel ragaszkodott az elmerült világ erkölcsi mértékeihez. A kispolgári örület és nihilizmus korában egyre nyilvánvalóbb elszántsággal tudott megmaradni embernek, patriótának, és keresztény világpolgárnak. Ellenfele volt a régi Csehszlovákiának, de sohasem barátkozott a köztársaságot elpusztító fasiszta eszmével.”²⁷

Ezzel a könnyed eleganciával tette karba kezét a szlovák parlament üléstermében 1942. május 12-én a 68-as számú törvény megszavazásakor is, mely Németország után elsőként rendelte el a zsidók deportálását. A parlament 80 képviselőjének karja az övé kivételével egy emberként lendült a magasba. Ekkor, a náci hadigépezet diadalának tetőpontján még nagyon kevesen mertek reménykedni a szövetségesek győzelmében. Esterházy tiszta lelkiismerettel és józan ésszel szállt szembe az örület logikájával. Németország szlovákiai követe e hír hallatán azt mondta, hogy „aki ma ilyet mer tenni, azt én Közép-Európa legbátrabb emberének nevezem”.²⁸ A szlovákiai fasiszta lapok (Grenzbote,²⁹ Gardista) támadásainak kereszttüzebe kerülő Esterházy azonban nem állt meg e kissé színpadias gesztusnál. Peéry írja: „Neki köszönhetem, hogy sok baloldali gondolkodású társammal együtt nem táborban, hanem tető alatt éltem át a sötét időszakot.”³⁰ Esterházy többek között Peéryvel íratta művelődéspolitikai beszédeinek vázlatát. „Én politikus vagyok, Ön ehhez jobban ért, Tanár Úr! A lényeges dolgokban úgyis egyetértünk”.³¹ Az életmentésekért kapott hálálkodásokat egyszerű vállrándítással köszönte meg. Az egész nemzetet sújtó erkölcsi válságban a kisebbségi szlovákiai magyarok emberségre, józanságra szomjazó maga tartását tanúságtételként élte át maga is. Erre egyetlen forrásként a kereszténységből, Jézus etikájából tudott sosem degradálódó fedezetet meríteni. 1943 februárjában a magyar párt központi vezetőségének ülésén, szemben a szlovák kormánykörök egyre merevebb álláspontjával így fogalmazott: „Mi békés együttélést akarunk a szlovákokkal, hisz minket egy szent és örök gondolat tölt el, mely nem ismer gyűlölködést, egyenlőtlen bánásmódot a Duna-medencében élő közös sorsra ítélt nemzetek fiai között... Azt vallom, hogy a politika a kiegyezés művészete. Arra törekszem, hogy a félreértések kiküszöbölődjenek a szlovák és a magyar nép közt, és az elkövetkező súlyos időkben ne bizalmatlankodva, hanem egymást megértő és egymást segíteni kész testvérekként álljunk egymás mellett. De az ellentétek áthidalásához és a félreértések tisztázásához feltétlenül szükséges, hogy ismerjük az igazságot.”³² Magyarország 1944-es hitleri megszállásakor tüntetően beszüntette a Pozsonyi Magyar Hírlapot, bár ezt a kormány nem engedélyezte. Esterházy ekkor utasítást adott a nyomdászoknak, hogy a nyomdagépeket „kezeljék meg homokkal”.³³ A szlovák nemzeti felkelés kitörése idején utasította a lapot, hogy ne közöljön felkelésselenes cikket. A Magyar Hírlap volt az egyetlen, amely tárgyilagosan tudósított az eseményekről és következetesen „szlovák felkelőket” emlegetett írásaiban.³⁴ Budapestről gyógyszerert juttatott el a bekerített partizánoknak. Állandó kapcsolatot tartott a besztercebányai központtal. Döntéseiben határozott volt és ebből nem engedett a kockázat növekedésével sem. Már mindenki menekült körülötte, amikor ő még a maradás mellett döntött. „Ha Önöket maradásra buzdítom, nekem is itthon kell maradnom, bármilyen sors elé nézek, mindennel ide kötődöm

ehhez a néphez, vele kell maradnom a nehéz időkben is.”³⁵ Üldözött cseh családokat segített, akik a szlovák hatalom elől menekülni kényszerültek. 600 magyarországi szlovák vasutat közbenjárására vettek vissza állásába Magyarországon. Zsidókat segített az emigrációba jutáshoz. A zsidók kizárását a pártból, illetve a fasiszták bejutását a pártba tagfelvételi zárlattal próbálta kivédeni. A párt zsidó tagjait álnéven továbbra is nyilvántartásban tartotta. Számos antifasiszta szlovák és német lépett be pártjába, hogy itt védelmet és menedéket találjon. Kifinomult érzékenységgel szolgálta a szlovák-magyar kapcsolatok fennmaradását e nehéz időkben is, mert látta, hogy a Kelet-Európa birtoklásáért folyó diplomáciai csatában a szlovák népet ugyanolyan veszély fenyegeti, mint a magyart, ezért a veszély ellen védekezni is közösen kell. „A szlovák népet nem tekinthetjük sem idegennek, sem ellenségnek, hisz évszázadokon át közös hazában éltünk.”³⁶ Passzív ellenállása miatt egyre több támadás éri az uralomra jutó szélsőjobboldal felől. 1944 karácsonyán Szálasiék letartóztatták és Budapesten arra kényszerítették, hogy mondjon le pártvezetői tisztségéről. Ezt meg is tette, de a szlovákiai magyar párt mégis egy emberként újra őt választotta vezetőjéül. Ekkor nemkívánatos személynek nyilvánítva kiutasították a pozsonyi magyar nagykövetségről.³⁷ Ennek ellenére a magyarországi jobboldali befolyás sohasem tudott érvényesülni a pozsonyi, illetve a szlovákiai magyarság köreiben. A háború vége felé úgy tűnik, a harapófogó bezárult körülötte. A visszavonuló Gestapo valóságos hajtóvadászatot indított³⁸ ellene. Menekülnie, bújkálnia kellett, így tudta átvészelni a háború utolsó napjait. Ekkor is helyén marad, hűen korábbi szavaihoz.

„Mi a történelmünkben megtanulhattuk azt is, hogy csak az olyan törekvés jut diadalra, melynek mártírjai vannak. Végtelenül komoly és rendkívül súlyos idöket élünk, amelyekben fokozott a felelősségünk Istenünkkel, nemzetünkkel, családunkkal, utódainkkal és magunkkal szemben. De vállaljuk ezt a felelősséget. Nem fogunk sem megtörni, sem helytelen utakra tévedni. Nem fogunk összeütközésbe kerülni sem az isteni, sem az emberi törvényekkel, mert rendületlen a bizalmunk és hitünk az isteni igazságban. Bízunk a magunk erejében és emelt fővel hirdethetjük, hogy lelkiismeretünk tiszta, becsületünk érintetlen, nem vétettünk senki ellen és csak azokat a jogainkat követeljük és védjük, melyeket már a múltban kiharcoltunk és amelyek feltétlenül megilletnek minket... Ha szenvednünk kell magyarságunkért, panasz és zokszó nélkül tesszük ezt, mert mentül szilárdabban állunk ilyen körülmények között, Isten adta jogaink alapján annál értékesebb tagjai leszünk a nagy magyar közösségnek és annál eredményesebben tudjuk majd szolgálni Isten segítségével örök magyar céljainkat.”³⁹

Alakja a háború befejeztének zürzavarában tűnik fel újra. 1945. április 21-én a szlovák rendőrség szovjet közreműködéssel letartóztatja⁴⁰ majd Beneš jóváhagyásával átadja őt a KGB-nek. Élete innét kezdődő utolsó szakaszának rekonstruálását csak homályban tapogatózva tudjuk elvégezni. A kutatás eddig ismert tényei szerint a KGB által a Szovjetunióba hurcolt Esterházyt Moszkvában bíróság elé állították azzal a váddal, hogy Szlovákiában „fehérekben álló partizánosztagot szervezett a szlovák nemzeti fölkelés letörésére”.⁴¹ E képtelen vádiratot csupán akkor írta alá, amikor megfenyegették, hogy nővére is az ő sorsára kerül. A Gulágok poklát is megjáró Esterházy János egy arhangelszki ólombányában végzetes tüdőbetegséget kapott, egészségi állapota válságosra fordult.

Közben idehaza, Pozsonyban 1947. szeptember 16-án távollétében kötél általi halálra ítélte a Pozsonyi Szlovák Nemzeti Bíróság. A tárgyalás elnöke Karol Bedrna, a bírák közt volt Andrej Bagar színművész és dr. Černo miniszteri tanácsos. A vád ellene a Csehszlovák Köztársaság felbomlasztása és a fasiszmus kiszolgálása volt. Védője, dr. Čikvanová a tárgyalás kezdetén bejelentette, hogy mivel csupán öt napja kapta meg a vádiratot, nem tudott felkészülni a tárgyalásra és ezért halasztást kért. A bíróság a kérelmet elutasította, ugyanígy a tanúk meghallgatását is. A védő Esterházy mellett felhozta, hogy csehszlovák hazafiak egész sorát mentette meg és lehetővé tette, hogy Budapesten át Belgrádba, majd Londonba mehessenek. Így jutott Londonba 1944-ben Viest tábornok, az emigráns csehszlovák

kormány hadügyminisztere, aki a szlovák nemzeti fölkelés katonai vezetője is volt. A vád bizonyítékként a szlovák parlament naplójából Esterházy felszólalásait idézte, ezek azonban javarészt gazdasági témákat érintettek. Terhelő adatként azt hozták fel, hogy Esterházy beszédeiben Bratislava helyett következetesen Pozsonyt használt, valamint, hogy 1943 augusztusában Propádon azt állította, „a Tiso-féle Szlovák Köztársaság svindli, mint ahogy az egész ország szélhámosságra épült.” A védelem szerint egyetlen vádpont sem bizonyítható, legkevésbé a fő vádpontok. 1938. október 6-án a zsolnai határozat meghozatalánál Esterházy nem volt jelen. (Itt Szlovákia autonómiájáról döntöttek.) Ugyanígy nem vett részt 1939. március 14-én a pozsonyi nemzetgyűlés ülésén, ahol kikiáltották Szlovákia elszakadását. Semmilyen kapcsolata nem volt Henleinnek, sem Tisóval. A magyar párt érdekvédelmi szerepet töltött be, nem pedig ideológiáit. A védelem indokként hozta fel azt is, hogy Esterházyt kívül a szlovák parlament valamennyi képviselőjét felmentették. A bíróság negyedóránnyi gondolkodás után a 3. § alapján hirdette ki a halálos ítéletet. A tárgyalás mindössze három óráig tartott.⁴²

Fábry Zoltán ezzel kapcsolatban a következőt írta: „Megrendülten, tehetetlenül és szívüdtöten állunk az ítélet előtt. Az igazság újra csatát veszített Szlovákiában. Halálos ítélet: mentő körülmény nélküli végkonklúzió. Kötélhalál: aljas indokból elkövetett tett megbélyegzése. És a tempó és a gyorsaság, amivel ezt az ítéletet keresztülhajszták, egyetlenegy tárgyalás subája alatt. Micsoda nemzet ez! A nyílt fórumon, a világ színe előtt, micsoda bátorság, mekkora arcátlanság így hazudni. Hitler tanulni jöhetne! Nem hiába volt Szlovákia a führer mintaállama. Most fölülmulta mesterét is. A Karmasin által dirigált Mach Sándor csak a politikai szabadságtól fosztotta meg Esterházyt és pártját. A Hitler legyőzésével keletkezett új állam, ez az állítólagos antifasiszta és demokratikus alakulat, továbbmegy és a fasizmus szlovákiai egyetlen ellenlábását fejvesztésre ítéli. Ez tiszta gyilkosság, de a bírák ugyanakkor nem tudják, hogy öngyilkosság is; a szlovák nemzet, a szlovák antifasizmus ezzel az ítélettel kimondta önmaga felett az erkölcsi halálos ítéletet. A büntetés teljes hiánya judíciumhiányra mutat. Ez az ítélet történelmi példa és erkölcsi elmarasztalás. Mach 30 éves büntetése és Esterházy halálos ítélete kötetek helyett beszél. A szlovák nemzet újra fel van mentve. Újra felmentette magát mások befeketítésével, föláldozásával. Meddig tarthat büntetlenül az ilyen játék? Az áldozatok újra a szlovákiai magyarok, mert Esterházy személyében az egész szlovákiai magyarság nyakára dobtak kötelet. A szlovákiai magyarok alkotják a bűnbakot, mely a nagyobb szlovák bűnököt hatálytalanítja.”⁴³ Fábryt kívül Karel Koch, cseh orvos Justicia c. könyvében a következőképpen vélekedik: „A zsidótörvény megszavazása után a Tatranské Hlasy így örvendezett: Ezzel járultunk hozzá az új Európa megteremtéséhez. Ez a mi szlovák hitvallásunk, hogy Hitler Adolf oldalán lépünk a végső következményekig. Nos, Esterházy sohasem mondta magáról, hogy én szlovák vagyok. Egyedül ment az úton. Egyedül, de egyenesen, és az ő útja nem Hitlerhez vezetett.”⁴⁴

A halálos ítélet meghozatala után a szlovák hatóságok formálisan kikérőt nyújtottak be a Szovjetunióknak, hogy végrehajthassák az ítéletet. Valószínűleg ez a kikérő tette lehetővé, hogy a szovjet hatóságok, szabadulni akarván a halál közelében lévő, súlyosan beteg embertől, az ítélet végrehajtására kiszolgáltatták Esterházyt.⁴⁵ A szlovák hatóságok 1949 májusában vették őt át az ágcsernői határszakaszon. Az érvényben lévő törvények szerint az ítéletet 24 órán belül végre kellett volna hajtani. Ezt az időt használta ki a pozsonyi magyar meghatalmazott hivatal vezetője, hogy a Magyar Külügyminisztériumon keresztül tiltakozzék az ítélet végrehajtása ellen a csehszlovák kormánynál. Hasonlóképp lépett fel Esterházy érdekében több külföldi zsidó szervezet is. A pozsonyi hivatal munkatársa személyesen értesítette a történekről Fábry Zoltánt, aki Kassáról azonnal Prágába repült és ott személyesen Šrobárt felkeresve interpellált Esterházy érdekében.⁴⁶ A meghatalmazott hivatal egy másik munkatársa Fábry Istvánt, a Szlovák Kommunista Párt Központi Bizottsága

mellett működő Magyar Bizottság tagját is felkereste, bízva a befolyásos kommunista kapcsolataiban, közbenjárásában. Fábry ezt válaszolta: „Azt is ki kellene végezni, aki az ilyen ügyben közbenjár.”⁴⁷

A *CSEMADOK 25 éve* című kötetben Fábry István ezzel kapcsolatban a következőket írja: „Már a megalakulást megelőző időkben találkoztunk egyének és csoportok olyan nézeteivel, akik az alakulófélben lévő szövetségünket valamilyen érdekvédelmi szövetségnek képzelték. Sőt egyesek odáig merészkedtek, hogy tőlünk gróf Esterházy védelmét kérték, mégpedig azon az alapon, hogy ez az úr az ún. önálló szlovák állam idején a zsidótörvény ellen szavazott az akkori parlamentben, tehát haladó gróf volt. (A legszomorúbb az volt, hogy az ilyen és hasonló nézetek terjesztésére az egyszerű dolgozókat igyekeztek felhasználni.) Pontosan ez és ehhez hasonló próbálkozások ismétlődtek meg az Új Szó és minden egyéb újonnan induló szervezetnél, vagy intézménynél. Százszámra küldték az olyan értelmű cikkeket, beadványokat, állásfoglalásokat, melyek az ilyen próbálkozásokról tanúskodtak. Nagy kár, hogy mindezeket nem raktuk el, és nem vettük elő 1968-1969-ben - meríthettünk volna tanulságot arra, hogy ellenségeink soha nem nyugszanak bele rabszolgatartó rendszerük elvesztésébe...”⁴⁸

A tiltakozások eredményeként végül is Esterházy halálos ítéletét életfogytiglanira változtatták. A közbenjárás a kötélről igen, a börtöntől azonban nem tudta megmenteni.

„A kommunista haza háborús bűnösként halálbüntetéssel sújtotta azt az egyetlen volt képviselőjét, aki annak idején megtagadta az igent a fasiszta haza alapvető törvényeitől. Szlovákiai bujdosásaink megszervezőjét, sok-sok emberi sors megmentőjét, a szíve gyökeréig Hitler-ellenes politikust így mérte meg Beneš Eduard restaurált köztársaságának jogítélkezése nem az elítélre, hanem önnön magára zúdítva ezzel vádat. A jó ügybe vetett hitünket ez a fantasztikus justizmord ma éppúgy megrendíti, mint tette azokban a kaotikus esztendőben. Azt hallottuk, hogy bátran, emelt fővel és nyugodt lélekkel viselte el sorsát. Neve és sorsa azon kelet-európai antifasiszta politikusok mártírúmat idézi, akik bátorságukért és kockázatvállalásukért a fasiszmus felett aratott győzelem után szenvedést, börtönt, megaláztatást és halált kaptak cserébe az új rendtől. Normális értelemmel és erkölcsi érzékkel az antifasiszta magatartásnak ezt a fajta jutalmazását aligha lehet érthetőnek, felfoghatónak elfogadni”⁴⁹ - írta Peéry Rezső. Az ítéletmódosítás után egy ideig Pozsonyban a Kertész utcai kórházban őrizték Esterházyt. Rövid ideig tartó gyógykezelésre Koch doktor szanatóriumába kerül, ahol valószínűleg többek közt titokban meglátogatja őt dr. Czibók János pozsonyi ügyvéd, a pozsonyi meghatalmazott hivatal jogi előadója. Esterházy megmutatta neki Oroszországban írt feljegyzéseit, mintegy 70 oldalnyi terjedelemben. A kézirat további sorsa ismeretlen. Czibókon kívül a szanatórium vezetője, dr. Koch és mások is szökésre próbálták rávenni Esterházyt. Az előre eltervezett akciót a szlovák hatóságok valószínűleg hallgatólagosan tudomásul vették volna.⁵⁰ Esterházy János azonban elutasította ezt a lehetőséget, mondván, hogy ő nem bűnös, nincs mi elől elszöknie. Börtönéből jövő üzenetének tartalma ez volt: átadta magát Isten akaratának, szenvedéseit, életét felajánlotta a magyar haza fölszabadulásáért.

Kálváriája azonban még nem ért véget. Végigjárta Csehszlovákia szinte valamennyi börtönét. Rabtársai Ilaván, Lipótváron, Jachymovban, stb. találkoztak vele. Az állandó áthelyezésekre állítólag azért volt szükség, mert károsan befolyásolta rabtársait. A róla érkező hírek szerint már a Gulágban is fogolytársai lelki támasza volt. Itthon ugyanígy néma méltósággal viselte sorsát. Valamelyik csehszlovákiai börtön folyosóján, mondják a még élő tanúk, drámai és megrázó találkozás zajlott le Arany A. László, az európai hírű nyelvész professzor és Esterházy János közt: „Laci, ha kijutunk innét, ugye, folytatjuk tovább?” - kérdezte Esterházy, a parlamenti képviselő. „Folytatjuk?” - kérdezte Arany A. László, a professzor. „Hát persze, hisz ez a dolgunk” - mosolygott a képviselő.

S ennyiben maradva mindent meg is beszéltek.⁵¹

Arannyal ellentétben Esterháznak soha többé nem adatott meg a szabadság ajándéka. Életének utolsó napjaiban, súlyos betegségében azt kérte, szállítsák a nyitrai börtönbe, hogy szülőföldjén halhasson meg. Kérését megtagadták. Az Olomouc melletti mirovi börtönkórházban halt meg 1957. március 8-án, 56 éves korában.⁵²

Halálával kapcsolatban Fábry Zoltán a következőket írta: „Megint felkavart egy szörnyű hír: Esterházy János meghalt börtönében. Védencem volt és hiába volt. Mintha én is bűnös lennék halálában. Tegnap itt havazott, ma csúnya köd van. Csak tavasz nincsen.”⁵³

Földi maradványai máig jeltelen sírban, a rabtemetőben nyugszanak. Szolgált a népet és áldozatot hozott érte. Sorsát, osztályrészét valószínűleg megbékélt szível fogadta, hisz korábról ismert nyilatkozataiból úgy tűnik, felkészült rá.

*A vádlott megszólal*ban olvashatjuk: „Esterházy az utolsó menetben nagyon szépen, bátran, tisztességesen viselkedett... mert a német terrorizmustól, a Gestapótól ő félt a legkevésbé köztünk... Láttam az úri osztály hetyke és dédelgetett fiát, a történeti nevű arisztokratát belsőleg összecuklottan... Láttam, hogy fordul felénk, amikor társasága már csak veszélyt jelentett a németek felé. Sokat voltunk vele, hogy a nyilasok elleni harcban tanáccsal segítsük. Láttam, hogy néz ránk kiégett szemekkel és segélykérően. A végén Somos maradt mellette (a Magyar Hírlap főszerkesztője) és két „marxista”, ahogy támadóink hangoztatni szerették... Egy osztály szomorú szerepét kellett vállalnia: Vajnáék, a Gestapo karmai és táborai vártak rá is, mint mindnyájunkra, de ugyanakkor készült arra, hogy a felszabadulás után - amit türelmetlenül kívánt - le fogják tartóztatni. Hogy egy forradalomnak micsoda emberi vonatkozásai vannak, azt könyvekből sejteni sem lehet. Mit kellett egy magyar gróffal és egy „úri nemzettel” végezni, hogy az oroszokat várja? Hogy nekik drukkoljon, akkor is, ha ez olyan lavinát indított el, mely őt egyénileg eltemette?”⁵⁴

Asgúthy Erzsébet egy Esterházy Jánosnak 1941-ben ajánlott versben szinte váteszként előre látta e sors beteljesedését:

Halottak napja volt.

S a sír felett
nem gyúltak gyertyák.
Zsoltárt nem zengtenek
siratók. - - Ó tompa jajszó kongott
csak, mint a néma dob.

S a mélybe lenn:
- mint fonálról leszakadt orsó -
koppant a rög, koporsó-
fedelen.

Virág nem volt a hant felett.
Igét a pap nem hirdetett.
Jeltelen volt a sír. - - Ó,
nem állított fejfát a síró
város. Harangok nem zúgtak.

A domb tövében
csak egy fenyő állt őrt
az őszi éjben.

Csak egy fenyő volt.

De keményen állt.
Mintha nem látta volna
a halált. -

És sudár törzsén mint az ölelő
karok nyúltak a zöld gallyak elő.
Didergő madarak bújtak alá
és ég felé tört, mintha mondaná,
vagy maga lenne a szent vallomás:

Halottak napja van,
de lesz: feltámadás!

*(Halottak napja volt...
Esterházy Jánosnak)⁵⁵*

Peéry Rezső írja visszaemlékezésében: „Sokszor gondoltam az elmúlt húsz esztendőben az életben maradtok lelkiismeret-furdalásával az üldöztetésem - üldöztetésünk idején társaimnak kaput nyitó Esterházy Jánosra. A még élőért nem tehettem semmit, kergetett lévén magam is. S megrendítő dolog tudni, hogy húsz esztendő múltán nincs fórum a világon, ahol a halottért, emlékének rehabilitálásáért a meghallgatás reményében szót emelhetnénk.”⁵⁶

Peéry Rezső, e tiszta lelkű csehszlovákiai magyar emléke előtt is tisztelegve végre kimondhatjuk, hogy a halála utáni 33. évben Esterházy rehabilitálása számára ezen írás publikálásával is megszületett az a fórum, amely életét és áldozatvállalását követésre méltó példaként mutatja fel minden csehszlovákiai és nem csehszlovákiai magyar számára.

Van feltámadás!

FÜGGELÉK

Dr. Szent-Ivány Gábor beszélgetése

Malfatti bárónővel, Esterházy János gróf leányával, Alice-val

Kedves bárónő, azt, hogy mit jelentett az Ön szeretett édesapja a két háború közt Csehszlovákiában, majd az önállóságát elnyert Szlovákiában élő magyarságnak, legérzékletesebben talán Pethő Sándor, a Magyar Nemzet főszerkesztője fejezte ki egyik 1939-es cikkében. Ez a cikk azután jelent meg, hogy szerzőjének alkalma nyílt a szlovákiai viszonyokat a helyszínen tanulmányozni. Pethő, miután érzékeli a szlovákiai magyarok egységét, úgy vélekedik, hogy ez az egység azon „a páratlan és határtalan bizalmon alapul, amelyet kicsiny és nagy, fiatal és öreg, intellektuális és földműves, iparos és vállalkozó érez a maga választotta vezető iránt... Esterházy: ez a név előttiük a magyar nemzet maga, a szülői ház, a védő hatalom, a nagy oltalom”.

- Gyermekkorai élményeimet illetően, élénken él emlékezetemben egy nyári út, amikor faluról falura jártunk; apám különböző funkcionáriusok kíséretében az első kocsiban, mi pedig mögötte, egy másikban ültünk. Az emberek mindenütt lelkesen és éljenezve várták apámat - a magyarok népviseletben -, aki mindenütt beszédet mondott, melynek végén minden alkalommal nagy ünneplésben részesítették őt.

- Azok, akik édesapját ismerték, mindenekelőtt magyarság- és emberszeretetét, valamint demokratikus érzelmeit emelték ki.

- Egyszer láttam apámat sírni, ami nagyon megdöbbentett. „Bevonultak a németek Magyarországra”, mondta fojtott hangon, majd kétségbeesését a nyilasok elleni kitörő düh váltotta fel. Ami pedig demokratikus érzelmeit illeti, neveltetésünkre ez döntő befolyással volt. A barátait sem származásuk, hanem az övéhez hasonló gondolkodásuk alapján válogatta meg. „Legyetek jó magyarok”, intett bennünket, s az osztálykülönbséget csak akkor ismertük meg, amikor a háború után üldözni kezdtek bennünket emiatt.

- *Édesapjáról köztudott, hogy mennyire a humánus elkötelezettje von. Széles körben ismeretes róla például, hogy ő volt az egyetlen képviselő, aki a második világháború alatt a szlovák parlamentben a zsidótörvény ellen szavazott. Vagy hogy egy kevésbé ismert példát említsek, önzetlenül segítette a Budapesten (és Belgrádon) át Londonba igyekvő csehszlovák hazafiakat, így többek között Viest tábornok, az emigráns kormány hadügyminisztere is az ő közbenjárásával jutott el az angol fővárosba... De szószólója volt ugyanekkor az Ön édesapja a Duna-medencében élő népek összefogásának is. A szlovák-magyar viszonyban kapcsolatban többször hangot adott ama meggyőződésének, hogy „ha a magyar és szlovák egymás ellen fordul, annak mind a kettő kárát vallja”. Másutt pedig így ír: „A szlovákokkal közös érdekünk, hogy éppúgy az állam határain belül, úgy a Duna-medence összes népei között harmonikus együttműködés alakuljon ki, amely mindenkinek, még a legkisebbnek is, a nyugodt megélhetést és boldogulást biztosítja... “*

- Újlak, az otthonunk, túlnyomórészt szlovák falu volt. Mi beszélünk a nyelvet, s az ottani magyarok és szlovákok között egyébként is teljes volt az egyetértés. De nem is volt más út, mint barátságban élni egymással, minden nemzeti és faji megkülönböztetés nélkül. Apám hívó ember volt és mindig szem előtt tartotta azt az elvet, mely szerint „amit nem akarsz magadnak, ne tedd másnak”. Semmi sem tudta úgy felháborítani, mint az igazságtalanság - erre emlékszem belőle leginkább. Nagyon nehéz időket éltünk, s ő mindig az üldözöttek ügyét képviselte, márpedig az üldözöttek igen szaporán és igen változatos megnyilvánulási formákban követték egymást akkoriban. Apám még a partizánokkal is kapcsolatba került, s többüket sikerült is megmentenie. Az oroszok elől nem menekült el, mert nem ideológiák híve illetve ellenséges volt, csak magyar. Emlékszem, többször elismételte: „Nekem itt a helyem a magyar lakosság védelmére.” Hónapokig bujdosott, mert a Gestapo kereste, otthonunkba pedig a Wehrmacht telepedett be. Világosan emlékszem arra, hogy 1945-ben nagyhéten megjelent nálunk egy toprongyos ember valami subaszerű öltözékben, és én nem értettem, miért engedték be a szalonba. Kiderült, hogy apám volt az kifordított bundában, szakállasan. Búcsúzni jött, mert a szovjet erők már a közelben voltak és ő Pozsonyba készült, hogy az újonnan alakult kormány színe előtt a magyarságot képviselje. Az egészről akkor még vajmi keveset értettem. Mindössze annyit láttam, hogy szép vonásai milyen fáradtak, elnyűttek voltak, s csodálkoztam, miért nem fürdik meg és miért nem öltözik át, hogy olyan legyen, mint mindig. Ekkor láttam őt utoljára.

- *Édesapja nővére, az Ön nagynénje, Esterházy Lujza emberfeletti erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy visszahozza édesapját a Szovjetunióból, ahová 1945-ben elhurcolták és ahol valamelyik lágerben súlyos tuberkulózist kapott. Később meg annak érdekében ügködött, hogy a testvére távollétében kiszabott halálbüntetést megsemmisítsék és perét újratárgyalják, ahol szabadon védekezhetett volna. Ennek érdekében levelet írt többek között az angol királynőnek, továbbá Macmillannak, a későbbi angol miniszterelnöknek, aztán Eisenhower amerikai elnöknek, sőt, magának Benes elnöknek is.*

- Nagynéném levelezése a birtokunkban van. Nem volt államfő, akinek nem írt volna apám megmentése érdekében. Ragyogó politikai érzékének köszönhetően 1946-ban Párizsban a szlovákiai magyarokat ért igazságtalanságok, sérelmek szószólója volt. Megírta apám életútját és érdekes korpépet festett a korabeli szlovákiai magyar helyzetről. Franciaul írt emlékiratának részleteit egyébként Droz professzor, a Sorbonne-egyetem Közép-Európa

szakértője „Coeurs Affrontes, Expériences d'Europe Centrale” címmel már megjelentette Párizsban. Remélem, a magyar kiadásra is hamarosan sor kerülhet.

- *Édesapja börtönévei alatt volt-e alkalma levelet vagy üzenetet váltania vele?*

- Amikor Budapesten én kerültem börtönbe, a leveleimet neki írtam. Nem hiszem, hogy valaha is eljutottak volna hozzám. Tőle egyetlen kis papírszeletet őrzök, amit nyilván a rácson keresztül csúsztatott ki Mariska nővérének. Ő volt az egyetlen, aki időnként meglátogathatta őt, mert lengyel volt a férje. Erre a papírszeletre a hét napjait írta fel, mindegyik mellett családunk egy-egy tagjának nevével, akiért aznap imádkozott. Vasárnaponként az ellenségeiért és börtönőreiért mondott imát.

Jegyzetek

- 1 Prágai Magyar Hírlap (a továbbiakban: PMH) 1932. szeptember 19. 2.
- 2 PMH 1932. július 2.1.
- 3 PMH 1932. december 15.1.
- 4 PMH 1932. december 16. 3.
- 5 PMH 1935. június 27. 1-2.
- 6 Híradó 1936. június 23. 1-3.
- 7 Magyar Nap 1937. március 14. 4.
- 8 A baloldaliak ellenszenvé kettős eredetű volt: egyrészt korszerűtlennek és a konzervatív értékekhez mereven ragaszkodó alakulatnak tartották az arisztokratikus vezetésű keresztényszocialista pártpolitikát, másrészt a túlzó „ellenzékieskedés” miatt attól is tartottak, hogy Csehszlovákia felbomlásával szabaddá válik az út a náci Németország keleti irányú terjeszkedése előtt.
- 9 Híradó 1936. október 5. 5.
- 10 Peéry Rezső: *A két Esterházy*. In.: *Malomkövek között* EPMSZ, Bern, 1977. 54.
- 11 Magyar Nemzet 1938. november 12. 2.
- 12 Pesti Magyar Hírlap 1939. szeptember 10. 3.
- 13 Szalatnai Rezső memoranduma: *Magyarok Csehszlovákiában 1938-1945*. Kézirat 26. In. Magyarságkutató Intézet Archivuma 100911990.
- 14 Esti Újság, 1939. december, karácsonyi szám 3.
- 15 Baloldali demokratikus álláspontjuk miatt sokszor üldözött szlovákiai magyar újságírók. Floch István 1941-ben börtönbezárása közben szerzett betegségébe halt bele közvetlenül a szabadulása után. Sírjánál Esterházy János mondott búcsúbeszédet.
- 16 Magyar Nemzet 1938. november 13.18.
- 17 *Emlékezés Esterházy Jánosról* Felvidéki Tudományos Társaság értesítője, Cleveland, 1957. I. szám 1-2.
- 18 Új Hírek 1939. április 4. 1.
- 19 Új Hírek 1939. szeptember 3. 1. ü
- 20 Új Hírek 1941. szeptember 2. 3.
- 21 Felvidéki Magyar Hírlap 1939. január 1. 5.
- 22 Új Hírek 1941. április, húsvéti szám 1.
- 23 Uo.
- 24 Debreceni Szemle 1944. február 25.
- 25 Új Hírek 1941. augusztus 15. 2.
- 26 *A nemzetiségek viszonya az államhatalomhoz*. Debrecen, 1942. 26.
- 27 Peéry Rezső: i. m. 51.
- 28 Hokky Károly: *Közép-Európa legbátrabb embere* Dél-amerikai Magyarság, 1957. április 12. 4.
- 29 *Der Herr Graf stimmte nicht*. Grenzbote 1942. május 19. 3.
- 30 Peéry: i. m. 53.
- 31 Uo.
- 32 Magyar Hírlap 1943. február 17. 3.
- 33 Peéry: i. m. 53.
- 34 *Emlékirat a Nagyra becsült Csehszlovák kormányhoz és a Szlovák Nemzeti Tanácshoz*. Pozsony, 1945. Ld. Regio, 1990. 1. sz., 120-121.
- 35 Peéry i. m. 55.
- 36 Magyar Hírlap, 1943. szeptember 5. 2.
- 37 *Emlékirat...* 120.
- 38 Dr. Szent-Iványi Gábor: *Gróf Esterházy János*. Kézirat, 216. A szerző magántulajdona.
- 39 Esti Újság 1939. május 14. 1.

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 2.sz. (1990. április)

- 40 Szent-Iványi Gábor fent idézett kéziratában részleteket közöl Esterházy János nővérének, Esterházy Lujzának naplójából, ahol a történekekkel kapcsolatban az szerepel, hogy: „a magyar kisebbség üldözése miatt még egy memorandumot szerkesztett (ti. Esterházy János), melyben a magyarságot védte a fasizmus vádjával szemben. Kérte Gustáv Husákot, az új csehszlovák belügyi népbiztost (megbízottat - a szerző megj.) fogadja, hogy átadhassa neki a memorandumot. Husák valóban fogadta, átvette a memorandumot, de nyomban letartóztatta a rendőrséggel és utasítást adott a bezárására...” I. m. 216.
- 41 Esterházy János tragédiája. In.: Szabó Károly: *Feljegyzendő históriák a magyarcsehszlovák lakosságcsere idejéből*. Kézirat, 18. Magyarságkutató Intézet Archívuma 404/1987.
- 42 Szalatnai Rezső név nélkül közölt pozsonyi tudósítása, Esterházy János halálos ítéletéről: Magyar Nemzet, 1947. október 5. 4.
- 43 Uo.
- 44 Karel Koch: *Justícia*, Bratislava 1947. 601.
- 45 Duka Zólyomi Norbert visszaemlékezésében viszont ezzel kapcsolatban úgy tudja, hogy a Magyarországon Esterházy Lujza járt közbe Dobi István kommunista politikusnál Esterházy János kiadatása ügyében. In.: Bába Iván: *Beszélgetés Duka Zólyomi Norberttel* Oral History Archívum 37. sz. Életinterjú.
- 46 Szabó Károly: i. m., 17.
- 47 Uo.
- 48 Fábry István: *Jelenünk a múlt tükrében*. In.: *A CSEMADOK 25 éve* Pozsony, 1974. 63.
- 49 Peéry: i. m., 57.
- 50 Szabó: i. m., 18.
- 51 Interjú Krausz Zoltánnal In. Magyarságkutató Intézet Archívum
- 52 Szent-Iványi Gábor szerint az olomouci krematóriumban került sor holtteste elhamvasztására és ugyanitt található hamvainak urnája is, amit a család többszöri kérésére sem adtak ki emberhez méltó eltemetésre.
- 53 Fábry Zoltán: *Levelek Máriához*, Napjaink, 1977. augusztus 6.
- 54 Fábry Zoltán: *A vádlott megszólal* In.: Stósz délelőttök. Bratislava, 1968. 390.
- 55 Új Hírek 1939. november 1. 4.
- 56 Peéry: i.m, 56.
- 57 Köszönetemet fejezem ki Szász Andrásnének, bibliográfiai útmutató munkája felhasználásáért.

Szalatnai Rezső memoranduma elé

A Regio hasábjain az alábbiakban olyan dokumentumot tárunk az olvasó elé, amelynek 44 év tetszhalál-sors után adatott meg a feltámadás. Folyóiratunk előző számában szoltunk a szlovákiai magyar értelmiségi lét nagy időszakáról, a számkivetettséggel való szembesülés éveiről. Ez az időszak kit-kít a maga módján rabolt meg. A gyermektől iskoláját, a felnőttől méltóságát, a földművestől földjét, az iparostól üzemét, az öregtől és rászorulótlól segélyét vette el, végül mindannyiukat anyanyelvétől akarta megfosztani. A felvidéki magyarság legtöbb veszteséget megért rétege kétségkívül az értelmiség volt, közülük is leginkább azok, akik tevékeny részesei voltak a második világháború előtti csehszlovákiai magyar szellemi kultúra kialakításának. Hogy melyek voltak e kisebbségi szellemi kultúra ismérvei, azt Fábry Zoltánnak *A vádlott megszólal* című írása után most Szalatnai Rezső memoranduma tárja elének a maga részleteiben.

Szalatnai Rezső 44 év késéssel is hitelesen tudósít bennünket. Hitelesen, hisz maga is aktív részese volt a szlovenszkói magyar fiatalok értelmiségi mozgalmának. Egyik alapító tagja a „Sarló”-nak, a szociáldemokrácia eszméinek elkötelezett híve s ugyanakkor - leginkább az 1938-1945 közti időszakban - a szlovákiai magyarság élvonalbeli, bátor hangú publicistája. Részesévé vált a szlovákiai magyar szellemi horizont kialakításának, európai méretűvé szélesítése 25 évnyi folyamatának. E folyamat útjelzőiként tarthatók számon az 1938-1948 közt keletkezett Szalatnai-írások, melyekről egyik kortársa állapította meg, hogy: „a szlovákiai magyarság belső lelki ellenállását példázzák. Bizonyítékai annak a becsületes viselkedésnek, emberi megbízhatóságnak, nemzeti hűségnek és szülőföldszeretnek, melynek ez a neve: szlovákiai magyar”. Ez értelmiségi rétegnek ugyanakkor a „felszabadulással” egy időben azt kellett megélnie, hogy ezt a szellemi hazát egyszerűen kirántották a talpa alól, s mi több, ezt fokozták azzal is, hogy a szlovákiai magyarságot üldözendő közellenséggé kiáltották ki. Ha volt felismert és céltudatosan vállalt küldetésstudata ennek a fiatal értelmiségi gárdának, akkor ez a küldetés annak hirdetése volt, hogy a magyar nem ellensége a körülötte élő népeknek, nemzeteknek. E küldetést, annak minden keservesen megharcolt eredményével együtt söpörte le az asztalról a csehszlovákiai magyarságot sújtó kollektív ítélethozatal, mely Peéry Rezső szavaival élve normális erkölcsi érzékkel felfoghatatlannak bizonyult.

Szalatnai számára ugyanilyen felfoghatatlannak tünnek a történetek. Hogyan? Hát „a világ a faji diszkriminációkért harcol vagy ellene?” kérde *a Noteszlapok márciusban* című naplótöredékében. De ugyanezt az értetlenséget tükrözi az a történet, melyet e sorok írójának Szalatnai R. Judit, az író lánya mondott el erre az időre emlékezve. Eszerint, amikor Szalatnai nemcsak értesülésekből, hanem tényszerűen is tudomást szerzett a szlovákiai magyarokra zúduló megpróbáltatásokról, azonnal felkereste Laco Novomeskýt, a Szlovák Nemzeti Tanács iskolaügyi és kulturális megbízottját. Amikor nagy nehézségek árán bejutott hozzá, megragadta az egykori DAV-ista harcos- és eszmetárs gallérját és így kérdezte tőle: „Laco, hogy mertétek ezt csinálni?” A barikád azonban, melynek korábban ugyanazon oldalon harcoltak, most kettőjük közé került. A válasz némi ígéretéssel vegyített magyarázkodás után lényegében elutasító volt. Író ember számára mi maradhat az írástudó jóbarát, a hatalomhoz jutottak árulása után? A papír és a hit valamely eljövendő igazságszolgáltatásban, melyet a szlovákiai magyarság tiszta lelkiismerettel várt. Az igazságtalansággal szemben papírra vetett igazság feltételezi az íróember hitét egy esetleges közfelháborodásban, az objektív szemléletmód érvényre jutásában, rejtőző szolidaritásban. Fábryhoz hasonlóan Szalatnai is megpróbált a szlovák kortársakhoz fordulni: „Kérjük a szlovák alkotókat, írókat, művészeket, nevelőket, egyházi embereket és felelősséggel dolgozó politikusokat, kövessenek el mindent ennek az intézkedésnek visszavonására, hatálytalánítására, mert ez a

szlovák nemzet jó hírét a lehető legsúlyosabban veszélyezteti” - írja 1946-ban a *Kiáltvány a világhoz* című írásában. Fábryhoz hasonlóan Szalatnainak is csalódnia kellett...

„A csehszlovákiai magyarok 1938 és 1945 közt” című Szalatnai-írás a lakosságcserevel megbízott pozsonyi Magyar Meghatalmazott Hivatal egykori helyettesének, Szabó Károlynak a hagyatékával került a Magyarorsággutató Intézet archívumába. (Leltári száma:

1009/1990.) Szabó Károly halála előtt elmondta, hogy több alkalommal felkereste Szalatnai Rezsőt, Jócsik Lajost és másokat is azzal a céllal, hogy rávegye őket a csehszlovákiai magyarság második világháború utáni üldöztetése, a magyar-szlovák lakosságcsere történetének megírására. A felkértek azonban a hatvanas, hetvenes évek fordulóján még nem tartották időszerűnek e kérdés napirendre tűzését. Szabó Károly ekkor határozta el, hogy a birtokában lévő áttelepítési dokumentumokat kiegészítve összegyűjti a még hiányzó részleteket, és ennek alapján megkísérli az 1945-1949 közötti időszak történeti rekonstrukcióját. Munkájához segítséget kért és kapott Szalatnai Rezsőtől is. Így került valószínűleg birtokába Szalatnai több mint 40 oldalas kézírata, melyet Szabó Károly az általa szerkesztett, magyar-szlovák lakosságcsereéről szóló kézirat anyagában egyértelműen memorandumként emleget. Arra, hogy írását szélesebb nyilvánosság részére készítette, maga Szalatnai is céloz: „Ezért íródott ez a kis füzet, a csehszlovákiai magyarság igaz ügyének védelmére. Amit itt állítunk, az emberileg meghatározható tények és igazságok krónikája, krónika, mely minden sorával nyugodtan és rendületlenül néz körül.” A kiadás, illetve a kiadás elmaradásának részleteiről azonban eddig semmilyen információval nem rendelkezünk. Ennek értelmében a kézirat jelenlegi formájában torzónak tekinthető, hisz nézetünk szerint befejezetlen, mert megáll az 1945. évnél, és torzó azért is, mert a Szabó Károly által felhasznált részekben helyenként néhány sor terjedelmű szövegromlás keletkezett. Közlésünkben ezeket a helyeket jelöltük.

Mivel a szövegben több olyan rész is található, mely rokonítható a Regio 1. számában közölt *Emlékirat és Helyzetkép*, valamint más 1945-1948 között keletkezett Szalatnai-írásokkal, úgy véljük, hogy épp ezek az anyagok készítették arra szerzőjüket, hogy egy bővebb terjedelmű írásban tárja a nyilvánosság elé a szlovákiai magyar sorskérdések összefüggéseit. A mű írásának kezdete 1946 elejére datálható, hisz nem szerepel benne konkrét megfogalmazásban a tömeges méreteket öltő csehországi deportálás ténye, de még a reszlovakizáció ügye sem. Ez azért is feltételezhető így, mert a reszlovakizációs rendelet ellen Szalatnai egy külön írásban, „*Kiáltvány a világhoz*” címmel tiltakozott, amely 1946. június 28-án jelent meg a Szabad Szó 1. oldalán. Továbbá az is valószínűsíthető, hogy korábban íródott Fábry Zoltán kiáltványánál, vagy legalábbis azzal párhuzamosan. Fábry kézírata viszont előbb elkészülhetett, mert Szalatnai saját memorandumának utolsó passzusában már Fábryt idézi. Az a tény, hogy Fábry kiáltványa mellett Szalatnai memorandumja az ismeretlenség homályában maradt, többek között annak is köszönhető, hogy a kitelepített Szalatnai Rezső kegyvesztett maradt kommunista hatalom Csehszlovákiájában, de tevékenysége, munkássága nem nyerte el kommunista Magyarország támogató elismerését sem. A két memorandum összehasonlító szövegvizsgálata ugyan nem célja e rövidre szabott bevezetőnek, annyi azonban megállapítható, hogy amíg Fábry az elvek eszmei magaslataira emelt gondolatmenetét állítja a szlovákiai magyarság védelmére, addig Szalatnai Rezső szinte a talaj fölött szállva, közelképek sorozatában tárja elénk a szlovákiai magyarság szellemi térképét, s rábízta a tényekre: beszéljenek azok helyette. Fábry Zoltán kiáltványa a fasizmus-antifasizmus elvének ütköztetése köré épül fel. Szalatnai Rezső memorandumának homlokterébe viszont a demokrácia melletti kiállás kerül. Memorandumja a demokrácia eszméjének valóságos ódája, példaértékű megidézése. Dzurányi László szövegéből vett részlettel vallja, hogy a demokrácia a kisebbségi magyarság egyetlen jövőbeni esélye.

Szándéka szerint Szalatnai Rezső a szlovákiai magyarok ügyében íródott védőbeszédét „egy bírói tévedés megakadályozására” írta. Tévedésnek fogta fel tehát még 1946 elején is mindazt, amit a szlovákiai magyarság át kellett, hogy éljen. Saját igazát és népének igazát, a szlovákiai magyar „hugenotta-sors” igazát kész volt bármely percben a világ elé tárni. A szöveg sodró erejű stílusára is érvényes az, amit a „*Két hazában egy igazsággal*” című könyve bevezetőjében mond: „Ha az olvasó esetleg úgy érzi, hogy írásaimban sok a líra, s hogy e publicisztika mennyire recitatív hangú, gondoljon arra, hogy nem volt más közlési módom. Amit vállaltam, el kellett végezniem. Az ellenállás természetemmé vált”.

A fentiekén kívül Szalatnai Rezső írásának közlése véleményünk szerint három, jelenleg is aktuális kérdés megfogalmazását rejti magában:

1. Az 1918-tól kezdődő körképben különös nyomatékkal szerepelnek a csehszlovákiai magyarság történelmének sorsformáló dátumai s a dátumokat övező körülmények tisztázását elősegítő érvek. A csehszlovákiai magyarság történelmének hét évtizedes múltjára gondolva talán elérkezettnek vélhetjük azt az időt, amikor a most közzétett dokumentum fényében újraértékelve végiggondolhatóvá válik a csehszlovákiai magyar kisebbség történelmének minden fejezete.

2. Az olvasó előtt lévő dokumentum húsz év csehszlovákiai magyar történelmét - különös tekintettel az értelmiség szerepére - teszi az erkölcsi mérce tárgyává. A csehszlovákiai magyarság történelmének újabb fejezete előtt állva ez a mostani közlés alkalmat ad arra is, hogy a mérleg másik serpenyőjébe odahelyezzük az azóta eltelt történelmi időszakot, s az abba belefoglalt értelmiségi magatartásnormát is. A két időszak összevetése jó alkalom lenne a jelenlegi csehszlovákiai magyar szellemi mérce szintjének megállapítására is.

3. A memorandum szövege a kassai kormányprogramra való hivatkozással kezdődik. A Kassán törvénybe foglalt törvénytelenység kikiáltásának ez évben van a 45. évfordulója. Az a tény, hogy eme kormányprogramot mind a mai napig nem helyezték hatályon kívül, egy fokkal hangsúlyosabbá teszi Szalatnai Rezső memorandumának máig érő aktualitását.

M. I.

SZALATNAI REZSŐ

A csehszlovákiai magyarok 1938 és 1945 között - I. rész

A CSEHSZLOVÁKIAI MAGYARSÁG

1945 tavasza óta olyan megpróbáltatásokon megy keresztül, melyekre a Dunatáj változatos történetében nincsen példa. A kassai kormányprogram s belőle kilövellő jelszavak összevarrták a csehszlovákiai magyarokat a németekkel. A megújuló Csehszlovákia vezetői az új államelmélet küszöbén a valóság és igazság teljes ismeretében, de annak teljes álcázásával pálcát törtek a csehszlovákiai magyarság felett. Kassán kimondották, hogy a csehszlovákiai magyarok háborús bűnösségben leledznek, mivelhogy fasiszták voltak és a németek hűséges társai, árulók voltak, mert ők árulták el a Csehszlovák Köztársaságot, súlyosan vétettek a szlovák nemzet és érdekei ellen. Ennek megfelelően kell tehát fellépni az egész magyarsággal szemben Csehszlovákia területén. S ennek megfelelően lépnek fel vele szemben. Kerek egy esztendő alatt a csehszlovákiai magyarokat megfosztották földjétől, házáitól, sokakat lakásától is; köztisztviselőinek nincs fizetése, nyugdíjasainak nincs nyugdíja, hatósági védelemben senki, aki magyar nem részesül, mert egy elnöki dekrétum alapján minden magyar elvesztette állampolgárságát: minden magyar közmunkára vihető bárhol az országban és fizetés nélkül, nincs egyetlen egy magyar iskola, még elemi fokon sem, nem működik egyetlen egy magyar közművelődési vagy társadalmi egyesület, magyar főiskolai hallgatót nem szabad felvenni a főiskolára, még sportolniok sem szabad a magyaroknak; nincs magyar sajtó, nem jelenik meg magyar könyv, magyarul megnyilatkozni nem szabad, a magyar nemzetiségűnek nem lehet rádiója, sok helyütt betiltották a magyar istentiszteleteket; sok ezer magyart internáltak országszerte, sok ezret megfélemlítve kényszerítettek szülőföldje elhagyására s ezzel anyagi és erkölcsi tönkretételére; a magyar vendéglősöktől, kereskedőktől, iparosoktól minden kártérítés nélkül egymás után elvették boltjaikat és üzemeiket, még a legapróbb műhelyt is; a magyar földbirtokosok és nagyiparosok vagyonára az állam tette rá a kezét, az utcán magyarul megszólalni tilalmas és kockázatos dolog, a magyar szabad és védtelen prédája mindenfajta feljelentésnek, az összeírt és csendőri felügyelet alatt tartott magyarság az országos és helyi vonatkozású tiltó rendeletek útvesztőjében elvesztette immár lelki biztonságát is. Vajon mindehhez elegendő ok volt a vád, a semmi vád?

És a bizonyítékok alátámasztják-e ezt a vádat? Eltűnt az emlékezet a szlovák világból? Hol az erkölcs és a történelmi felelősség az élő szlovák nemzedék soraiból? Szabad-e büntetni kollektív büntetéssel anélkül, hogy a vádlott védhesse magát? Demokráciának nevezhető-e az a rendszer, amely mindezt cselekszi? Mi értelme van a szigorúságnak, ha nem párosul az igazsággal? Okos dolog-e két szomszéd között felégetni a hidakat, melyeket százados együttélés és egymásrautaltság hozott össze?

A szlovákiai magyar kérdez, önmagát faggatja a nincstelenségben, de választ még nem kapott.

Most látni, milyen örökséget hagytak itt a romok között a németek. A csehszlovákiai magyarok tudják, hogy a történelem mérlegre fogja tenni az ügyeskedések helyett a nemzetek és emberek jellemét is. Nyugodtan bevárná minden szlovákiai magyar ezt a mérleget, de sorsa hihetetlen módon léte és szülőföldje teljes elvesztésével fenyegeti. S akik a nemzetek sorsába igazító kézzel nyúlhatnak, nem ismerik a valóságot s az igazságot. Ez készítet minket arra, hogy az igazság érdekében megszólaljunk. Hogy megszólaljunk és kijelentsük a következőket:

A szlovákiai magyarok nem voltak fasiszták, nem voltak bűnösök e háború felidőzésében és viselésében. A szlovákiai magyarok nem árulták el a Csehszlovák Köztársaságot, még

kevésbé borították azt fel. A szlovákiai magyarok nem vétettek egy makulányit sem a szlovák nemzet érdekei ellen, még kevésbé a cseh nemzet és érdekei ellen.

Ellenben igaz az, hogy a csehszlovákiai magyarok minden ismert váddal szemben őszinte barátai voltak mind a szlovákoknak, mind a cseheknek, s a híd építői Magyarország és Csehszlovákia között. Ha Csehszlovákia őszinte volna, ma köszönetét fejezhetné ki a magyar kisebbségnek azért, mert becsületesen és önfeláldozó módon kitartott a háború alatt a demokrácia, az emberiség és a kereszténység elvei és tételei mellett. Csehszlovákia büszke lehetne ország-világ előtt azért, hogy ehhez a bátor magatartáshoz, mely nem néhány hét alibi-harcára készült, hanem hét súlyos esztendő mindennapos megnyilatkozása volt, nevelő hatással hozzájárult. E hét év alatt a szlovákiai magyarok nem is sejtették, hogy ha majd a háború véget ér s a megcsúfolt igazság napja annyi vér és szenny között felragyog, a sugarak elsőnek azt a falragaszt fogják megvilágítani, amely a magyarokat kinevezi fasisztának, hogy meggyűlöltesse őket s lehetővé tegye üldözésüket. Kézszorítás helyett valami egészen más történt a szlovákiai magyarokkal. El lehet viselni a háborút, el lehet viselni az embertelenséget, csak az igazságtalan ítélkezés, csak az indokolatlan gyűlölet, az őszintétlen modor kelt az emberben elviselhetetlen szomorúságot. Hogyan éljenek egymás mellett az európai nemzetek, ha ez a módszer általánossá válik?

A szlovákiai magyarság minden mai bajában sem érez gyűlöletet és ellenszenvet a szlovákság és a cseh nemzet ellen. Aki ártatlanul szenved, képtelen másoknak hasonlót okozni. Az ilyen magatartást csak a fasiszmus minősítette gyöngeségnek, egy jóval régebbi *észjárás*: keresztényinek és európainak tartja. Ez az észjárás pedig a szabad emberekhez méltó logikus gondolkodást, a tiszta érvelést, az igazság tántoríthatatlan szolgálatát tartja az emberek és nemzetek érintkezésének legfőbb alapjául. Ezért íródott ez a kis füzet a csehszlovákiai magyarság igaz ügyének védelmére. Amit itt állítunk, az emberileg meghatározó tények és igazságok krónikája, krónika, mely minden aorával nyugodtan és rendületlenül néz körül. Fel akarjuk vázolni a szlovákiai magyarság helyzetét 1938-ig s utána mind a mai napig. Pontosán ki kell mutatnunk, mit jelentettünk a régi Csehszlovákiának, mily szerepünk volt a Szlovák Köztársaságban a háború alatt s mi volt a hivatásunk Magyarország felé. Egy bírói tévedést szeretnénk megakadályozni, amelyért egykor senki sem fog felelősséget vállalni.

...MAGYAROK CSEHSZLOVÁKIÁBAN

1918 és 1938 között, pontosan húsz esztendőn át, közel egymillió magyar élt a Csehszlovák Köztársaságban. A terület, mely a magyarok szülőföldje volt, emberi mivoltuk és műveltségük foglalata, melyet az európai ember átszellemít és magához ölel, pátriájának nevez, megkérdezésük és beleegyezésük nélkül egy vesztes háború s ügyes érvelés eredményeképpen a szétbontott Magyarország testéből az akkor alakuló Csehszlovákiához került. Ez merőben új történelmi helyzetet hozott magával. A magyar sose volt nemzetiség, nem ismerte a kisebbségi állapotot, sorsot. Most azokhoz képest vált nemzetiséggé - hirtelen, átmenet nélkül -, akik nemrég még éppen a magyar állam keretében voltak nemzetiség. A magyarok bódultan állottak egy új élet új feladatai előtt. Ezeket a feladatokat vállalniuk kellett, hogy az önvédelemnek és önállításnak egészséges formáját élhessék és megmaradhassanak magyarnak, s ugyanakkor pozitív legyen magatartásuk új hazájuk irányában is, amely egyszersmind magába foglalta a szülőföldjüket.

A félmúltból ott állott a szlovákiai magyar előtt a megismerés, hogy egy nemzetiséget nem szabad anyanyelve és művelődése szerves és szabad fejlesztésében elnyomni. A nyelvi szabadság a legnagyobb kincs, azt bárkitől megvenni, még a hatalom nevében is, a legnagyobb politikai tévedések egyike. Magyarország uralkodó rétege iszonyúan tévedett, midőn a szlovákság természetes fejlődésétől, anyagi jólététől ezt a nyelvi fejlődést megvonta.

Kosztolányi Dezső, a kiváló költő írta le azt a mondatot, hogy életének legnagyobb élménye az a tény, hogy magyar az anyanyelve. Ez a megállapítás minden kisebbségi magyar tétele is. Ezzel a tétellel lehet megmaradni embernek és magyarnak egyaránt. Az anyanyelvéből kicsavarodó ember nemcsak a nemzetiségét bocsátja áruba, hanem a jellemét is. A szlovákiai magyarság, amely nyelvében és a magyar kultúrában megtalálta és fölfedezte az elveszített Magyarország teljes pótlását, a jellem tisztaságával és rendületlenségével képviselte az örök magyarságot. A régi Magyarországnak volt egy íratlan törvénye, amely az emberi köteleket sohasem borította fel a magyarság és a nemzetiségek között. Ez a törvény az emberiség törvénye volt, a Pax Hungarica tétele, amely közép-európai feladatokra készíteti a Dunatáj fiait. A szlovákiai magyarság a szülőföldi tájjal együtt ezt a régi szép hivatást is feladatai között érezte. Innen van, hogy hamar ocsúdott, s a napi politika ellentétei között, és azok ellenére is gyorsan megtalálta a helyét.

Csehszlovákia polgárai lettek, ennek az országnak a törvényei és rendje határozta meg ezentúl életüket. Ebbe a rendbe a velük született törvénytisztelettel és munkaszeretettel illeszkedtek be. Csehszlovákiát nemzetközi szerződések kötelezték a kisebbségi jogok tiszteletben tartására. Ezeket a jogokat azonban Csehszlovákia korántsem hozta tálcán magyarjainak. Küzdeni, harcolni és dolgozni kellett értük! De történeti igazság, hogy a régi Magyarországon osztozkodó utódállamok közül Csehszlovákia volt az, amely kisebbségeivel a legemberségesebben bánt, s a legtöbb életlehetőséget adta nekik, ha a bürokrácia közben kicsinyes is volt, és a szlovák asszimiláció nagy apparátussal (Slovenská Liga) kikezdte is a színmagyar vidékeket is. Húsz éven át volt egy biztos fórum, amely a csehszlovák állam értelmét és lényegét őrizte, s az országot lakhatóvá és vállalhatóvá tette a magyaroknak is. Ez a fórum maga a demokrácia volt. És ebben a demokráciában (melyet Masaryk hirdetett, mutatott s átélése biztosított) a kisebbségi magyarok a magyar jellem tulajdonává tették az önmérsékletet, a türelmet, az önmegtágadást, a gazdasági és művelődési szervezkedést és azt a gyakorlati életkedvet, amely csak a valódi viszonyokkal számol.

Ezenfelül pedig a csehszlovákiai magyarság húsz éven át hidat épített önmagából a csehek, a szlovákok és a magyarok között, hidat a két állam között, amelyen nemcsak a gazdasági és művelődési erők találkoztak, hanem arra is mód volt, hogy a két ország a politikában is találkozzék. Mindezt a csehszlovákiai magyarság nem könnyen és nem áldozatok nélkül tette. Szerepe és munkája egyként kihívta maga ellen a budapesti hivatalosok bizalmatlanságát, az autonómiájukért küzdő szlovákok féltékenységét, a prágai körök gyanakvását és saját társadalmi rétegeinek hangulatváltozásait. Mindez azonban csak periférikus jelenség volt. A tömbben ott érlelődött a kisebbség magyar életbölcssége, józansága, tájékozottsága, amely egyebeken kívül külpolitikai dolgokban is életrevalóbb volt, mint az anyaországi magyarságé. Atlátták, mi van a jelszavak mögött, s roppant tapasztalatok közt forgolódva kijárták a józan ítélkezés iskoláját. A demokrácia, amelyet Szlovákiában oly gyorsan válthattak fel az ellentétéjével, a húsz esztendő alatt a csehszlovákiai magyarság jellemébe írt valóság lett, egy életosztó erő, amelynek szilárdságáról és tisztaságáról, egységéről és értékéről épp a háború alatt győződhetett meg bárki.

Ha összefoglaljuk a magyarság csehszlovákiai húsz évének szerepét, a következőket állapíthatjuk meg: pozitívan és egyértelműen állott a csehszlovák állam megtartói között, hálás és törvénytisztelő lévén azért, amit kapott. A csehszlovák állam felelős kormánytényezői, a közvélemény alakítói nem egyszer maguk állapították meg, hogy három dicséretes jelzőt érdemel: Csehszlovákia legjobb adófizetője, legjobb katonája és legjobb modorú polgára.

Hozzátehetjük, hogy a magyar földműves társadalom példásan művelte a földeket és kerteket, s e tekintetben az állam nyugodtan számolhatott vele. A magyar ipari munkásság Csehszlovákiában keresett munkaerő volt, amelyben sohasem csalódott a munkaadó. Ezt a csehek és a szlovákok mindig önként elismerték. A magyar középosztály, amely a politikai

változást a legérzékenyebben viselte, egy helytelenül értelmezett nemzethűséggel önmagának okozta a legtöbb kárt, gondot és bajt, óriási többségében az 1930-as években már felelős, komoly, értékes fiatal értelmiséget adott, olyant, amelynek magyarsága és demokratikus tájékozódása a jövő legjobb záloga volt. Ez a fiatalság, mely a magyarság nagyjai közé őszinte értékeléssel fogadta be kútforrás gyanánt T. G. Masarykot és filozófiáját, bárkinél őszintébb, teljesebb kapcsolatot talált Hus, Komensky, Chelčický, Palacky nemzetével és annak múltjával éppúgy, ahogy nyíltan és becsületesen vallotta a szlovák népről és népi műveltségéről is, hogy az igenis európai, és rokon a miénkkel. Ez a fiatalság nem árulta el sem saját nemzetét, sem a kötelességgel fogadott új hazát: Csehszlovákiát. Pedig ez nem volt könnyű dolog!

Vallásukban és erkölcsükben a csehszlovákiai magyarok mindig szilárdak voltak. Hodž a Milan a köztársaság miniszterelnöke, aki joggal hivatkozhatott arra, hogy ismeri a magyarokat, az 1930-as évek végén megállapította egyszer, hogy Csehszlovákia legkisebb politikai kilengésű rétege a magyarság. S ugyanez a Hodž a mondotta 1938 nyarán, amikor a csehszlovák állam nemzetiségi statutum keretében óhajtotta megadni a kisebbségi magyarságnak a legfőbb nemzetiségi jogokat, hogy ha ezt a magyarok megkapják, ő érzi és tudja, hogy az állam a legbiztosabb pillérét találja meg bennük. A politikában Csehszlovákiának valóban nem sok panasza volt a magyarok ellen!

Mindez akkor kap különös értelmet és színt, ha összehasonlítjuk a németekkel, a szudétanémeteknek a viselkedésével, akik még ráadásul éveken át fontos helyeket is elfoglaltak a prágai kormányban, s akiknek hasonlíthatatlanul több joguk és szabadságuk volt Csehszlovákiában, mint a magyaroknak. De míg a németek rendszeresen és

fokozatosan valóban elárulták az államot, és aknamunkát folytattak ellene, a magyarság zárt tömegei és intelligenciája éppen ellenkezőleg viselkedett: igenelték és támogatták azt, mert mindnyájan igenelték és támogatták a demokráciát mint világnézetet, életformát és a magyarság jövőjét.

Különösen nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a munkát, amelyet a kultúrában végeztek. A csehszlovákiai magyar értelmiség és annak alkotó képviselői a húszéves munka révén nemcsak politikai szemszögből, hanem szellemi távlatból is tudták nézni és az egész magyarság előtt hitelesíteni a cseheket és a szlovákokat. Így történt, hogy egy hiányos és egyoldalú cseh és szlovák közkép helyett egy teljesebb és tárgyilagosabb közképet hoztak létre a magyarság két fontos szomszédjáról. A cseh és a szlovák nemzetre érvényes alapszemléletnek ezt az átértékelését jórészt a csehszlovákiai magyar iskolákat és csehszlovák főiskolákat végzett magyar értelmiség végezte, s ez önmagában is annak bizonyítéka, hogy ez a fiatalság nem árulta el azt, ami jót ezekben az intézeteken megtanult. Ez a munka, írók, műfordítók, művészek, tudósok, hírlapírók, pedagógusok és diákok munkája, elvezette a magyar olvasóhoz a cseh és a szlovák szépirodalmat, e két nép művészetét és alkotó művészeit, megismertette a magyarsággal a cseh nemzet történetét és filozófiáját, a szlovák alkotókat és törekvéseiket. Mely kisebbség tette ezt annyi önzetlenséggel, kitartással és elvhűséggel, még akkor is, amikor emiatt Budapestről a nacionalizmus olcsó bérencei és őrjöngői árulással, „Masaryk-magyarság”-gal, „Beneš-bérrel” vádolták meg őket. A csehszlovákiai magyarság valóban híd volt a két nemzet között, és szerepét gáncstalanul és becsületesen töltötte be. A közép-európai megbékélésnek tántoríthatatlan oszlopa volt a szlovákiai magyarság. Ez a hídszerep nem volt újságfrázis, hanem átélt és komoly valóság. A szlovákiai magyar értelmiség joggal és okkal féltette az egész magyarságot és annak közvéleményét az egyoldalú német orientációtól, s minden érvével, minden tapasztalatával, minden művelődéspolitikai gondolatával Pozsonytól Kassáig és Prágában éppúgy, mint más csehszlovákiai városokban küzdött a német tájékozódás ellen, mert abban a magyarság történeti halálának közelségét látta. Ez a fiatalság szinte húsz éven át a magyarszláv orientációt propagálta, mint a magyarság egészséges, ösztönös

tájékozódásának elkerülhetetlen ösvényét. S ezt az ösvényt járhatóvá és elfogadhatóvá a csehszlovákiai magyar újságírás, a csehszlovákiai magyar nevelés, az iskolai és népnevelés tette.

A csehszlovákiai magyarság barátokat, megértő figyelőket, és értékelő olvasókat szerzett a cseheknek és a szlovákoknak. Azt a munkát, amelyet húsz éven át a magyar sajtó Csehszlovákiában végzett, s amelyhez csatlakozott a magyar folyóirat-irodalom mind Magyarországon, mind Erdélyben és Csehszlovákiában, komoly tényezőként kell értékelnie minden tárgyilagos kutatónak. Egyetlen egy nyelven sem jelent meg annyi cseh és szlovák fordítás, mint éppen magyarul. Az a tény, hogy Masaryk, Čapek, Vladislav Vančura, František Halas, Petr Bezruč vagy akár Březina, Mácha magyarul megközelíthető és megismerhető, az, hogy egy Hviezdoslav összetett lírai egyénisége ismeretes a magyar publikum előtt, s egy Krasko, Jesenskj Kukuč in tehetsége hitelesíti a szlovák alkotót a magyar előtt: a csehszlovákiai magyar fordítóknak, szerkesztőknak és kritikusoknak köszönhető.

S e fiatalság cseh és szlovák nyelvismerete vitte széjjel extenzíven is a két nemzet stabilitásának értékét, gyakorlati utat mutatva a szláv tájékozódásra és az együttműködés okos és reális eszközeire.

S ebben a nagy munkában a csehszlovákiai magyarság, a hivatalos utakat mint értelmetlen akadályokat megkerülve közvetlen utat talált a magyarországi magyarság teljes megnyerésére. Nem kétséges, hogy ebben - Ady óta - segítője volt az egész új magyar szellemiség. Bartók Béla hatalmas és teljes szlovák népdalgyűjteménye, amelyet a nagy magyar zeneköltő a Matica Slovenskának adott át kiadásra, kiváló dokumentuma annak az új magyar szellemiségnek, amely őszintén és hátsó gondolat nélkül messzi barátok és azok garanciái helyett a szomszédokban kereste nemzetünk életének megértő külső társait. Bartók útmutatása azóta termékenyen hatott és hat ma is. A szlovák és a cseh népi zenével, népdallal a magyar etnológusok és folklórkutatók egész serege foglalkozik. A szlovák és a cseh muzsika legjobb alkotásainak magyarországi bemutatása a húszas-harmincas években és azóta is a megbecsülésnek egyik legjárhatóbb útja volt, a csehszlovákiai magyarság törekvéseinek megvalósulása.

Midőn 1931-ben Pozsonyban a magyar képzőművészek és kritikusok megalapították a Fórum című képzőművészeti folyóiratot, amely két nyelven jelent meg, elsősorban a szláv (cseh és szlovák) és a magyar képzőművészet kölcsönös ismertetését akarták vele elérni.

S el is érték. Nyolc éven át ez a folyóirat annyi ismertetést és képet hozott a cseh és a szlovák képzőművészetről, mint bármely cseh vagy szlovák művészeti folyóirat. Az új cseh és szlovák piketúrát és szobrászatot magyar kalauzok vitték a közép-európai nyilvánosság elé. Csak át kell lapozni a Fórum évfolyamait!

A magyar tudományos szemlék és irodalmi folyóiratok az egész magyar nyelvterületen állandó figyelemmel kísérték a szlovák és cseh tudományos fejleményeket, nevezetesen a történettudomány, a nyelvészet és irodalomtörténet vonatkozásában. A méltatásokon és bírálatokon túl teret adtak cseh és szlovák tanulmányok magyar fordításai számára is.

Nem hallgathatjuk el, hogy a magyar színészek, hivatásosak és műkedvelők egyaránt, a húsz esztendő folyamán hányszor interpretáltak cseh színműveket, és a mi felvidéki színházi szakembereink hívták fel a budapestiek figyelmét a moderm cseh társadalmi színműre és drámára. Ugyanez volt a rádióban is. Az a magyar műsor, amelyet csehszlovákiai rádió Pozsonyban és Kassán a magyar kisebbség rendelkezésére bocsátott, bőségesen kamatozott a szlovák és a cseh szellemiségnek, de magának az államnak is azzal, hogy a magyar előadók mindig színvonalasan közvetítették a két nemzet szépirodalmi remekműveit, bölcselőinek gondolatait, népének zenéjét és dalait, s szlovák és cseh színműveket és hangjátékokat. A magyarság köréből - Magyarországról is - érkező visszhang volt ennek a munkának a legjobb bizonyítéka.

Ismeretes dolog, hogy a csehszlovák államban, amelyben a németek társadalmi viselkedése és fellépése, modora és észjárása elviselhetetlen légkört teremtett köztük és az uralkodó nemzet között, a magyar kisebbség viszonya mind a csehekhez, mind a szlovákokhoz zavartalanul jó volt. Nem lehet véletlennek tekinteni azt a tényt, hogy a magyarsággal volt a legkevesebb dolga Szlovákiában a csendőrségnek és rendőrségnek! Közismert dolog, hogy a cseh tisztviselői kar zöme kitűnő társadalmi kapcsolatban volt a csallóközi, a kisalföldi, a gömöri, a tiszaháti és a kárpátaljai magyar lakossággal. Még a színmagyar területbe ékelt szlovák és morva telepések iránt sem viselkedett túlságosan ellenségesen a vidék magyarsága, holott ez aztán a legkényesebb próba volt, amelyet fordított viszonylatban aligha állapíthatnánk meg hasonlóan. De a magyar parasztság nyugalma és józansága, reális gondolkodása ezzel is megbékélt! Az a magyar gőg, rátartóság és felsőbbbőségérzés, amelyet a gyűlölet a magyarság egy kis kasztjáról szívesen átruházott az egész nemzetre, nem állott a cseh-szlovák-magyar érintkezés útjába(...)

Az a magyarság, amelynek fiatal értelmisége közvetlen kapcsolatot talált egy Masaryk G. Tamással, aki eztán milliós alapítványt, központi kulturális intézményt adott a szlovákiai magyaroknak, s erkölcsileg, és anyagilag támogatta a sarjadó falukutatást, a szociográfiát, nem frázisként, hanem szívbeli és felelős meggyőződéssel vitte Pozsonyból Budapestre 1930. március 15-én Petőfi Sándor szobrára az összes dunai nemzet színeit viselő szalagokat azon a koszorún, amely jelképesen hirdette a világnak, hogy a demokrácia útját járó szabad és egymást megbecsülő dunai nemzetek összefogása a jobb jövő legbiztosabb záloga. (...) Itt sarjadt ki a sarlósok mozgalma is. Ők vállalták a magyarság megváltozott sorshelyzetét, vállalták a baloldallal kötött szövetséget, közöttük többen a kommunista elkötelezettséget. A sarlósok 1931. évi országos kongresszusát a szlovák Kommunista Poničan nyitotta meg, s a halhatatlan cseh forradalmár, Fučík vitte el oda, a cseh proletáriátus üdvözlését.

Csehszlovákia Kommunista Pártjának 1937-ben Besztercebányán tartott konferenciáján a 128 küldöttből 44 magyar volt!

Nézzük most, hogyan viselkedett a csehszlovákiai magyarság Csehszlovákia kritikus évében, 1938 tavaszától 1939 tavaszáig!

A mai cseh és szlovák vád egyik sommás szakasza szerint a csehszlovákiai magyarok szövetkeztek a németekkel, s együtt borították fel Csehszlovákiát. Félénken néha még hozzáteszik, hogy egy harmadik szövetségesük is volt, a Hlinka-féle szlovák néppárt. De az utóbbi vád nem általános. Az ítélet indoklásában azonban élesen rámutatnak a volt csehszlovákiai Egyesült Magyar pártra, mint amely bomlasztó politikájával ezt az államellenes munkát végezte, közvetlen szövetségben lévén az irredenta Magyarországgal. Az árulás eredménye - úgymond - a bécsi döntés és a Felvidék visszacsatolása, azaz Csehszlovákia megcsonkítása volt. Elsősorban: a csehszlovákiai magyarság - mind a magyar pártbeli, mind pedig a szocialista pártokban és az agrárpártban lévő - nem bomlasztotta fel a csehszlovák államot. Sem titkos katonai akciót nem szervezett, sem politikai összeesküvést nem szőtt, sem a sajtó útján vagy egyéb módon Csehszlovákiát nem támadta úgy, hogy az meghaladta volna a jogos önvédelem kritikáját. Senki sem tagadhatja a magyar irredentizmust és Magyarországnak a trianoni békekötés revíziójáért kifejtett erőfeszítéseit. Ezt azonban a csehek is megtették volna, s a szlovákok 1938 után szintén „megcsonkítás”-ról beszéltek, átvéve a magyar irredentizmus szó használatát, holott a bécsi döntés visszajuttatta terület kétségkívül majdnem színtiszta magyar lakosságú terület volt.

Csehszlovákiát nem keletről, hanem nyugat felől hozták sorsosztó válságba és megsemmisülésbe! Nem a magyarok, hanem a németek! Ők tevékeny segítőtársakat találtak maguknak Csehországban a szudétanémetek között és Szlovákiában a szlovákok között. Hitler a szudéta-kérdés heves fölvetésével 1938-ban valóságos csehszlovák pszichózist teremtett Közép-Európában. A döntő pillanatban a szövetségesek, akik szerződéseken szavatolták Csehszlovákia határait, faképnél hagyták Csehszlovákiát, kivéve a Szovjetuniót,

amelynek segítségét azonban a csehek nem merték igénybe venni. Az általános mozgósítást elrendelő Csehszlovákia puskalövés nélkül egyezett bele a német diktátumba 1938 szeptemberében! Ami aztán 1939. március 15-én történt - a teljes megszállás és Hitler protektorátusa Csehország felett - logikus következménye volt az előjátéknak.

Elvárni, hogy ebben a helyzetben, amidőn saját alkotó nemzetei, pártjai, szövetségesei és velük az európai közvélemény cserbenhagyta az eredeti Csehszlovákiát, éppen a magyar kisebbség védje meg azt, politikai Tartuffökre jellemző utólagos póz, amelynek komolyságát őszintén kétségbe kell vonnunk.

Magyarország abban az időpontban jelentkezett a magyarlakta területekért, amikor Csehszlovákia már felbomlott, akkor, amikor ezeket az autonóm szlovák kormány vette át 1938 októberének első napjaiban. A komáromi tárgyalóasztalnál a magyarok Tisó Józseffel és Ďurčánskyval ültek szemben. S Bécsben, a döntéskor, Szlovákiát már a németek védték a magyar követelésekkel szemben, a németek, von Ribbentropék! Ezt sem szabad elfelejteni!

Kétségtelen, hogy az Egyesült Magyar Párt, főként Jaross Andor révén, bizonyos kooperációt teremtett a válságos hónapokban Hlinka szlovák néppártjával és Henlein szudétanémet pártjával. De álljon itt tanúbizonyságként e kényes ponton is az, amit Karl H. Frank vallott prágai tárgyalásán, s amit a cseh napilapok is ismertettek. Frank, aki akkor Henlein helyettese volt, elmondta, hogy személyesen kellett Budapestre mennie, és felszólítania a magyar kormányt, utasítsa Jarost és főképp Esterházyt a szudétanémetekkel való együttműködésre. Így kívánja ezt Hitler. Ez az együttműködés tehát ad hoc-szerű volt, s diktátum által jött létre, melybe Jaross Andor szerencsétlen pátosza vonszolta bele a magyarságot. Igazságot tisztelünk vele, ha megállapítjuk, hogy a másik pártvezér, Esterházy János nem volt a német kooperáció feltétlen híve, sőt tartózkodott tőle. Ismeretes, hogy Esterházy volt az, aki keresztülvitte, hogy Beneš Eduárd dr. elnökké választásakor az Egyesült Magyar Párt képviselői és szenátorai az új elnökre adják le szavazatukat, Jaross csak fogcsikorgatva volt szolidáris.

A párt vezetérei közt sem volt egység e tekintetben, még kevésbé volt meg ez a magyar tömegekben. Megtévesztő állítás volna részünkről, ha azt mondanánk, hogy a csehszlovákiai magyarok ellenszenvvel fogadták a visszacsatolás hírért. Lélektani abszurdum volna illet elhinni, megtévesztés volna illet állítani. Pláne akkor, amikor az az állam, amelyből távozott, széthullóban volt. A Felvidék nem a demokratikus Csehszlovák Köztársaságból került vissza 1938 novemberében, hanem a Tiso-féle autonóm Szlovákiából, amelynek határállomásán már fasiszta köszöntéssel fogadták az átutazó magyart az új szlovák hatóságok! Ez pedig lényegi különbség! A magyar tömegek, a Csallóköztől Beregszászig, ellenszenvvel fogadták a gárdista uralmat, a szlovák fasizmus nyílt fellépését. Lélekben mindenki inkább hajlott át Magyarországra, amely akkor még igen messze volt Szálasi nyilaskeresztjétől, ha nem is volt kétséges Horthy rezsimjének regresszív mivolta. Tisótól és Karmasin német protektorátusától menekült a szlovákiai magyar, nem pedig Beneš vagy Masaryk demokráciájából! S ezt a demokráciát a szlovákiai magyar nem is gyalázta meg, ezt a munkát mások végezték el.

Tény az, hogy a csehszlovákiai magyarság a Csehszlovák Köztársaság fennállásáig, tehát Münchenig, vagy még pontosabban a zsolnai döntésig, 1938. október 6-ig, nem avatkozott bele rontó kézzel az állam gépezetébe. Midőn Henleinék, akik rútol visszaéltek Masaryk nagy bizalmával, már fegyveresen szervezkedtek, s minden eszközzel piszkálták a tüzet, a magyarság rendületlen törvénytisztelettel végezte mindennapi munkáját és állampolgári kötelességét. Amikor 1938 májusában az első részleges mozgósításkor, a német tartalékosok és a szlovák autonomisták úgy viselkedtek, ahogyan ismeretes, a magyar katonák bevonultak a csehszlovák hadseregbe, s végezték a kötelességüket. És 1938 szeptemberében, az általános mozgósításkor, a magyar tartalékosok ezrei példás fegyelmezettséggel, esküjükhöz híven vonultak be, s öltötték magukra a csehszlovák mundért. S esküjükhöz hívek maradtak akkor is, amikor kényes feladatokat hárított rájuk a parancs. Erről maguk a vezénylő cseh tisztek

nyilatkoztak később őszinte elismeréssel. Csak a németekével kell összehasonlítani ezt a magyar magatartást, hogy kitűnjön az igazság, ki árulta el Csehszlovákiát belülről! Csak a szlovák Hlinka-tömegeket kell 1938 tavaszától októberig minden megnyilatkozásukkal, minden szavukkal, írásművükkel emlékeztetni a nemrégmúltra, hogy kiderüljön az igazság!

1938 május 2-a és 4-e között a jubiláris ünnepek keretében megtartották Prágában az országos népművelési kongresszust. Arra a németek már el sem mentek, de a negyventagú magyar delegáció nemcsak lojalitási nyilatkozatot tett ott, hanem a munkában, a tervek kidolgozásában is tevékenyen részt vett. És midőn Csehszlovákiát már körünyaldosták a náciizmus lángnyelvei, s egyéni tisztaság és bátorság kellett ahhoz, hogy az írástudó a demokrácia és Csehszlovákia ügye mellett pozitív nyilatkozatot tegyen, kik tették ezt meg? A csehszlovákiai magyar írók! Csak el kell olvasni 1938 nyári hónapjainak magyar újságszámait, hogy szembetűnjön az igazság! Ki bújt meg akkor? Ki félt? Ki nem mert szólni, amikor már Bécsben volt Hitler, s a szudéta-vidéken dörögtek Henlein szabadcsapatainak pisztolyai? Nem a magyar, nem a szlovákiai magyar! Mi akkor idéztük átlátszó irányzatossággal a magyar szabadsághősöket, mi akkor ismételtük Ady, Babits, Vörösmarty, Petőfi nagy ígét a nemzet szabadságáról és a tirannizmus ellen, amikor a mai felelősségre-vonóknak nem volt szavuk saját államuk elvi és világnézeti alapjainak megvédésére és igazolására. Csehszlovákia elleni magyar tüntetések nem voltak. Ami helyi tüntetés akadt, az már 1938. október 6-a után zajlott le, Csehszlovákia felbomlása után, az autonóm Szlovákia napjaiban, pontosan a komáromi tárgyalások és a bécsi döntés közti időszakban.

De a németekkel való társulásért akkor sem tüntetett senki. Pedig voltak a magyarság soraiban is, főképp a középosztály tagjai között, akik izgultak akkor, amikor Hitlert Bécsben Lohengrinként fogadták. Akadtak botor, hiszékeny magyarok Szlovákiában is, akik azt hitték néhány hónapig 1938 őszén, hogy ez a piacbekurjongató Lohengrin fogja visszaállítani Szent István birodalmát. Ebből a könnyű magyar álomból hamar kijózanította őket az első bécsi döntés. Aki még ezután is ebből a rétegből magyarként németbarát maradt, az vagy önző zsákmányleső volt, vagy hülye. Néha a két típus egyesült. Ez az egyesülés produkálta a szlovákiai magyar náciikat, akik azonban csak három hónappal Pozsony felszabadulása előtt tudták kibontani, akkor is csupán az SS-legények segítségével, a nyilas zászlót. A szlovákiai magyarság úgyszólván töretlenül kitartott demokratikus meggyőződése, humanisztikus szemlélete, keresztényi magatartása mellett, s nem bírta befogadni a horogkereszt szellemét és erkölcsét akár német, akár szlovák, akár magyar kiadásban kapta. Hat éven át Szlovákiában egy mozdulatból is tudni lehetett, ki a magyar. Tudniillik a köszöntésből. A magyarok nem éltek a hitleri karlendítéssel sem 1938-ban, sem 1939-ben, még kevésbé a háború alatt, akármennyire is rendeletben adták ki Mach Sándorék és minden szlovák központi hivatal, iskola, intézmény és ünnepség az erre a köszöntési módra kötelező parancsot. Szlovákiában, Pozsonyban, a német érdekek ütközőpontján pontosan látni lehetett, mennyi őszinteség van a náci németek szövetségében és odanyújtott jobbában.

Amikor a németek által szétvert Csehszlovákiában, abban a zűrzavarban, amelyben Tiso és Karmasin szolidaritása volt az egyetlen fix pont, felhangzott az elkíváncozó magyarok ajkáról Kölcsey fohásza. Akadtak ilyen esetek, de ez akkor nem irányult és nem irányulhatott a Csehszlovák Köztársaság ellen, hiszen az már nem létezett. Ez a magyar himnuszéneklés a jobb hazát kívánta ahelyett, amely Szlovákiában várta őt, és a visszatérteket később Horthy Magyarországon is. A felborult demokratikus Csehszlovákiából, amelyet a német csizma döntött porba, a magyarság egy diktátum alapján osztatott ketté: nagyobbik része Magyarországra, kisebbikje Szlovákiába került.

Amikor a németek és a lengyelek már elvették azokat a területeket Csehszlovákiából, amelyek sohase tartoztak sem Németországhoz, sem Lengyelországhoz, a bécsi döntőbíráskodás alapján a magyarok csak az ezer éven át hozzájuk tartozó részből vettek el

egy darabot. Ez mégis lényegi különbség! Azt mondhatja valaki, hogy ezt is két fasiszta nagyhatalom döntése révén kapták, jutalomként vagy hogy lekötelezzék őket. Képtelenség volt nem elfogadni azt a döntést, amely München függvénye volt, tehát közvetve a négy nagyhatalom akarata! Az is nyilvánvaló, hogy ha Magyarország akkor a Felvidéket Szlovákiának hagyja, egy totálisan fasiszta kormányzatra bízta volna azt. Nem lehet őszinte antifasiszta érv az, amely Tisóékra és Tukaékra bízta volna 1938 szeptembere után is Csehszlovákia egész magyarságát! Hiszen ha a második Csehszlovákia formálisan létezett is, a Morván innen Tiso, Tuka, és Mach kezében volt a hatalom. Egyébként tény, hogy a döntést maga Csehszlovákia kérte, s abba már eleve is beleegyezett. A magyarságot ezért felelősségre vonni nem lehet!

Kétségtelen, hogy amikor választani kellett a fasizálódó Szlovákia és az ugyan reakciós, de a liberális demokrácia bizonyos jegyeit még viselő Magyarország között, a magyar választás már csak lelki okoknál fogva is a magyar nemzetet tömörítő országra eshetett. Innen volt az akkori hangulatban fogant „Mindent vissza!” kiáltás is. Túlzás ezt a mondatot úgy értelmezni, mintha ez a csehszlovák állam és demokráciája ellen irányult volna, vagy annak a jerichói szava volt. A „Mindent vissza!” a szlovákiai magyar tömeghangulatnak néhány hétig tartó jelszava volt csupán, midőn a csehszlovák felbomlás káoszából és a német mesterkedésekből a régi Magyarország ígérete tűnt fel a vidékek felett, s a magyar irredenta - egy gyorsan múló időre - hatásos kereteket kapott. Csak egy dőre lélek s képtelen észjárású politikus képzelheti el, hogy a csehszlovák felbomlás után, a müncheni döntés, a szudéta-vidék és a lengyelek elragadta területek elcsatolása után, a Tisóékat uralomra juttató zsolnai döntés után, Európa akkori - Csehszlovákiát általánosságban elejtő - hangulatában egy majdnem egymilliónyi magyarság itt, a Duna mellett, közvetlen egységben és összefüggésben Magyarországgal azt kiáltta: „Éljen Tiso, éljen Tuka, na strázs, gárdisták!” Mert egyebet akkor már nem lehetett szabadon kiáltani. Hát így maradtak meg a magyarok a „Mindent visszánál”. Talán csak nem ettől a piaci magyar tömegtől kell utóbb kívánni, hogy éltesse azt a Csehszlovákiát, amely már a múlté volt s reprezentánsai csöndes külföldi száműzöttek?

De mindezt végiggondolva és őszintén feltárva meg kell mondanunk, hogy senki a gondolkodó és reprezentáns magyarságból, senki a népből nem gondolt ekkor, még kevésbé azután, kárörömmel Csehszlovákiára s annak szenvedő nyugati részére, amely közvetlenül került német igába. Mi, akik láttuk a bukás és bukztatás részleteit, s az árulás hosszú előkészítését, a szlovák-német szövetség szövögetését, jól láttuk, hogy itt egy gondolat megbukztatásáról van szó, amellyel állt és bukott ez az állam. A demokrácia bukását kellett előbb Hitleréknek előkészíteniük, hogy az elvvel együtt elbukassák a testet is, az államot. A magyar volt talán az egyetlen, aki a legkevésbé felelős Csehszlovákia bukásáért, amely árnyékot vet magukra az államfenntartókra is, aki a demokráciát siratta, és aki a magyar kisebbség demokratikus fejlődésének elvágását, a Duna-táj szabadságának és egyéniségének teljes megtöretését is látta a hódító, brutális horogkereszt árnyékában. A magyar kisembernek Csehszlovákiától való búcsúja nemcsak az olcsó Batya-cipőtől, a standard ruháktól, a szociális gondozástól való búcsú volt, hanem a demokráciától is, amelyet immár vérébe vett, gyermekei észjárásává, mozdulatává, életkeretének egyensúlyává nevelt. Nem tudjuk, hogyan váltak el Csehszlovákia szláv lakói Masaryk és Beneš köztársaságától, de bizonyítani tudjuk, hogy a magyar kisebbség reprezentánsai így írtak akkor a hivatalos magyar irredenta, a német hódítás, a szlovák árulás, a cseh lapulás és az általános zűrzavar, menekülés, ijedelem és háborús pánik kellős közepén: „Itt, a Kárpátok alatt, nem lesz addig boldog, kiegyensúlyozott élet, amíg a népek fölérendeltségben és alárendeltségben élnek egymással, s amíg meg nem találják a mellérendeltség igazságos és becsületes életformáját.

Ebből az alapelvből következik, hogy ez az életforma csak a demokrácia lehet. Ehhez a magyarságnak, mint kis népnek, ha méltó módon akar boldogulni és érvényesülni a közép-európai térben, végfogytig ragaszkodni kell. Még akkor is, ha talán a história futó pillanataira

más hatalmi koncepciók kedvezőbb esélyekkel kecsegtetik. Ezeréves, magabízó, belső erejét ismerő és küldetését tudó nemzet sohasem építhet efemer értékű konjunktúrára, legkevesbé akkor, ha önlétét dobhatja kockára vele. Mi, a magyar nemzetnek itt, a Kárpátok alatt élő része, húsz esztendő alatt megtanultuk, hogy a demokrácia számunkra nem politikai divat, hanem a megmaradás és megtartás kérdése.” (Dzurányi László, Magyar Újság, 1938. június 5.)

„Hol a helye a magyarságnak: a demokrácia vagy az antidemokrácia oldalán-e? A szociális igazságért szálljon síkra vagy ellene? Küzdjön-e avagy ne küzdjön Bécs, Berlin Duna-tájt lenyelő szándéka ellen, és küzdjön-e vagy ne küzdjön a Duna-táj népeinek függetlenségével együtt a magyar függetlenségért is a germán étvágy és a germán vezetők ellen: Isten a tanúnk, tisztán és világosan így érezzük Petőfi feleletét: A népnek és a népért! A demokráciáért és a szociális igazságért! A duna-völgyi népek és a magyar nép függetlenségéért!” (Győry Dezső, Magyar Újság, 1938. augusztus 14.)

„A cseh nép nagyjait szólítom elő. Nyílt arcukat látom, s újra hallom baráti hangjukat. Jogokat kértünk számon, amikor szemközt állottunk velük, s feleletük nemcsak elégtételt adott, hanem barátságra is kötelezett. Ellenfelekként fordultunk hozzájuk, s népi öntudatunk mesterei lettek. A tanítvány hűségével gondolok most Rádl Emanuelre, a prágai cseh egyetemi tanárra, aki romantikus ifjúsági mozgalmainknak a reális kisebbségvédelemből oly alapos leckét adott. Könyve jelent meg a cseh-német viszony igazságos rendezéséről, s mi levélben vontuk felelősségre, miért nem vall színt a megoldatlan magyar kisebbségi kérdésekben is? Azonnal válaszolt. Közölte, hogy a cseh haladó közvélemény s ő maga is teljesen tájékozatlan a szlovákiai magyarság sérelmei és követelései felől. Ebben elsősorban a magyarság a hibás. Miért nem küzd nyíltan és erélyesen nemzeti és emberi jogaiért? Ha a kisebbségi magyarság minden törvényes lehetőséget felhasznál az érvényesülésre, s azt sem mulasztja el, hogy panaszait és szándékait cseh nyelven is nyilvánosságra hozza, odaadó barátokra és segítőtársakra talál a cseh oldalon is. A demokrácia bölcséleti tisztasága sugárzott ebből a levélből. Nyílt szervezkedésre, reális harcra bátorított, s kisebbségi követeléseinknek olyan egyetemes erkölcsi jelentőséget adott, amely nemzeti különbség nélkül minden haladó gondolkozású embert a mi elismerésünkre és támogatásunkra kötelezett. Meghitt beszélgetések támadnak most fel bennem. A legszebb talán az volt, amikor a prágai Kék Csillag vendéglőben a mi Móricz Zsigmondunkkal hoztam össze a csehek Rádl Emanueljét.

Masaryk Tamáshoz is a kisebbségi panasz vitt el... A sarlós mozgalom vezetői közül hárman kihallgatásra jelentkeztünk a köztársasági elnöknél. Ott ültünk körülötte a prágai várban, kitergettük nyíltan nemzeti terveinket, s bár leszögeztük, hogy szűkebb kisebbségi törekvéseinken túl a dunai nemzetek egyenrangúságon alapuló egyetemes szövetségét kívánjuk előmozdítani, tanácsait s megértését kívántuk magyar népi kezdeményezéseinkhez. Finom kezére emlékszem: kis aranyceruzát vet elő, s bejegyezte noteszébe egy szlovák egyesület nevét, melynek szlávósító törekvéseit éppen felpanaszoltuk.

Hol szlovákul, hol németül folyt a beszélgetés. Az ősz úr türelmesen meghallgatott mindent, s tanáros részletezéssel válaszolt. Jókedvű volt és derűlátó. Mindmáig úgy hiszem, örült az egyenes magyar beszédnek, s demokratikus tervezeteinkben saját maga történelmi igazolását látta. Ötletei támadtak, színes képeket rajzolt fel maga is, logikus okfejtéssel továbbszötte fejtegetéseinket. Olyasmit ajánlott, hogy a szlovákiai magyarság teremtsen magának kultúrgócponthoz valamelyik kisebbségi magyar városban, ott fejlessze ki felsőbb szellemi intézményeit, melyeket semmiképpen sem pótolhatnak a köztársaság cseh, szlovák és német fővárosi kultúrszervezetei. Az új magyar nemzedék történelmi hivatásáról beszélt, mindannyiunk feladatairól, akik már a népek új viszonylatai közt nőttünk fel, reális érzékkel ítéljük meg nemzeti lehetőségeinket, s így nemcsak saját népünkért tudunk felelősek lenni, hanem a köztársaság többi nemzetének bizalmát is megszerezhetjük. Kétszer is benyitott

valaki tisztelettel, s újabb vendégekre figyelmeztette az elnököt, de Masaryk Tamás most tanár volt, s a három magyar diák közt felejtkezett... Most is hallom szavát: „Bárcsak magyar miniszterünk is volna, aki a kormányban önökért szavatol, s a magyarság előtt a köztársaság tiszta szándékairól tud biztosítékot adni! Akkor meglepett az államférfi közvetlensége. Ma már tudom, hogy Masaryk Tamás a hivatalosság görcsös merevségén túl a jövő szükségleteire próbálta építeni realizmusát.

A német hódítás közös veszélyében idézem Prágát s demokratikus magyar öntudatra ébredésünk prágai diákemlékeit. Most tudom: milyen mélyen belém rögződött ott minden szó, minden kép, gondolat és mozdulat. Kiáltanék! Akikkel a kisebbségi követelésekért ellenfélként állottam szemben, fogadják innen, a demokrata tanítvány üdvözetét. Bárcsak megtalálnák most egymást a szabadság; egyenlőség és testvériség szellemében nemzeti történelmeink! Mielőtt szétverné népi haladásunk közös elvét idegen uszítás és faji téboly.” (Balogh Edgár: *Íratlan történelem*. 1939, 99-102.)

S tanúként álljon itt még a vers is, az írásbeli kifejezésnek legfelsőbb kategóriája:

Most, midőn idők teljeseznek,
s nagyok vacognak, mint a nyúl,
s Vereckénél már másmód pirkad,
s a Lajtán másképp alkonyul,
s komoly próféciák betöltén
romba dől álság s babona;
s egy nép sorsdöntő lázig ér el;
s látnoka mindegy-mindenével
riasztja a história;

most, hogy új dühök veszett nyála
marja a föld csapágyait;
s kígyóvérrel, zsványvelővel
kenik az aljak vágyait;
s sodor a bomlás
gázzal telt, történelmi szél,
s bátorság békéről az ének
igazáért minden szegénynek,
az Úgy bukhat, az Eszme él;

most: hogy a gáton férfi s jelkép,
álld a sarat, a tusz te vagy,
magam, de tán magad a nemzet,
ember - magyar ne hagyd.
Hívd néped s esküttesd: ha látja
a fõrgetegnek elejét,
Isten segíts, nem fél, fütüli,
helyt áll, túri, csak épp betúri
ihaj, süvege tetejét.

(Gyõry Dezsõ: *Emberi hang*
Pozsony, 1939 karácsonya)

SINKÓ FERENC

A felvidéki ifjúsági mozgalmak kezdetei Trianon után¹

Mikor mozdult meg első ízben Csehszlovákia magyar kisebbségi fiatalsága a trianoni békekötés után? A kérdésre eddig nem találtunk pontos választ sem a második világháború utáni magyar publicisztikában és történetírásban, sem a második világháború előtti felvidéki tárgyú írásokban. A kérdést leginkább általános szólammal intézik el, például: akkor, amikor a kisebbségi magyarság felocsúdott kezdeti aléltóságából. Ennek időpontját 1925 májusára teszik, amikor megalakult a prágai Magyar Akadémikusok Keresztény Köre, a MAKK. Az azt megelőző kezdeményezéseknek legfeljebb egy félmondat jutott: „szórványos és dilettáns próbálkozások voltak”.

Való igaz, hogy az államfordulat utáni években a cseh és szlovák fiatalságban igencsak eleven sovinizmus és magyarellenesség miatt nemcsak hogy szervezkedni, hanem még utcán, nyilvános helyen magyarul beszélni sem volt tanácsos. Az újkormányzat egy-két politikai párton kívül semmilyen kulturális, társadalmi és gazdasági szervezet, egyesület működését nem engedélyezte. Szervezkedni annyit jelentett, mint bármely pillanatban vállalni a letartóztatást. Ez nemcsak a szervezőket, hanem a szervezet minden tagját érintette. A magyar fiatalok még az ilyen viszonyok között sem viselkedtek aléltakként, hanem már a fegyverszüneti tárgyalásokkal egyidőben, 1918 októberében szervezkedni kezdtek. Egyetlen lehetőségként a Keresztényszocialista Párt égisze alatt először Pozsonyban, majd Léván, Kassán és Eperjesen megalakították a Keresztényszocialista Diákok Szabadszervezetét. Célkitűzéseiket „Szózat Szlovenszko diákságához” címmel röpiratban foglalták össze és fogalmazták meg, amelyet Pozsonyból Floch István és Kiss István, Léváról Féja Géza, Kassáról Urr György és Balogh István, Eperjesről Takács István írt alá.

A szervezet működését a csehszlovák hatóságok nem engedélyezték. Különösen féltették tőle a szlovák fiatalságot, azzal az indoklással, hogy félrevezetheti a nemzeti öntudatukban még nem elég erős elemeket. Annak megítéléséhez azonban, hogy a Keresztényszocialista Diákok Szabadszervezetének célkitűzéseit és színvonalát illető minősítő jelzők mennyire helytállóak, hasznos lehet, ha idézzük a röpiratban megfogalmazott követeléseket:

„1. - Követeljük a vallásoktatás fenntartását. Ezen szabadságot a tudomány szabadsága nevében a hittudománynak is megköveteljük.

2. - Követeljük minden nemzetiség számára, hogy megadassék neki az alkalom arra, hogy gyermekét mind a közép- és szak-, mind a főiskolákban saját nemzeti nyelvén taníthassa.

3. - Követeljük a középiskolákban az általános műveltség elterjesztése céljából a díjmentes tanítást.

4. - Követeljük a továbbképzés kötelezettségének korhatárát 18 éves korig megállapítani.

5. - Követeljük a szervezkedés lehetőségét a közép- és szakiskolák felsőbb osztályú tanulóinak is 16 éves kortól, nemre való tekintet nélkül.

6. - Követeljük a pozsonyi egyetemen a magyar nyelvű hallgatóság részére minden fakultáson a magyar nyelvű tanítást.

7. - Követeljük a prágai egyetemen magyar nyelvi tanszék felállítását.

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 2.sz. (1990. április)

8. - Követeljük a diákság helyzetének megjavítása céljából állami támogatással a diákmenzák minél nagyobb számban való felállítását, amelyekben az arra rászoruló diákság teljes ellátást kap csekély díjazásért, vagy egészen ingyen.

9. - Követeljük a diákság kötelező beteg- és balesetbiztosítását, valamint diákkórházak, szanatóriumok, üdülő- és nyaralótelepek felállítását.

10. - Követeljük az iskolákkal kapcsolatban olvasótermek és könyvtárak felállítását keresztény és szocialista szellemben.

11. - Követeljük a diákság lakásnyomorának enyhítése céljából állami internátusok minél nagyobb számban való felállítását, ahol az arra rászorultak csekély díjazás fejében vagy egészen ingyen lakást kaphatnak.

12. - Követeljük a felekezetek számára a jogot, hogy iskolákat, internátusokat, menzákat állíthassanak fel.

13. - Követeljük a tandíjak, vizsga- és szigorlati díjak eltörlését a főiskolákon is.

14. - Követeljük a tankönyvek és iskolai kellékek uzsorájának leküzdése céljából ezek árának hatósági megállapítását a diákszervezetek meghallgatásával, valamint állami tankönyvi szövetkezetek felállítását.

15. - Követeljük a diákság számára megfelelő sporttelepek és játékterek felállítását.

16. - Követeljük a diákság számára állami vagy felekezeti fogyasztási szövetkezetek felállítását, mely szövetkezet gondoskodnék a tanulók ruházatáról, fehérneműjének mosásáról, ruhájának javításáról, kedvezményeket adna tagjainak színházak, képtárak, stb. látogatásánál és villamosbérletek vásárlásánál.

17. - Követeljük, hogy a hadiárva és a hadban részt vett diákság minden eszközzel és kedvezményekkel támogattassék tanulmányaiban.

18. - Követeljük a diákság keresztényszocialista szervezeteinek elismerését mind a főiskolákon, mind a szak- és középiskolákban.

19. - Követeljük a főiskoláknak az autonómia megadását és fenntartását.

20. - Követeljük a diákság részére az ingyenes utazást.

21. - Követeljük, hogy a diákság szociális ügyeit érintő hivatalos értekezletekre hívják meg a szülőket és a gyámokat, valamint a diákság képviselőjét.

22. - Követeljük a közép- és főiskolai oktatás gyökeres revízióját.

23. - Követeljük az amúgy is csekély ösztöndíjak tőkéinek összesítését, és az így nyert tőke kamatainak a középiskolák közti évenkénti arányos felosztását.

24. - Követeljük a külföldi tanulmányutak lehetővé tétele céljából tanulmányi ösztöndíjak létesítését a főiskolákon.”

Eddig a követelések. A röpirat szövegét valamennyi magyar, szlovák és német lap közölte. A Pozsonyból kiindult mozgalom hamarosan kiterjedt valamennyi felvidéki városra. A már említett okokból azonban nem válhatott állandó tényezőjévé a szlovákiai politikai életnek. Márpedig, amint ki-kí a fenti szöveg alapján megítélheti, kiindulópontja lehetett volna egy viszonyrendszer kialakításának a Kárpátok alatt, amely nem változtatta volna a kölcsönös gyanakvás, gyűlölködések miatt véget nem érő harcok és küzdelmek színterévé a soknemzetiségű tájat.

*

Nem véletlen, hogy a Keresztényszocialista Diákok Szabadszervezete Pozsonyban alakult meg és onnan terjedt el a Felvidék más tájain. Pozsony, egyeteme miatt, a felvidéki értelmiség utánpótlásának fő bázisa volt. Itt találkozott - és vívta meg harcát - a magyar szabadkőművesség a századfordulón egyre határozottabb arcú bontakozó szociális gondolkodású keresztény táborral. Az országrész más városaiban vagy az egyik, vagy a másik tábor volt túlsúlyban; Eperjesen és Losoncon a szabadkőművesség, Kassán a Fischer-Colbrie² püspök hatása alatt egyre öntudatosabbá váló keresztény-szocializmus.

Amikor az Erzsébet Egyetemet Pozsonyból Pécsre költöztették (1919 májusában), a pozsonyi főiskolás fiatalok zöme nem követte. Részben azért, mert a Pozsonyban szerveződő új egyetemen akarta elfoglalni a maga helyét, részben azért, mert közelebb is talált nagy múltú egyetemeket és főiskolákat, nevezetesen Pesten, Bécsben és Brünnben. Egyik egyetemen sem jelentett súlyosabb akadályt a nyelv, mert Pozsonyban hagyomány volt a háromnyelvűség. Ez a háromnyelvűség sajátos emberi és magyar, úgy is mondhatjuk: hungarus tudatot adott a pozsonyi és általában a nyugati végeken élő embereknek, a fiataloknak is. Lokálpatriotizmusuk, vagy inkább szülőföldszeretetük nem befelé fordult, hanem kifelé irányult, nem beszűkítette, hanem nyitottá tette őket Európa német, szláv régiói felé és a magyarság legnemesebb hagyományainak öntudatos vállalása irányába is.

Ez a szellemiség jellemezte azt az ifjúsági szervezetet is, amely 1919-ben alakult meg a városban Magyar Ifjak Pozsonyi Szövetsége (MIPSZ) néven. A MIPSZ volt az egyik első hajtása a Keresztényszocialista Diákok Szabadszervezetének.

A szövetséget jó néhány paradoxon jellemezte, ugyanúgy, mint azt a társadalmat, amelyből sarjadt. Pozsonyinak nevezte magát, de sorra alakította fiókszervezeteit Pesten, Bécsben (a Bécsi Magyar Akadémikusok Egyletét), Brünnben (a Corviniát), végül Prágában a (Magyar Akadémikusok Keresztény Körét, a MAKK-ot). Nem volt titkos szövetség, tagjai mégis előszeretettel működtek a pozsonyi alapszervezettől független egyesületek köntöskéiben. A Pozsonyban erőteljesen jelen levő német hagyományok hatására külső formáiban sokat átvett a német „burschenschaftok” szertartásos megnyilatkozásaiból, ugyanakkor munkáját a praktikusság, gyakorlatiasság jellemezte mind otthon, Pozsonyban, mind a többi említett egyetemi városban is. A lokálpatriotizmusnak annyi engedelményt tettek, hogy alapszabályukban leszögezték: a szövetség központja „örökre Pozsony marad”.

Alapszabályuk 3. paragrafusában szerint a szövetség programjának célja volt: „A szlovenszkói keresztény magyar ifjúság, és általában a kitűzött cél elérésére alkalmas keresztény magyar ifjúság tömörítése barátság alapján azon célból, hogy a magyar kultúra által a politika teljes kizárásával a magyarságot ébren tartsa s a keresztény magyar érdekeket előmozdítsa és ezen törekvéseiben önmagát erősítse és egymást támogassa”.

A szövetség célkitűzésében tehát a magyar kultúra szolgálata állt az első helyen, formáiban azonban, mint említettük, egy jellegzetesen német diákegyesület mintájára működött.

„Tagjai a véntölgyek és delitölgyek. Delitölgygé válik az a csemetetölgy, akit a Delitölgyek Tanácsa erre alkalmasnak ítél és felavat.” (5. §) „Csemetetölgygé lehetnek azok a magukat magyarnak valló, bármely anyanyelvű keresztény ifjak vagy férfiak, akik legalább 17 évesek és legalább valamely középiskola vagy azzal egyenrangú tanintézet legfelső osztályát végzik vagy elvégezték, és akiket a teljes gyűlés legalább két vén- vagy delitölgy ajánlására a csemetetölgyek sorába felvett.” (6. §)

Kevésbé romantikus nyelven mindez azt jelentette, hogy a szövetség tagjainak zömét a szenior és a törzsgárda alkotta, amelynek egyik fontos feladata volt az utánpótlás toborzása és bevezetése a baráti alapon működő szövetség céljaiba és munkamódszereibe. A szövetségbe felvett csemete egy sejtbe került, amelyet - az alapszabály értelmében - úgy kellett nevelnie, mint a jó családapának a gyermekeit. A fennmaradt dokumentumokból megállapítható, hogyan igyekeztek tudatosítani egymásban a jó nevelés alapjait, amelyet az egyesület jelvénye is kifejez: egy sas áll őrt a hármashalmon. A jelvény szűkszavú felirata: „MIPSZ-1919”. A sas a hűség, éberség, önfegyelem, a széles látókör jelképe kívánt lenni.

A szövetségnek Pozsonyban 52, Budapesten 30, Bécsben ugyancsak mintegy 30, Pozsony környékén és Szlovákia-szerte 42 törzstagja volt. Egyformán találni közöttük német, szláv és magyar nevűeket. (A brünni Corvinia névsorának nincs nyoma a pozsonyi központ hagyatékában.) A törzstagok évente közgyűlésen találkoztak, amelyet az alapszabály némi párosszal kongresszusnak nevezett. Néhány közgyűlési beszámoló alapján képet nyerhetünk a szövetség bécsi szervezetének és a központi szervezet szakosztályainak működéséről, valamint a Prágába került MIPSZ-tagok szerepéről a MAKK és a Szent György Kör megalakításában.

A szövetség hatása azonban jóval több emberre terjedt ki annál a körülbelül másfél száz törzstagnál, akiknek számáról, illetve nevéről adatok állnak rendelkezésre. Mindenekelőtt a pozsonyi központ hozott létre és működtetett jó néhány szakosztályt. A legélénkebb tevékenységet a társadalmi, illetve a vigalmi, a cserkész, a női, gazdasági, zenei és ének, turista, illetve kiránduló, valamint a fényképész szakosztályok mutatták fel. Egy-egy szakosztályon - például a nőin - belül külön csoportokat hoztak létre a nemzeti szellemű gyermeknevelés ismereteinek elsajátítására, a magyar irodalom és a magyar iparművészet támogatására. A magyar nők öntudatosításáért folyó munka célját és szellemét hüen jellemzi Gáspár Imre³ verse, amelyet a szövetség dokumentumgyűjteménye őrzött meg, s amelyet hitvallásként szavaltak:

Magyar anya, magyar leánya,
Az ő szívükben a jövő,
Kezében tartja hona sorsát
És boldogságát is a nő...

Magyar anya, magyar szülőtte,
Magyar szó zengjen ajkain,
Hogy megszeressék drága nyelvünk
Túl a haza határain...

Az irodalompartolást említettük az imént. A szlovákiai magyar irodalmi élet egyik orgánuma volta Trianon utáni első években a Pozsonyban megjelenő Új Aurora almanach.⁴ Az évkönyv a Toldy Kör égisze alatt jelent meg, de a MIPSZ végezte mind a szerkesztés és kiadás, mind a terjesztés teendőit. A szövetség törzstagja volt a szerkesztő, dr. Dobai János, akit lelkes munkaközösség segített az anyag gyűjtésében. A szövetség közgyűlésére készült beszámoló azt bizonyítja, hogy a tagok maguk teremtették elő a kiadás költségeit és ők végezték az évkönyv terjesztését is.

A MIPSZ volt a létrehozója és mozgatórugója a Kiskárpátok cserkészcsapatnak. A törzstagok között található a pozsonyi cserkészlet megszervezője, Hornyák Ildikó tornatanár, akit egy ideig állásától is megfosztott a csehszlovák tanügyi hatóság. A magyar csapat önálló működését az első években nem engedélyezték az illetékesek. Egyes taktikai fogással végül is a Kiskárpátok Turista Egylet szakosztályaként kezdte meg működését. Hornyák Ildikó szervezte be a csapatba Balogh Edgárt, aki hamarosan tisztté lépett elő. A csapatnak 1924-ben engedélyezték a működését. Ekkor 115 tagja volt, három rajba és tizenhárom őrse osztva. A nyári nagy táborozáson 4050, a vándortáborozáson 10-15 cserkész vett részt. Év közben jó néhány előadást rendeztek, amelyek műsorát 30 tagú énekkar és 12 tagú zenekar tette színesebbé. Ifjúságunk címmel cserkészlap kiadásába is belefogtak, de a lapot nem engedélyezték. A MIPSZ-törzstagok segítségével 2500 kötetes könyvtárat hoztak létre. Fentebb említettük Balogh Edgár nevét. Csemetetölgyi minőségben ő is felvették a MIPSZ tagjai közé. Ebbeli minőségben még szólnunk róla a későbbiekben.

A sportszakosztálynak tornász és tenisz alosztálya volt. Évi munkájuk eredményeit versenyeken mérték fel. Tenisztanfolyamaikat egy-egy évadban átlagosan 30 nő és 20 férfi látogatta. Évi jövedelmük meghaladta a 10 000⁹ Kč s-t, amiből nem csupán anyagi függetlenségüket tudták biztosítani, de bizonyos összeget félre is tudtak tenni, többek között az alapítandó ifjúsági lap céljaira.

Turista-, illetve kiránduló-szakosztályuk működéséről szóló beszámolójuk például 1923 őszén két, 1924-ből kilenc egész napos túráról ad hírt, melyeken 19-25 tag vett részt, s a Kiskárpátok különböző tájékaikat járták végig.

A zenezakosztály két zenekart is fenntartott, egy klasszikus és egy cigányzenekart, melyek közül az utóbbi működött nagyobb sikerrel. Nyilvános és zártkörű rendezvényeken léptek fel, s igyekeztek újabb és újabb magyar dalokat megismertetni és megkedveltetni a pozsonyi közönséggel.

*

A bécsi törzs tevékenységéről az 1924-es közgyűlés beszámolója alapján kaphatunk képet. A törzsgárda itt is a fiatalok toborzását és nevelését tekintette legfontosabb feladatának. Új tagjaikat természetesen elsősorban az osztrák főváros főiskoláira került felvidéki fiatalok közül toborozták. Gyűléseiken ők is alkalmazták a németes jellegű szertartás-elemeket. A beszámoló szerint ezáltal jelentős hatást tudtak elérni a fiatalok között. Ezekről függetlenül minden gyűlésen a legfontosabb és legidőszerűbb ifjúsági és világnézeti kérdésekről folytattak nemegyszer igen heves vitákat. Egy-egy tanév során mintegy harminc összejövetelt tartottak: 17 úgynevezett közöset, amelyen a csemeték is részt vettek, 15-öt külön a delitölgyek részére. A gyűlések, tárgyakat tekintve, túlnyomó részben „rendesek” voltak, azaz vitával egybekötött előadások. Rendeztek azonban „nedves”, azaz borozgatással egybekötött összejöveteleket is. A tagavató gyűlések sajátos szertartásos keretek között zajlottak le.

Év közben figyelték, sőt ellenőrizték egymás tanulmányi eredményeit. Ahol szükségesnek látszott, közbeléptek, figyelmeztettek és segítettek. Munkájuk külső keretét a Bécsi Magyar Akadémikusok Egyesülete alkotta. Ennek mintegy harminc felvidéki tagja volt, s a választmány tizennégy tagja közül tíz a MIPSZ gárdájából került ki.

A fennmaradt beszámoló keltének esztendejében az egyesületnek klubhelyiséget biztosítottak Klebelsberg Kunó magyar kultuszminiszter segítségével a bécsi magyar Gárdapalotában, ahol egyébként diákothont is berendeztek a magyar főiskolások részére. Ebben az esztendőben kötött együttműködési megállapodást hat bécsi magyar szervezet, a Bécsi Magyar Akadémikusok egyesülete, a Bécsi Magyar Egylet, a Bécsi Magyar Iskolaegylet, a Bécsi Magyar Nyugdíj- sok Egyesülete, a Bécsi Magyar Szövetség és a Szent

István Egylet. A paktum megkötésében jelentékeny szerepet vállaltak a bécsi MIPSZ-tagok is.

Intenzív munkát fejtettek ki a diák érdekvédelem területén. Sikerült többek között elérniük, hogy a bécsi magyar konzulátus magyar útlevéllel látta el azokat a Bécsben élő-tanuló felvidéki diákokat, akik nem látogathattak haza, mert fennállt annak a veszélye, hogy a csehszlovák rendőrség letartóztatja őket. Az útlevél segítségével bármikor elutazhattak a trianoni országrészbe, hogy ha a szülőföld levegőjét már nem szívhatják magukba, legalább magyar környezetben pihenjenek meg és gyűjtsenek erőt. Ezt a lehetőséget a konzulátus még azzal is gyarapította, hogy szabadjegyet adott a bécsi magyar diákoknak az összes magyarországi közlekedési eszközre és kedvezményes vagy ingyenes menzajegyekkel is segítette a rászorulókat.

A bécsi magyar akadémikusok intenzív kapcsolatokat építettek ki és tartottak fenn a magyarországi diákszervezetek mellett az osztrák fővárosban tanuló német és más nemzetiségű diákokkal is. Somos István vezette zenekaruk sikerrel szerepelt a különböző diákszervezetek összejövetelein és estjein.

A legkevésbé felvidéki szervezeteikkel tarthatták a kapcsolatokat, ugyanis a csehszlovák rendőrség szemében minden Ausztriából és Magyarországról érkező személy és levél gyanús volt.

*

A MIPSZ 1924-ben hozta létre a prágai csoportját. Tagjainak tevékenységét a pozsonyi központ 1926-os közgyűlésére készített beszámoló jellemzi. A beszámoló a prágai magyar diákélet kezdeteire vonatkozó adatokat tartalmaz, ezért részletesebben ismertetjük: „Ami- kor tavaly novemberben a kenyeresek tanácsa jóváhagyásával megalakult a prágai tölgyes, tulajdonképpen csak négy tölgyből állott, mert a katonai szolgálatot teljesítő és a vidéki tagjai nem vehettek részt a közös munkában. A prágai magyar kisebbség akkoriban még sehogyan se volt megszerveve, mivel sem a Prágai Magyar Hírlap szerkesztősége, sem a Szövetkezett Ellenzéki Pártok Központi Irodája nem törődött vele, avagy az eddigi kísérletei csődöt mondtak. Hogy ezen a gondozatlan földön elveinket érvényesíthessük, s ami égetően szükséges: gyarapodjunk is, legelőször a keresztény magyar főiskolai hallgatókat kellett tömörítenünk, hogy így teret találjunk munkásságunkra. Eleinte közös sétákkal, kedélyes találkozókkal igyekeztünk barátokra szert tenni a diákok és a katonák között, majd a pozsonyi és különösen a bécsi kenyeresek tapasztalatainak felhasználásával februárban kezdtük szervezni a diákegyesületet. Bizalmas körünkben előkészítettük az alakulást, kidolgoztuk az alapszabályokat, melyeket sikerült észrevétlenül ráerőszakolnunk a 18 tagú alapító bizottságra, a diákegyesületnek a MAKK nevet adtuk (Magyar Akadémikusok Keresztény Köre) s ezzel elértük, hogy az egyesület keresztény jellege már a címében is adva legyen. Ennek a keresztény jellegnek a szükségességéről a különös prágai viszonyokra való hivatkozással sikerült Flachbart⁶ dr. urat, a Központi Iroda vezetőjét is meggyőznünk. Az egyesület nevének rövidítése: MAKK, összefügg a MIPSZ szimbólumaival is.' Alapszabályaink, melyeket a hatóság jóváhagyott, bármikor mintául szolgálhatnak más belföldi egyetemi városok szervezkedni akaró magyar diákjainak is. Céltudatos eljárásunkkal közben a Központi Iroda közegeinek bizalmát és rokonszenves támogatását is megnyertük a MAKK számára. Az egyesület 7 tagú választmányának elnöke és alelnöke dt (delitölgy), egyik tagja csemete (ma avatják dt-gyé!). Két alapító tag szintén dt. Vállalatunk lelkesítő hatását bizonyítja az, hogy még mielőtt megkezdtünk hivatalosan működni, új barátaink zárt körében méltóan tudtuk megünnepelni március 15-ét. A kór létszáma, bár csak nemrégén létesült, már negyven körüli. A MAKK választmányának, részünkre, a Germania német diákszervezet rendelkezésére bocsátotta bizonyos órákban és napokban egyik helyiségét, így

választmányunk zavartalanul működhetett. (Egy valóságos otthon hiánya fájdalmasan érezhető.) Felszólító leveleket küldtünk szerteszét az országba pártoló és alapító tagok gyűjtése céljából, felszólítást küldtünk szét a Szlovenszón most érettségizett és jövőre Prágába készülő magyar diákokhoz, melyben csatlakozásra hívtuk őket és beadványt intéztünk a minisztériumhoz országos magyar diáksegély-akció végett, melyre azonban a válasz még késik. A tervbe vett diáksegély-mozgalom eredménye önálló diáksegélyalap lesz. A gyűjtés adminisztrációját a választmány a Szövetkezett Ellenzéki Pártok Központi Irodájával együtt dolgozta tervezetbe, melynek értelmében a gyűjtés 27 körzetben kerületi protektorok vezetése alatt fog végbemenni. (Pozsonyban dr. Jankovics Marcell.) Ha a pénz és taggyűjtés sikerrel fog járni, akkor jogosan remélhetjük, hogy a sokszor nyomorgó és az elnemzetlenítés veszedelmének kitett prágai magyar diákságot nemzetünknek megmentjük, hasznos és önértékes magyar kultúrmunkára fogjuk.

A MAKK-tól függetlenül létesült befolyásunkra a prágai magyar cserkészek Szent György Köre, a Főiskolai Cserkészek Nemzetközi Egyesülete égisze alatt, március 7-én. A Szent György Kör vezetőjét ma avatjuk, így a kör 8 tagja közül 3 kenyeres. Úrnapján cserkészfogadalom-tétel volt. Előreláthatólag innen számíthatunk a legjobban gyarapodásra.

A prágai tölgyes külső működése megalapozta a prágai magyar diák- és cserkészmozgalom sok reményre jogosító lehetőségét, összeköttetést szerzett a német diáksággal, az Ellenzéki Pártok Központi Irodájával és némi tekintetben a Prágai Magyar Hírlappal is, amennyiben egyik kenyeresünk állandó munkatársa. Elenyészően csekély létszámunkat tekintetbe véve megállapítható, hogy fontos és elhalaszthatatlan külső munkálkodás mellett a belső működés kívánivalót hagy hátra, bár, kivéve a különböző szüneteket - hetenként legalább egyszer, azonban később, pláne a MAKK-ban, többször is összejöttünk. Sajnos, anyagi forrásunk az útlevel-láttamozás szerzésén kívül nincsen. Sikeresen terjesztettük az idejű Aurórákat. Gondoskodtunk arról, hogy a többi tölgyessel levelezésben meg személyes érintkezésben maradjunk. A prágai törzs tölgyese nevében részt vett a bécsi avatáson a tragikus körülmények között elhunyt Kasztner Emil kenyeres pajtásunk, emlékének gyászmisén áldoztunk. Köszönjük a pozsonyi tölgyes ama szívességét, hogy csemetéink egyikét a kongresszus keretei közt saját felszerelésével avatja kenyeressé.

A jövő esztendei MIPSZ-munkára minden kenyeresnek, magunknak is, jó munkát kívánunk! Virradj!”⁸

*

A korabeli lapok hírei szerint előbb a Szent György Kör alakult meg, 1925 március derekán a Nemzetközi Cserkészsövetség tageszervezeteként az Albertov Diákokotthonban. Arról nem szól a hír, hogy személy szerint kik voltak tagjai. Balogh Edgár szignálta. A Magyar Akadémikusok Keresztény Köre 1925. május 5-én mondta ki megalakulását. Elnökévé Wintersteiner Henriket, alelnökévé Keszler (Balogh) Edgárt, titkárává Fleischer Emilt, jegyzővé Katona Sándort, pénztárossá Berlin Elemért, választmányi tagokká Denk Pált és Marczell Zoltánt választották meg Flachbart Ernő jelenlétében. Az elnök, az alelnök és az egyik választmányi tag neve valóban megtalálható a MIPSZ-tagok névsorában.

Balogh Edgár önéletrajzában⁹ úgy emlékezik meg cserkészeiről, hogy kezdettől fogva újabb és újabb konfliktusokba keveredett a papi szellemű cserkészezetekkel és a „titkosokkal”. Ezek alatt vélhetően a MIPSZ tagjait érti. Valóban, a Szövetség iratainak tanúsága szerint is hamarosan szembefordult Prágából a pozsonyi központtal. Nem kevesebbet indítványozott, mint hogy szüntessék meg a vén tölgyek kategóriáját és modernizálják a szervezetet, tegyék azt még egyetemesebben magyarrá. Más szavakkal mondván: forduljanak fokozottabban a magyar parasztság és a munkásság felé.

Az a szellemi erjedés, amely a húszas évek második felében kibontakozott a csehszlovákiai magyar kisebbségi fiatalság körében, valóban gyökeres változást hozott, a fiatalság szocialista lett, akár balos, akár nacionalista, akár keresztény irányzatait nézzük, mindegyik radikalizálódott, a régi formákat elvetette és a forradalmi megoldások felé fordult.

A MIPSZ tagjai hamarosan kikerültek az egyetemekről, különböző posztokat foglaltak el és töltöttek be, életük eseményei különböző irányba sodorták őket. Volt, akiből szlovák tett, más a szabadkőműves páholyba lépett be, volt, aki nemzeti szocialistának vallotta magát, nem mindig a karrier kedvéért, hanem hogy életét mentse.

Mindezeket látnia kell annak, aki a Trianon utáni kisebbségi magyar társadalom önvédelmi harcával és megújító törekvéseivel kíván foglalkozni. Tény, hogy a felvidéki, illetve csehszlovákiai magyar kisebbségi fiatalok mozgalmainak történetét nem 1925-tel kell kezdeni. A magyarság már akkor megkezdte védekező harcát és önmegújító fáradozásait, amikor még meg sem száradt a tinta a trianoni békediktátumon.

Kétségtelen, hogy formáiban romantikus volt a MIPSZ, de vállalkozásai a maguk korában modernnek tekinthetők. Tagjai között pedig jó néhány olyan egyéniség található, aki jelentős munkát végzett a csehszlovákiai magyar kisebbség szolgálatában. Csak néhány nevet sorolunk fel, emlékeztetőül: Floch István, Reinel János, id. Aixinger László, Neumann Tibor, Krendl Gusztáv, Radványi Titusz, Dobai János, Dex-Déd Ferenc, Ölvedi László, Janson Jenő, id. Alapy Gyula, Schubert Tódor, Hornyák Odiló, Krammer Jenő.

Jegyzetek

- 1 A tanulmány adatai Radványi Titusznak, a MIPSZ egyik vezető tagjának hagyatékában maradtak fenn. Radványi Titusz Pozsonyból a húszas évek elején Budapestre került. Itt jogi oklevelet szerzett és Zichy nagybirtokos család jogi tanácsosa lett. A harmincas években Magyarországon bekapcsolódott a KIOE (Katolikus Iparosifjak Országos Egyesülete) munkájába, amelynek hamarosan elnöke lett. A forrásanyag a Magyarságkutató Intézet Archívumában található az 1008/1990. nyilvántartási szám alatt.
- 2 Fischer-Colbrrie Ágost (1863-1925) teológiai tanár és kassai megyés püspök. Tudományos munkásságának középpontjában az egyház szociális tanításának kibővítése állt. Mostanáig az egyetlen olyan magyar püspök, aki a szlovákiai magyarság érdekeit képviselte a Szlovák Püspöki Karban.
- 3 Gáspár Imre (1854-1910) felvidéki származású, Pesten élő újságíró, költő, műfordító. A magyar irodalomban a szlovák költészet egyik első ismertetője és műfordítója.
- 4 Új Auróra: a csehszlovákiai magyar irodalom almanachja (1922-1933). Alapítója Dobai János, szerkesztője Jankovics Marcell, majd Reinel János. 1928-tól a csehszlovákiai magyar írókon kívül romániai és jugoszláviai magyarok írásait is közli.
- 5 Az évi jövedelemre tagdíjából és az egyletek által vezetett lomász-, valamint tenisztanfolyamok díjaiból tettek szert.
- 6 Flachbart Ernő (1896-1955) jogász, egyetemi tanár. 1922-1924 közt a Prágai Magyar Hírlap szerkesztője. A Szövetkezett Ellenzéki Pártok Központi Irodájának vezetője. 1933-ban a letartóztatás elől Magyarországra menekült. A nemzetközi jog s ezen belül a kisebbségi jog nemzetközi színvonalú szakértője volt.
- 7 Az összefüggés a közös keresztényi kiindulási alagra vonatkozik.
- 8 Prágai Magyar Hírlap, 1925. május 6. 3.
- 9 *Hétpróba*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1965. 34.

VARGA SÁNDOR

Csehszlovákiai magyar ifjúsági klubmozgalom az 1960-as években*

Bevezetőként szükséges néhány szót ejteni előadásom témájáról. Talán nem mindenki számára egyértelmű, hogy a fenti téma az *1964-ben* megalakult első független csehszlovákiai magyar ifjúsági közösség, a pozsonyi József Attila Klub és azt követő további tíz-egynéhány klub mozgalmát foglalja magába, amely 1968-ban a Magyar Ifjúsági Szövetség, közismert nevén a MISZ, megalakulásához vezetett.

Amikor azon töprengtem, milyen módszerrel közelítsek a témához, két lehetőségem adódott: vagy írok és elmondok egy lelkesítő, hasonlatokkal, idézetekkel teletűzdelt visszaemlékezést, amelytől a klubmozgalom óhatatlanul a „mennybe megy”, vagy történészként, a tudományos kutatás módszereivel nyúlok a témához és megpróbálom a mozgalmat a maga társadalmi környezetében, a valósághoz lehető legjobban közelítve feltárni és ábrázolni.

Amikor végül a második módszer mellett döntöttem, csupán egy kétely maradt. Vajon az eltelt 20-25 év biztosít-e kellő perspektívát a valósághű értékeléshez? S lehet-e nyilvánosan beszélni az akkori történekekről, tényekről? Meggyőződésem, hogy igen (csak vállalni kell a következményeit). A perspektívát pedig az a nem hivatalos társadalmi közgondolkodás biztosítja, amely a környező országokban kibontakozó, demokratikus mozgalmak hatása alatt átlépett egy küszöböt és sokban túlhaladta az 1968-as eszméket és célkitűzéseket.

Ahogy a kutatásban egyre mélyebbre merültem, jött a következő felismerés: olyan témába fogtam, amelyet a legnagyobb munkával sem lehet 2-3 hét alatt feltárni. Elmélyült kutatást igényel, a tények, adatok, jelenségek hiteles dokumentálását. S ehhez újságok, folyóiratok évfolyamait, lappangó dokumentumok százait kell felkutatni, áttanulmányozni. Közeli terveim között szerepel az alapos kutatás elvégzése.

Most egy rövid áttekintést szeretnék csak adni a kis összefoglalót a klubmozgalom értékeléséből. Éppen a nem teljes és befejezetlen kutatás miatt tekintetem el a mozgalomban működött vezetők, szervezők nevének említésétől, egy kivételt mégis téve - ünnepelt barátunk, Tóth Lajos, a Vörösmarty Klub alapítója és egykori vezetője tiszteletére.

Csehszlovákiában az 1948-as fordulatot követő lelkesedés főleg az ifjúságot ragadta magával. A hatalomra került kommunista párt egy új, igazságosabb, szociális különbségektől mentes társadalom felépítését tűzte ki célul. Az ifjúság nagy része eleinte lelkesen, teljes hittel és őszintén támogatta ezt a programot. De már az ötvenes évek második felében a pozsonyi főiskolások utcai demonstráción fejezték ki elégedetlenségüket a kialakult viszonyokkal szemben. Ez a generáció még emlékezett az 1948 előtti időkre és nehezen viselte el a felülről irányított, tartalom nélküli, ideológiával megbéklyózott és a személyi kultusz hínárjában vergődő társadalmi létezést. A hatalom azonban kemény kézzel leszerelte a mozgalmat és jöttek a kiábrándulás egyhangú évei. Az ifjúság újabb generációi egy ideig túrték az uniformizált gondolkodást követelő, az egyéneket szürke tömeggé gyúró diktatúrát, majd fokozatosan, 1962-63-tól kezdve, a Csehszlovákiai Ifjúsági Szövetségen belül megindult egy lassú erjedés, kialakult egy mozgalom, amely egyelőre nem fogalmazott meg politikai célkitűzéseket, hanem csak a CSISZ-munkát akarta színesebbé, kötetlenebbé és ideológiamentesebbé tenni. Ennek megvalósítása érdekében, az érdektelen hivatalos mozgalmi munka ellensúlyozására országszerte klubokat kezdtek szervezni a CSISZ-szervezetek talaján.

Nos, ez a mozgolódás inspirálta a pozsonyi magyar főiskolásokat is, akik 1964 februárjában mintegy 80-an összejöttek és klubot alapítottak. Ez eleinte igen tétova kezdeményezés volt. A résztvevők azon vitatkoztak, mi legyen a magyar fiatalok összejövetelének a célja. Nehezen oldódott meg a helyiségprobléma is. Tény azonban, hogy

a kezdeményezés teljesen független volt minden hatalomtól és szervezettől. Ezért nehezen is illeszkedett be az akkori, még erősen merev társadalmi struktúrába. Körülbelül egy év után a József Attila Ifjúsági Klub áttette székhelyét a Csemadok székházába, és mint kiderült, itt találta meg igazi helyét. Annak ellenére, hogy a CSEMADOK KB egyes vezetői gyanúval tekintettek a rebellis fiatalok ügyködésére, a JAIK megmaradt független ifjúsági klubnak.

A JAIK nyomán más városokban is megalakultak a magyar ifjúsági klubok. Tevékenységükről ma már igen nehéz összegyűjteni az adatokat, de legalább felsorolom őket: 1965-ben alakult: Petőfi Ifjúsági Klub, Komárom;

Juhász Gyula Ifjúsági Klub, Nyitra;
Csallóközi Ifjúsági Klub, Dunaszerdahely;
Új Nemzedék Ifjúsági Klub, Kassa;
Csillag Ifjúsági Klub, Csata;

1966-ban alakult: Korunk Ifjúsági Klub, Losonc;

Erdélyi János Ifjúsági Klub, Nagykapos;
Vörösmarty Klub, Vágsellye;
Tompa Mihály Ifjúsági Klub, Rimaszombat;
Kazinczy Ferenc diákklub, Brünn;

1967-ben alakult: Kassák Lajos Ifjúsági Klub, Érsekújvár;

Lévai Ifjúsági Klub.

Külön kell megemlékeznünk az 1957-ben Prágában megalakult Ady Endre Diákkörrel, amely az ott tanuló magyar egyetemisták klubja volt. Az, hogy a JAIK megalakulása előtt már 7 évvel létrejött, sajátos helyzet eredménye volt. A Prágába szakadt magyar egyetemisták távol voltak otthonuktól, a magyar közösségektől, s így korábban jelentkezett náluk a nemzeti alapon szervezett klub iránti igény, amely eleinte inkább az otthon melegét volt hivatva pótolni, s csak később, a hatvanas években vált a csehszlovákiai magyar klubmozgalom egyik oszlopává.

A klubmozgalom szervezett irányítása 1965-ben kezdődött, amikor a JAIK felvette a kapcsolatot a prágai Ady Endre Diákkörrel és a kassai Új Nemzedék Ifjúsági Klubbal, s közösen megszervezték az első Nyári Ifjúsági Találkozót (NYIT).

Ezt követően a JAIK kapcsolatot teremtett a Népművelési Intézettel és annak lapjával, a Népműveléssel. A Népművelési Intézet anyagi támogatásával rendszeressé váltak a klubvezetők találkozói és 1965 decemberében a Népművelés mellékleteként 12 hónapon keresztül először „Így élünk mi”, majd „Hang” címmel megjelent a klubok 4 oldalas fóruma, amelyet a JAIK-ban szerkesztettek.

Az első NYIT után a szlovákiai központi pártszervek felfigyeltek a JAIK-ra és a szerveződő klubmozgalomra. Állandóvá vált az ellenőrzés és a gyanakvás. Ma számunkra ez egyértelmű bizonyítékot jelent annak alátámasztására, hogy a klubmozgalom társadalmi-politikai tényezővé vált. Helyzete azonban kiszolgáltatott volt, s mint ellenzéki csoportosulást figyelték. Ugyanakkor a hatalom is kénytelen volt eltűrni olyan tevékenységet, amely nem volt teljesen a kedvére való. Már maga a tény, hogy a klubmozgalomban a független gondolkodásmód szinte maradéktalanul érvényesült, vereséget jelentett a hatalom, és győzelmet a klubmozgalom számára. Ugyanakkor a klubmozgalmat vereségek is érték. Politikai nyomásra 1966 decemberében megszüntették a Hang kiadását és megvonták az anyagi támogatást a klubvezetők találkozójától.

A klubmozgalom tagjai azonban számos CSEMADOK-alapszervezetben is tevékenykedtek. Néhány fiatal küldöttként eljutott a CSEMADOK 1966 novemberi országos közgyűlésére, ahol két képviselőjük felszólalása nagy vihart kavart, s a küldöttek döntő többsége lelkesen megtapsolta a fiatalok bátor, bíráló szellemű felszólalását.

A további Nyári Ifjúsági Találkozók újabb és újabb energiával töltötték fel a mozgalmat. 1966-ban Abarán, 1967-ben Pincen volt a találkozó.

1967 őszén az Ady Endre Diákkör 10 éves évfordulóján országos klubtalálkozót tartottak. Ezen megalakult a Központi Módszertani Csoport, amely tulajdonképpen a klubok közös fellépésének a taktikáját és stratégiáját volt hivatott kidolgozni.

Az 1966-os vereséget s a „felépülést” követően 1968 januárja újabb szervezkedés közepette találta a klubmozgalmat. A CSKP-ban megindult liberalizálás, a monolitikus irányítás leépítésének irányvonala a pártban és társadalomban egyaránt követőkre talált, szinte az egész nép egyöntetűen támogatta és kívánta a változásokat, melyek sorra be is következtek.

A Csehszlovák Ifjúsági Szervezet Szlovákiai Központi Bizottsága (CSISZ) 1968. márc. 22-23-i ülésén határozatot hozott az ifjúsági rétegszervezetek létrehozásáról. Ezután a KB magyar tagjai javaslatot terjesztettek elő az önálló magyar ifjúsági szervezet megalakítására. E ponton a klubmozgalom találkozott a CSISZ kezdeményezéseivel.

Közösen hívták össze 1968. ápr. 6-ra Pozsonyba a magyar fiatalok országos értekezletét, amelynek feladata lett az önálló Magyar Ifjúsági Szervezet létrehozása. Az értekezlet mintegy 150 résztvevője reggeltől estig vitatkozott, érvelt, kereste a legjobb megoldást. A klubok küldöttei teljes mértékben átvették az irányítást és ettől kezdve az önálló magyar ifjúsági szövetség megalakítása volt a cél. Közben Dél- és Kelet-Szlovákiában gombamódra szaporodtak a magyar ifjúsági klubok.

Az értekezlet létrehívta az Ideiglenes Központi Magyar Ifjúsági Tanácsot, mely feladatul kapta, hogy dolgozza ki az önálló szervezet programját és alapszabályzatát. Ez meg is történt és a Keszegfalván megtartott IV. NYIT-en a programjavaslat végleges formát kapott.

E javaslat szerint „a MISZ s Csehszlovákiában élő magyar fiatalok érdekvédelmi szervezete, a szocializmus érdekében működő szervezet”. Továbbá: „A MISZ alapeszméje az igazán demokratikus, emberi társadalom megteremtése.”

A 13 pontból álló ideológiai program több pontján olvasható, hogy a MISZ támogatja a CSKP országépítő politikáját és a marxi-lenini ideológia alkotó alkalmazását tekinti vezérfonalának.

A programjavaslat kidolgozásánál szerepet játszott az a megfontolás, hogy ha az uralkodó párt és annak ideológiája mellett tesz hitet, kisebb lesz a támadási felület, mégis azt kell megállapítanunk, hogy a magyar fiatalok programja megmaradt az egypártrendszer mellett, elfogadta a marxi-lenini ideológiát és az internacionalizmus szellemében kívánt együttműködni a más nemzetiségű fiatalokkal. Meghirdette azonban a demokráciát is, de ezt közelebbről nem részletezte. Leszögezhetjük, hogy olyan képződményről volt szó, amelyben kemény ellentétek feszültek. A politikai vezetés sem 1968-ban, sem később, az úgynevezett konszolidáció idején nem méltányolta különösebben ezt a programot, sem hűségét a marxista-kommunista ideológiához, de nem is ostromozta 1970 után olyan intenzitással, mint más „elhajlókat”.

A program elkészülte után egy csoport már a keszegfalvi táborozáson ki akarta kiáltani a szervezet megalakulását, hosszas vita után azonban a többség úgy döntött, hogy ezt a lépést nem kell elhamarkodni. Végül sok akadály leküzdése után 1968. december 6-án jött össze a MISZ első országos konferenciája, amely megalakulttá nyilvánította a szervezetet. Korona került tehát a klubmozgalomra, amely bámulatosan rövid idő, 4 év alatt jutott el a mozgalomtól a szervezetig. Jelentőségét növeli, hogy mindvégig független maradt. A leghaladóbb eszmékért szállt síkra, az egyén szabadsága és a demokrácia volt a vezérelve. A programban meglévő feszültségek ellenére a mozgalom végig szélsőségektől mentes és tiszta maradt. Ezek az értékek teszik lehetővé, hogy elfoglalja az őt megillető helyet a csehszlovákiai magyar hagyományrendszerben.

* Elhangzott 1989. nov. 18-án Vágsellyén, A csehszlovákiai magyar értelmiségi lét című tudományos tanácskozáson.

SOMOS PÉTER

A kisebbségi lét határvonalai

A második világháborút követő „igazságosztás” legsúlyenteljesebb eseménye a „bűnös népek” fenyítése volt. Válogatás nélkül kerültek szekérre, marhavagonba németek milliói, tatárok, észtek, litvánok, lettek, ukránok százezrei. Ez a sors várt a csehszlovákiai magyarságra is.

A kitelepítésekről először 1943-ban tárgyaltak Csehszlovákia emigrációban tevékenykedő vezetői.* Ekkor még csak az áruló németekről esett szó, de Gottwald 1944-ben már a magyarok kitelepítését is kilátásba helyezte. Az ügyet, úgymond, az „antifasiszta harc” keretében kívánta a moszkvai vezetés megoldani, individuális elbírálás alapján. A valóság sokkal kegyetlenebb lett. A kassai kormányprogram VIII. fejezete leszögezte a nemzetiségek kollektív jogfosztottságát. A kormányprogram szellemében született a CSKP KB 1946 májusi határozata is, mely kimondja: a csehszlovák kommunisták azt akarják, hogy Csehszlovákia a szláv nemzetek köztársasága legyen és maradjon mindörökre. A határozat meglepéssel nyugtázza, hogy a Szovjetunió közbenjárására a magyarok kitelepítése is zöld utat kapott, így az országban véglegesen rendeződhet a nemzeti kisebbségek ügye, mely Münchenhez vezetett, és katasztrófába sodorta Csehszlovákiát. A nemzetközi tiltakozások, a potsdami és párizsi konferencia vétője ellenére mintegy 200 000 magyar jutott erre a sorsra. Az értelmiség túlnyomó többségét Magyarországra telepítették. A kitelepítettek egy részénél (kb. 73 000 esetben) a szebben hangzó lakosságcsere kifejezést alkalmazták. A két állam között komoly feszültségeket okozott a drasztikusan végrehajtott akció, melynek, más-más megközelítésből, a kommunista vezetők voltak a legaktívabb résztvevői. (Ismeretes, hogy Rákosi személyesen tárgyalt a csehszlovák vezetőkkel ez ügyben, Révai és Farkas pedig a Kominform 1947 októberi ülésén támadta a csehszlovák intézkedéseket, melyek egyik fő szervezője Gustáv Husák volt.) A csehszlovák vezetők gyorsan ráébredtek arra, hogy a magyar kérdést - a nemzetközi tiltakozások és Magyarország növekvő ellenállása miatt - pusztán kitelepítéssel nem oldhatják meg, ezért másfajta megoldásokat is igénybe vettek. Dél-Szlovákiából marhavagonokba zárt magyarokat deportáltak a kitelepített szudétanémetek helyére, a cseh határvidékre. A további magyar tiltakozásokat a csehszlovák vezetés sovíniszta és irredenta megnyilvánulásoknak titulálta, és részben ezzel indokolta a kisebbségi jogok megnyirbálását is. Az egyre feszültebbé váló nemzetközi helyzet a prágai kormányt arra kényszerítette, hogy a magyar kérdés megoldására egy újabb, a nemzetközi porondon „elfogadhatóbb” megoldást is beessen. Az erőszakos elnemzetlenítés kulturáltabb változatával, a reszlovakizálással kívánta a vezetés a magyarok létszámát tovább csökkenteni. 1947-48-ban Szlovákiában mintegy 340 000 magyar reszlovakizált. A reszlovakizálásra az az állítás adta az ürügyet, mely szerint a Szlovákiában élő magyarok nagy része egykor szlovák nemzetiségű volt. Ezek az emberek az erőszakos magyar asszimiláció eredményeként szakadtak le anyanemzetükről, most meg kell adni nekik a visszatérés lehetőségét. A reszlovakizálás engedélyezésének előfeltétele az volt, hogy az illető legalább részben szlovák származású legyen és otthonában szlovákul beszéljen. Az akkori körülmények ismeretén érthető, hogy a kitelepítésektől reszkető szlovákiai magyarok döntő többsége még akkor is élt ezzel a lehetőséggel, ha semmilyen szlovák kapcsolata sem volt és egy szót sem beszélt szlovákul. A reszlovakizálást ellenőrző biztosok többnyire elegánsan elsiklottak az ilyen apróságok fölött. Természetesen szép számmal akadtak olyanok is, akik nem voltak hajlandók magyarságukat megtagadni és inkább a kitelepítést választották. Akadtak ügyeskedők is, akik a családfájukon francia vagy angol oldalágat véltek felfedezni, s ennek alapján választottak új nemzetiséget. Őket az ötvenes évek elején érte utol a hatalom bosszúja.

A kommunista pártok hatalomra jutása után a szovjet befolyási övezet államainak kapcsolatát nem mérgezte többé a nemzeti kisebbségek kérdése. A téma egy központi utasításra lekerült a napirendről, anélkül, hogy az érintett országok gyógyírt találtak volna az égő sebre. Nem is kerestek orvosságot a kisebbségek bajainak enyhítésére, ugyanis a marxista-leninista gyakorlat szerint a nemzetiségi kérdés megközelítése teljes mértékben a szocialista forradalom fő feladatának, a munkásosztály hatalomátvételének és a szocialista társadalom felépítésének van alárendelve. A kérdés harmadrangú üggyé degradálódott. Érzéktelen, képzetlen bürokraták döntöttek a nemzetiségi oktatásügy, kultúra sorsáról, az anyanyelv használatának kérdéséről. A nemzetiségi kérdésből érdektelen belügy lett. (E kérdéskört azért tárgyaljuk kissé részletesebben, mert a nemzeti kisebbségeket érintő intézkedések némelyikében még ma is e rossz és elfogadhatatlan hagyomány továbbélését véljük felfedezni. Zel'ová és Výrost könyve csak érintőlegesen említi ezt a problémát.)**

Csehszlovákiában 1948 októberében újra elismerték a magyarok polgárjogait. 1949-ben megalakult a Csemadok, megjelentek az első magyar újságok és folyóiratok, megindult a magyar tannyelvű oktatás. Husákot és társait 1954-ben burzsoá nacionalizmus vádjával bíróság elé állították és börtönbüntetésre ítélték.

A szocialista országok vezetői között továbbra sem volt divat a nemzeti kisebbségek sorsát firtatni. A hivatalos politikai kurzus, a példamutató internacionalizmus hatása a magyar közgondolkodáson és viselkedésen is mély nyomokat hagyott. Az „anyaországiak” kapcsolata a kisebbségben élő magyarokkal minimalizálódott és eltorzult, a rokoni érintkezés szintjére redukálódott, üzleti kapcsolatokra, a hivatalos érintkezés nivójára csökkent és deformálódott. Alig néhány tucat ember akart és/vagy mert a kisebbségi kérdés mélységeibe belepillantani. A hatvanas-hetvenes évek átlagmagyarja pedig már őszintén elcsodálkozott azon, ha Királyhalmecen vagy Galántán „hazai szót” hallott. Magyarország fő gondja ez idő tájt Kelet-Európa Svájcának megteremtése volt. Ezt a csábító fantazmagóriát többek között a „proletár nemzetköziségért” kapták cserébe a Szovjetuniótól és áldozatkész társaitól. De nemcsak a hivatalos magyar állásfoglalások szajkózták ezt az „internationalizmust”. Egyre több turista, sőt hazalátogató rokon is sovinizmussal, provokatív magyarkodással vádolta a kisebbség tagjait azért, mert magyar iskolába írták gyermekeiket. A hatvanas-hetvenes évekre olyannyira jellemző villámgyors bevásárlókörutak során a magyar turistának nem jutott ideje arra, hogy egy kicsit körülnézzen Szlovákiában. Döntő többségük meglegedett azzal, amit a sajtóban olvasott, a televízióban látott, ti., hogy a szocialista országok alkotmányosan deklarálták a nemzetek és nemzetiségek egyenlőségét, biztosították a kisebbségek jogát a sokoldalú fejlődésre, művelődésre. (Az olyan apróságok, mint például az, hogy a csehszlovákiai magyarokat egészen máig elfelejtették felmenteni a kollektív bűnösség vádja alól, nem zavarták a magyar átlagpolgárt. Azt sem nagyon vette észre a déli rokon, hogy a kassai kormányprogramot, az ominózus VIII. fejezetével együtt mind a mai napig pozitívan értékeli a csehszlovák történetírás és a hivatalos politika. 1977-ben több ezer példányban újra kiadták e nemes alkotást, a tanulóifjúság okulására. Az idő tájt egyetlen „vigaszunk” az volt, hogy sorsunkban nem maradtunk egyedül. Hasonló cipőben sántikált Kárpátalja, Erdély és Újvidék magyarsága is.) Eközben megalakultak, majd el is sorvadtak a különféle művelődési egyletek, nemzetiségi intézmények. Mindez történt a proletár internacionalizmus frázisainak puffogatása közben, a teljes nyilvánosság bevonásával és jóváhagyó közönyétől kísérve. Nem csoda hát, hogy az egyik vezető csehszlovák társadalomtörténész 1983-ban kijelentette, hogy a „kisebbségi kérdés nálunk többé nem létezik”.

A szlovákiai magyarok mai helyzetét vizsgálva úgy látszik, az itteni magyarok is kezdték megérteni, hogy nincs többé kisebbségi kérdés. Csehszlovákia lakosságának művelődési szerkezetét vizsgálva az is nyilvánvaló, a kormányzat is régen tudja, hogy magyar kisebbségi

kérdés „nálunk többé nem létezik.” (Lásd az 1. táblázatot.) A táblázatból kitűnik, hogy Csehszlovákiában a magyar kisebbségnek a legrosszabb a művelődési szerkezete.

A rossz műveltségi szerkezetből következik a nyugtalanító foglalkoztatási szerkezet. (Lásd a 2. táblázatot.)

Nem túl nagy merészség kijelenteni, hogy a nemzetiségi különbségek ennél a pontnál már osztálykülönbséggé alakulnak át. A csak alapfokú iskolai végzettséggel rendelkezők munkahelyi státusza nem lehet más, mint segédmunkás. A „magyar” a „melós” szinonimája lett.

A szlovákiai magyarok helyzetén sokat rontott az 1960-ban végrehajtott közigazgatási-területi átszervezés is, mely elsősorban a magyar etnikum megbontásában jeleskedett. A Dunaszerdahelyi és Komáromi járás kivételével nem maradt Szlovákiában magyar többségű járás. Az átrendezés káros hatással volt e területek gazdasági életére, közigazgatási viszonyaira, kulturális és művelődési helyzetére is. A rendelet olyan magyar többségű járási székhelyeket érintett, mint például Somorja, Nagymegyér, Ógyalla, Párkány, Ipolyság, Zselíz, Fülek, Tornalja, Királyhelmec, Nagykapos, melyek a magyar etnikum természetes alközpontjai voltak. Ezek a városok 1960 után gazdasági és közigazgatási szempontból is degradálódtak. Az újonnan létrehozott járásokban másod- illetve harmadrangú szerepet tölthettek be, 1986-ig építkezési és fejlesztési tilalom alá estek, ez még tovább rontotta a vonzáskörzetükhöz tartozó magyar etnikum életkörülményeit. Munkahelyek hiányában ezekről a helyekről a legmagasabb az elvándorlás egész Csehszlovákiában. Nagyon magas az ingázók száma is. Az újonnan létrehozott, szlovák többségű járások interetnikai viszonyait jól szemlélteti a szóban forgó szerzőpáros erre vonatkozó felmérése. (Lásd az interetnikai kapcsolatok vizsgálatának ismertetését a könyvükről írt ismertetésemben a Regio 1. számában.)

Výrost és Zel'ová gyakran visszatérő témája a nemzet történelmének és hagyományainak szerepe, valamint az anyanyelvhez fűződő viszony fontosságának hangsúlyozása az etnikai önkép kialakulásában. A szerzőpáros figyelmeztet a műveltségi szint és az etnikai öntudat közti összefüggésre is. Mindezek ismeretében nem kérdéses, hogy az iskolák központosítása nyomán megszüntetett, mintegy 200 magyar iskola hiánya milyen következményekkel járt a szlovákiai magyarok etnikai öntudatának alakulására. Ugyanebbe a témakörbe tartozik a magyar pedagógusképzés csaknem teljes felszámolásának problematikája is. A tananyag kirívó hiányosságait elősorolni is nehéz. A magyar tannyelvű iskolákban nem tanítják sem a magyar történelmet, sem a magyar művelődéstörténetet. A nemzetiségi iskola így fokozatosan a többségi iskolák pusztá tükrképévé válik, esetleg államnyelv-tanítási intézetként fog működni. Vajon milyen magyarságtudat alakul ki azokban a gyerekekben, akik sohasem hallották Szent István, Hunyadi János, Bethlen Gábor, Martinovics Ignác, Széchenyi István, Károlyi Mihály, Szent-Györgyi Albert, Teller Ede, Kandó Kálmán, Jedlik Ányos, Szondi Lipót nevét, akik a magyarok bejövételéről a „barbár törzsek betörése” címszó alatt olvashatnak az iskolai történelemkönyvekben? (Megjegyzendő, hogy az én-azonosság legfontosabb támasztéka egész életünkben a nevünk, a jó hírnevünk marad.)

Gyermekeink a tatárdúlásról, a török elleni küzdelem 150 évéről, a jakobinusokról, a magyar nép szabadságharcairól semmit sem tanulnak az iskolában. Ezekről a dolgokról nem elég az érettségi előtt szólni, jegyzetelni pár sort a füzetbe, hisz az 1. sz. táblázatunk adatai éppen arról szólnak, hogy a magyarok 63%-a csak a kötelező 8 osztályt járja végig.

Szólnunk kell e kérdéskör tárgyalásánál Výrost-Zel'ová könyvének azon fejezetéről is, melyben a szerzőpár azt hangsúlyozza, hogy a jó interetnikai kapcsolatok alapfeltétele egymás ismerete. Az előítéletek, sztereotípiák leghatásosabb ellenszere a tájékozottság. A magyar diák tanul Jánošíkról, Štúrról, a szlovák nemzeti felkelésről. A fent említett szempontok azt diktálnák, hogy közös dolgaink érdekében a szlovák diáknak is tudnia kellene valamit a magyar történelemről, Közép-Európa dolgairól. Miért nem szól a tananyag

a sorsközösségünkről, a jobbágyfelkelésekről, a szabadságharc utáni közös sorsról, Jánošík és a Rákóczi-szabadságharc kapcsolatáról, Tessedik Sámuel, Komenský-Comenius ide-oda fűződő kapcsolatairól? Az ilyen tények ismerete alakítaná ki az áhított pozitív interetnikai magatartást (magyarul: bizalmat, barátságot), nem pedig az olyan megfogalmazások, mint pl. a *Honismeret az alapiskolák 4. osztálya számára* című közös tankönyvben olvasható mondat: „A Dunamenti alföld délkeleti részén magyar nemzetiségű lakosság is él.”² Ez a könyv összmondanivalója Csehszlovákia magyarságáról.

Az etnikai önkép és öntudat tárgyalásánál a szerzők megemlítik a nemzeti hősközhöz, alakokhoz, eseményekhez, helységekhez fűződő affektív kapcsolatok fontosságát is. Elgondolkodtató, hogy vajon kialakulhat-e ilyen érzelmi kapcsolat akkor, ha az ember szülővárosát következetesen Šahynak írják és mondják Ipolyság helyett, melyet nem az Ipoly, de az Ipel', folyó oszt két részre? Az elmúlt években volt szerencsénk megismerni azt az embertípust, aki már Lučenec-ben, Podunajská vízínában, Hronban él, érez és gondolkodik. Ez az ember szerintünk már nem a nemzetiségi kategóriába tartozik. Első előfordulási helye Délkelet-Európa, pontos megnevezése: magyarjku román. E témakör pontosabb feldolgozása egy, a nemzeti kisebbségekkel foglalkozó dolgozatnak nem lehet témája, veszélyeire mégis fel kell hívnunk a figyelmet. Az anyanyelven történő helységnévhasználat tárgyalásánál nem árt hangsúlyozni, hogy e dolognak nincs történelmi vetülete, nem jelent birtokigényt, nem álcáz prioritásra való törekvéseket sem. Egyszerű nyelvi problémáról van szó csupán, melynek tiltása viszont az etnikai öntudat kialakulásának tiltásával egyenlő.

Az affektív kapcsolatok tárgyalásánál nem hagyhatjuk szó nélkül, azt sem, hogy városrendezés ürügyén történelmi vagy csak egyszerűen szép, kedves, múltunkkal összekapcsolódó, az adott település összképéből elhagyhatatlan szerves egységek - városközpontok, utcasorok, épületegységek lebontása, eltüntetése milyen nyomot hagy az ott élők lelki világában. Kérdés az is, hogy a helyükre épülő panelrengeteghez milyen érzelmi viszony fűzi majd az embereket? Milyen emlékképekhez kötődik a panel-Šahyból kiszakad ember emlékezete? Šahy paneltengere aligha lehetett otthona, ahogyan Dunajská Streda panelrengetege sem lett azzá!

Külön hangsúlyozza a szerzőpáros az anyanyelvi oktatás fontosságát és az anyanyelv szerepét az etnikai öntudat kialakulásánál. Azt írják, hogy „oda kell hatni, hogy a magyarok viszonya az anyanyelvhez ugyanúgy magától értetődő legyen, mint a szlovákoknál”. Ennek viszont van egy előfeltétele, mégpedig a kisebbségi nyelv egyenrangúsítása! Már Lenin leszögezte, hogy a nyelvi egyenrangúság kötelező. A Csehszlovák Kommunista Párt 1931-es kongresszusának egyik jelszava szintén tiltakozik az „obligát”, tehát kötelező államnyelvhasználat ellen. Hatályos nemzetiségi törvényünk, a 144/1968-as (*A nemzetiségek helyzetéről és jogairól Csehszlovákiában*) feljogosít a saját nyelv használatára a hivatalos kapcsolatokban a vegyeslakosságú területeken. Tovább nem pontosít. Lenin szerint vegyes lakosságú terület az, ahol a kisebbségi lakosság arányszáma eléri az 5%-ot! Ugyanő javasolja, hogy a kérelmező ugyanazon a nyelven kapjon választ a hivatalos szervtől, amely nyelven ahhoz folyamodott. Ez az elképzelés Európa több országában mára már magától értetődő gyakorlattá változott.

Lássuk, milyen a helyzet Csehszlovákiában? Vegyük például a két elsőosztályos kisfiú, Kovács Jancsi és Janko Kováč esetét. A gyerekek egyidősek, egy házban laknak. Jancsi a magyar iskola, Janko a szlovák iskola első osztályába jár. Mindkét iskola egy épületben található, a fiúk reggelente együtt indulnak otthonról. Kínlódnak, pityeregnek tíz kemény hónapon keresztül. Tanulják az írás, olvasás művészetét. Június végén mindkét gyerek büszkén viszi haza munkája kitüntetését, a jeles bizonyítványt. Otthon megdicsérik mindkét srácot, majd a két anyuka most már nagy gyerekekhez méltó feladatot bíz csemetéjére. Menjenek le az üzletbe és vásároljanak be hétvégére. Simaliszt, csirkemájpástétom, levestészta, kukoricadara szerepel mindkét anyuka bevásárlólistáján. Képzeljük el, mi

játszódhat le Jancsi lelkében, mikor kezébe vesz egy zacskót és kiderül, hogy mégsem tud olvasni!? Mit érezhet akkor, mikor meglátja a boldog Jankót, aki teli bevásárlókosarával már a kijáratnál vár rá? És mi játszódhat le a lelkében akkor, ha ezek után az elárúsító nénihez fordul segítségért, és a néni történetesen nem beszél az ő nyelvén?

Többek között az ilyen pszichikai momentumok azok, melyek beárnyékolják az előbb idézett - „oda kell hatni, hogy a magyarok viszonya az anyanyelvhez magától értetődő legyen” - kijelentést. Hány ilyen és ehhez hasonló megalázó helyzet, szorongó érzés, hátrányos megkülönböztetés módosítja a kisebbségben élő ember viszonyát anyanyelvéhez és általában nemzetéhez!

Egy pontos és korrekt nyelvi törvény gyorsan és sokat javítana ezen a helyzeten, de féltő, hogy a nemzetek és nemzeti kisebbségek egymáshoz fűződő viszonyát nem lehet egy, akár mindent átfogó törvénnyel jobbá tenni.

A kisebbség biztonságérzetének alapkövetelménye létformájának pontos körülírása, az anyanemzethez fűződő viszonyának tisztázása. A vizsgált könyv egyik szerzője, A. Zel'ová egy tanulmányában így ír a nemzeti kisebbségekről: „A Csehszlovákiában élő nemzetiségi kisebbségek többé már nem részei anyanemzetünknek, melyből a történelmi fejlődés során kiszakadtak. Anyanemzetükkel természetesen továbbra is etnikai kapcsolatban maradtak (azonos elnevezés, közös nyelv, kulturális értékek, etnikai eredet). Szociálisan, gazdaságilag, ideológiailag és politikailag ahhoz az államhoz kötődnek, melyben élnek, és amely közösségnek elválaszthatatlan alkotórészei.”³

Ez a definíció ingatta meg véglegesen bizalmunkat a vizsgált könyvvel szemben. Ez a definíció tükrözi ugyanis a legpontosabban a nemzeti kisebbségről kialakult többségi álláspontot. Ilyen meghatározások után vetődnek fel az emberben az olyan, létével kapcsolatos alapkérdések, mint a „Kik vagyunk hát valójában mi, Csehszlovákiában élő magyarok?” vagy a „Kihez is tartozunk tulajdonképpen?”. És tovább: „Mindennapi létünk tere, a szokások, normák, értékek által strukturált tér a miénk, vagy csak használatra kaptuk kölcsön valaki mástól?” „Vannak-e lehetnek-e saját értékeink, mikor köztudott, hogy az erkölcsi értékek és normák kialakításában a hagyományok, a mítoszok, a gazdasági és szociális feltételek egyenlő súllyal szerepelnek?” Az ugyebár köztudott dolog, hogy az ideális és a gyakorlati értékek között mindig van bizonyos hiátus. De milyen szakadékok tátonganak egy nemzeti kisebbség normarendszerében, melyben a történelem, a tradíciók, a hagyományok szinte alig játszanak szerepet? A személyiségfejlődés során milyen értékvonatok alakulnak ki a nemzeti értékekkel szemben az olyan embereknél, akik alig tanultak valamit ezekről az értékekről?! Milyen értékrendszer kerül a hiányzó nemzeti értékek helyébe? Végezetül: milyen lesz az ilyen ember személyisége?

Miért nem próbált meg választ adni a szerzőpáros arra a kérdésre, hogy kihez, mihez is mérik magukat a nemzeti kisebbség tagjai? A magyarok a magyarokhoz, az ukránok az ukránokhoz, vagy mindkét kisebbség tagjai a szlovákokhoz mérték magukat?

Az adott tárgykör vizsgálatának arra is fényt kellett volna derítenie, hogy egy nemzeti kisebbségben élő egyén szocializációs (tehát a fennálló rendhez, társadalmi viszonyokhoz, elvárásokhoz fűződő viszonya) és individualizációs folyamatai, melyek a személyiségfejlődés elválaszthatatlan részei, egy ilyen történelmi, politikai, kulturális háttérrel, egy ilyen definícióval megfogalmazott követelményrendszerben vajon egyensúlyban lehetnek-e egymással? Nem követte, nem vizsgálta a könyv az értékfogalmak és értékrendszerek jelentésváltozásának következményeit sem, pedig ezeknek éppen a nemzeti kisebbségek szempontjait figyelembe véve lett volna rendkívül fontos szerepe. Az értékek jelentésmódosulása napjainkban, az elmúlt évtizedekben ismert jelenség lett. Mást tanítottak Magyarországon Rákóczi-ról az ötvenes években, mint pl. a nyolcvanas évek közepén. Az iskolarendszer pluralizálásával ez a folyamat napjainkban is érezhető lesz bizonyos esetekben. A nemzeti kisebbségek esetében ez a módosulás viszont abszolút jelleget öltött.

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 2.sz. (1990. április)

általános	1 908 855	16 104	1 590 793	16 823	1 091	1 002	276 831	1 746	1 255	3 210
	51,7	32,1	50,4	54,4	49,2	52,3	63,5	63,0	47,7	41,7
szakmunkásképző érettségi nélkül	764 438	9584	667 606	3927	157	321	80 930	378	375	1160
	20,7	19,1	21,2	12,7	7,1	16,8	18,6	13,6	14,3	15,1
szakmunkásképző érettségivel	10 902	94	10 157	130	7	3	474	5	7	25
	0,3	0,2	0,3	0,5	0,3	0,2	0,1	0,2	0,3	0,4
szakmai	96 208	3067	85 777	367	35	51	6501	141	66	203
	2,6	6,1	2,7	1,2	1,6	2,7	1,5	5,1	2,5	2,6
általános középiskolai	152 715	3162	128 930	1899	159	95	17 876	78	172	344
	4,1	6,3	4,1	6,1	7,2	5,0	4,1	2,8	6,5	4,5
szakközépiskolai	494 683	9613	443 876	4580	219	202	34 396	219	308	1270
	13,4	19,2	14,1	14,8	9,9	10,4	7,9	7,9	11,7	16,5
vállalati intézmény	5415	240	4782	72	5	4	248	3	5	56
	0,2	0,5	0,1	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1	0,2	0,8
felsőfokú	187 836	7637	166 991	2451	480	164	9114	130	351	518
	5,1	15,2	5,3	7,9	21,6	8,6	2,1	4,7	13,3	6,7
teológiai	2454	10	2030	86	6	2	315	4	-	1
	0,1	0,0	0,1	0,3	0,3	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0
végzettség nélkül	27 623	114	23 729	379	20	14	3246	23	18	80
	0,8	0,2	0,7	1,2	0,9	0,7	0,7	0,8	0,7	1,0
nincs adat	37 967	525	30 540	211	38	57	5651	46	73	826
	1,0	1,1	1,0	0,7	1,7	3,0	1,3	1,7	2,8	10,7
összesen	3 689 096	50 150	3 155 211	30 925	2217	1915	435 582	2773	2630	7693
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

2. sz. táblázat⁵

A Szlovák Szocialista Köztársaság gazdaságilag aktív lakosságának összetétele nemzetiség és a gazdasági ágazatokban való foglalkoztatottság szerint

Ágazat	A lakosság összesítve absz.%	Csehek	Szlovákok	Ukránok	Oroszok	Lengyelek	Magyarok	Németek	Egyéb	Nincs megáll.
mezőgazdaság és erdészet	381 158	2564	298 496	4395	222	182	74 073	179	259	788
	15,3	6,8	13,9	22,4	17,2	13,5	27,3	13,3	15,3	16,5
ipar	889 124	12 261	794 999	5270	383	630	73 218	459	479	1505
	35,8	32,4	37,1	26,9	29,5	46,8	27,0	34,1	28,3	31,4
építőipar	284 981	3404	242 371	1737	114	80	36 460	172	196	447
	11,5	9,0	11,3	8,9	8,8	6,0	13,4	12,8	11,6	9,3
közlekedés és távközlés	158 466	2276	137 291	861	63	56	17 453	92	119	255
	6,4	6,0	6,4	4,4	4,9	4,2	6,4	6,8	7,0	5,3
kereskedelem	217 980	3020	189 601	1356	90	86	23 079	114	151	483
	8,8	8,0	8,8	6,9	6,9	6,4	8,5	8,5	8,9	10,1
tudomány és kutatás	32 865	1436	29 939	87	51	31	1156	42	36	87
	1,3	3,8	1,4	0,4	3,9	2,3	0,4	3,1	2,1	1,8
társadalmi tevékenység	348 358	7582	304 079	3749	265	197	31 205	221	303	757
	14,0	20,0	14,2	19,2	20,4	14,7	11,5	16,4	17,9	15,8
egyéb nem termelői ágazatok	145 596	4818	127 091	1 835	90	49	11 256	49	98	310
	5,9	12,7	5,9	9,4	6,9	3,6	4,2	3,6	5,8	6,5
nincs megállapítva	26 394	478	21 857	284	19	34	3494	18	52	158
	1,0	1,3	1,0	1,5	1,5	2,5	1,3	1,4	3,1	3,3 I
összesen	2 484 922	37 839	2 145 724	19 574	1297	1345	271 394	1346	1693	4790
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Jegyzetek

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 2.sz. (1990. április)

- 1 Zvara Juraj: *Vyriešenie otázky madarskej národnostnej menšiny v ČSSR po roku 1948.* (A magyar nemzetiségi kisebbség kérdésének megoldása Csehszlovákiában 1948 után). In.: *Národnostná otázka a mládež v politike KSC* (A nemzetiségi kérdés és az ifjúság a CSKP politikájában). Košice, 1983. 48.
- 2 *Honismeret az alapiskolák 4. oszt. számára.* Bratislava, 1987. 109.
- 3 Zel'ová, Alena In.: *Národnostná otázka...* 100.
- 4 Sokolová G.: *Soudobé tendence vývoje národnosti v. ČSSR* (A nemzetiségek fejlődésének mai tendenciái Csehszlovákiában). Praha 1987. 166.
- 5 Uo., 165.

NIEDERHAUSER EMIL

A szlovák történetírás a két világháború közt*

Csehszlovákia létrejötte a szlovák történettudomány fejlődésében is alapvető változást hozott, nagyobb, mint jó néhány egyéb nemzet esetében; a csehekre vagy a lengyelekre gondolunk, akiknél pedig ugyancsak érdemleges volt a fordulat. A szlovákok esete mégis más, mert hiszen csak ettől (vagy még inkább az utána következő évektől) számíthatjuk a szlovák történetírás mint szakma létrejöttét. Ebben elsődleges szerepet játszott a pozsonyi Komenský-egyetem létrehozása közvetlenül az államfordulat után, mert ez lehetővé tette, ami eddig olyannyira hiányzott, a történészek hazai szakmai képzését. Az egyetem tanárai persze főképp cseh tudósokból kerültek ki, hiszen csak nekik volt megfelelő szakmai képzettségük. És az is nyilvánvaló, hogy a szlovák egyetemen cseh nyelven adtak elő, ez azonban a két nyelv közelsége miatt nem jelentett akadályt, mindenesetre jóval könnyebb volt, mint addig a magyar nyelvű egyetemek látogatása. Persze nem is elsőrendűen a nyelvi lehetőségek voltak az érdekesek, hanem a módszeres képzés, s ezt a régi hagyományokkal rendelkező cseh történetírás képviselői meg tudták adni, hiszen elsőrendű szakemberek kerültek Pozsonyba, elég Václav Chaloupecký nevét említeni. A két világháború közt az egyetemen végzett szlovák történészek valamilyen formában mind Václav Chaloupecký tanítványainak számíthatók (Kamil Krofta elég rövid ideig működhetett csak érdemben az egyetemen).

Kétségtelen, a történészkedés szakmává, foglalkozássá válása volt a legjelentősebb. De igen fontos volt egyéb intézmények létrejötte is. Természetesen újraéledhetett a Matica slovenská. Mint egyesület, inkább népművelő tevékenységet folytatott, de könyveket is kiadott, és újra indította a *Sborník*ot, tudományos szintű tanulmányok publikálására, 1935-től már három sorozatban (nyelvészet, történelem és irodalomtörténet a társadalomtudományok vonatkozásában). Tudományos osztályai is működtek, nagyszabású nyelvészeti kutatásokat indítottak. Egy meg nem lévő tudományos akadémia pótlására létrejött 1926-ban a Pavel Jozef Šafaříkról elnevezett Tudós Társaság, amely Bratislava címen negyedévi folyóiratot adott ki. (Pontosabban Šafaříkról, mert a cseh tagok ragaszkodtak hozzá, hogy Šafařík cseh formájában használják, ami természetesen politikai állásfoglalást is jelentett a csehszlovákizmus mellett). Az inkább konzervatív túrócszentmártoni Maticával és a körülötte csoportosuló öregekkel szemben ez a társulat (és az egyetem, amelyre támaszkodott) erősebben a cseh tudományosság és általában a szellemi élet befolyása alá került, ami egyúttal modernebb, haladóbb szemléletet is jelentett, persze a polgárin belül. Még 1934-ben is a tagoknak csupán egynegyede volt szlovák, a többi cseh, nagyrészt az egyetem oktatói.

A korábban is működött folyóiratok ugyancsak folytatták, vagy megújították tevékenységüket, a Slovenské pohl'ady, a Časopis Slovenskej muzeálnej spoločnosti, megint inkább konzervatív szellemben, az 1921-től újra megjelenő Prúdy pedig a modern gondolatok felé nyitottabban. A csehszlovák polgári demokrácia a marxista ihletésű tudományos munkásságot is lehetővé tette, 1921-től ebben a Csehszlovák Kommunista Párt játszott a vezető szerepet. A Dav (Tömeg) című folyóirat a marxistákat csoportosította, s ha nem is a történeti szakcikkek publikálását, de a történeti gondolkodást elősegítette.

A történetírást előmozdító saját intézményrendszernek még sokáig egy hiányossága volt, hogy a forrásokat tároló intézmények, a levéltárak nem rendelkeztek tüstént a megfelelő szakemberekkel, így a levéltári kutatás is csak idővel indulhatott meg. A magyar levéltári szakembereket azonban fokozatosan ugyancsak fel lehetett váltani az egyetemen, meg a prágai levéltári főiskolán képzett szlovák levéltárosokkal. Ha lassabban is, a szakma ebben a vonatkozásban is kiépült.

A modernebb cseh szellemiség behatása a történeti szemléletre is hatott, legalábbis a fiatalok zömére. Problémák majd idővel itt is adódnak, de nemzeti okokból. Mindenesetre a

nyugati polgári gondolkodás mintegy elárasztotta a szlovák szellemi életet. Tegyük hozzá persze rögtön, hogy a történetírásban ez kevésbé érződött, mert a cseh történetírás maga is, német mintaképei révén, még egy régebbi, konzervatív, a politikai történetet favorizáló, módszertani szempontból pedig a régi pozitivizmust folytató szemléletet gyökereztetett meg.

Lényeges volt viszont, hogy az új nemzeti elrendezés a szlovák történelem kutatásának egészen más perspektívát adott a korábinál. Egy csapásra világossá vált, hogy az egész eddigi nemzeti mozgalom az 1918-as felszabadulás felé vezetett - nem érdektelen, hogy ezért továbbra is a politikai mozgalom jelentette a szlovák történelem gerincét. Azonban most már megvolt Szlovákia, pontosan lehetett tudni területi kiterjedését, ezen a területen kellett, időben hátrafelé és perspektívában a jövőre egyaránt a szlovák történelmet kutatni. A magyar uralom letűnt végleges volt. És ennek megfelelően a magyar történetírással és történetsszemlélettel való vitatkozás, legkésőbb Sasinek óta a szlovák történetírás elsőrendű feladata, kezdett a háttérbe szorulni. Az 1920-as évek még szép számban hoztak polémiákat, de ezek hamarosan elapadtak, mert már nem váltottak ki különösebb emóciókat.

Azért is apadtak el, mert a szlovák történetírás most egy másik problémába ütközött, azzal kellett küszködni, a cseh-szlovák viszonyal. Szlovákia az egységes Csehszlovákia része volt, és a pozsonyi egyetem cseh történelemtanárai ebből azt a következtetést is levonták, hogy a múltat ugyanígy kell szemlélni. A hivatalos politika is a csehszlovák nemzetegységet szorgalmazta, és ennek természetes előzményeit kívánta feltáratni a történészekkel. A szlovák történetírásnak ezzel a szemlélettel kellett számolnia. A kihívásra több lehetséges válasz volt. Képviselőikkal majd találkozunk. Az egyik: a teljes elfogadás. Valóban egységes csehszlovák nemzet van, csak éppen két irodalmi nyelvvel. A szlovákok közül is többen elfogadták ezt az álláspontot, hadd tegyük hozzá sietve: a most újonnan a színtérre lépő szakmabeliek nem. A másik lehetőség, és a szakma fiatal képviselői többnyire ezt választották: két külön nemzetről van szó, ez az alap, de ezen túlmenően igenis meg kell vizsgálnia kettő múltját a közös végpont, az egységes, közös állam létrejötte szempontjából. Mert ez a közös állam mindkét nemzet számára biztosítja a nemzeti fejlődés teljes szabadságát, sőt - csakis ez biztosíthatja. (A kérdés másik oldalát, hogy külön-külön nehezen tudnának megállni, senki sem hangoztatta, ez egyetlen lett volna, meg úgyis mindenki tudta.) És volt a harmadik: a szlovák nemzeti különállás teljes vállalása, a jelen vonatkozásában ez politikai konzekvenciákkal járt, a szlovák autonómia igényével, a múlt vonatkozásában pedig nem a csehekkel való kapcsolat, hanem az elkülönülés hangoztatásában. A két utóbbi irányzat egyaránt Štúrra hivatkozott, csak az elsőnek a képviselői nem rajongtak érte.

A két háború között, az általános politikai fejlődéstől természetesen nem függetlenül, a három irányzatban bizonyos eltolódás állt be, az első, az idősebb nemzedékkel együtt háttérbe szorult, utánpótlása nem lévén, a második ugyan sokáig tartotta pozícióit, a harmadik azonban növekedett. A hirtelen politikai változások 1938-39-ben átmenetileg ezt a harmadik irányzatot juttatták uralomra.

Ezért van az, hogy ekkortól a történetírásban is bizonyos változás következett be, intézményrendszerében és felfogásában egyaránt, amilyenre csak a horvátoknál került még sor.

A szlovák autonómia létrehozása, majd az önálló szlovák állam létrejötte (Hitler árnyékában persze) az intézményrendszerben azt a változást hozta, hogy a pozsonyi egyetemről lekerült Komenský neve, mostantól Szlovák Egyetemnek hívták. De nemcsak névváltozás történt. A cseh professzorok, egy-két kivételtől eltekintve, visszamentek Csehországba. Helyükbe az általuk nevelt új nemzedék tagjai léptek elő tanársegédből vagy egyetemi rendkívüli tanárból professzorrá, a még fiatalabbak ekkor kerültek az egyetemre tanársegédként. Létrehozták 1939 nyarán a Szlovák Tudós Társaságot, kissé a Šafárik-Társaság folytatásaként. Minthogy személyi összetételében is az előző Tudós Társulat folytatása volt, a kormányzat létrehozta 1940-ben a Szlovák Katolikus Akadémiát. (Az

evangélikusok még 1936-ban létrehoztak egy Szlovák Štúr-Egyesületet, amely szintén egyfajta tudományos társulat volt.) A Katolikus Akadémia öt osztályból állt, ebből csak egy volt a természettudományi, a többi a társadalomtudományokat képviselte, az első pedig természetesen a teológiát. A társulatoktól függetlenül állami tudományos intézeteket is alapítottak, 1942-ben a Régészeti Intézetet. 1942-ben a parlament törvényt hozott egy Szlovák Tudományos és Művészeti Akadémia létrehozásáról, s ez 1943-ban meg is kezdte működését, de a rendszer bizalmatlanul nézett rá, nem is nagyon támogatta anyagilag. Három osztálya volt, szellemtudományi (teológiai-filozófiai, honismereti és jogi szekcióval), természettudományi és művészeti (ezeken belül is több szekcióval). Az Akadémia kutatóintézeteket is hozott létre, csak hogy ezek a maguk 1-3 főnyi kutatói gárdáival inkább csak csirái voltak az 1945 után majd kiépülő intézeti rendszerek. Ezekben, és az Akadémia tagjain belül is elég szép számban voltak a rendszerrel nem rokonszenvező tudósok, ez tette lehetővé, hogy az Akadémia majd 1945 után kevés személyi változással folytassa tevékenységét az egész tudományos életnek a Szlovák Tudományos Akadémia létrehozásával 1952-ben végbement átszervezéséig.

A folyóiratokban is változás történt. A Matica egy ideig az eddigi sorozatokat folytatta, 1943-ban azonban ezek helyébe újakat hozott létre, a történészek számára a Historický sborník. Časopis Historického odboru Matice slovenskej (Történelmi Gyűjtemény. A Szlovák Matica Történelmi Szakosztályának folyóirata) címűt, 1943-tól, évkönyv helyett negyedévi folyóiratként. Szerkesztője az új rendszer reprezentatív történésze, František Hrušovský lett egy időre (amíg ki nem nevezték egyetemi tanárrá, 1944 őszén, a kortársak sohasem értették meg, miért ilyen későn). A Tudós Társaság 1940-től indította meg folyóiratait, köztük a Historica Slovaca. Časopis Slovenskej Učnej Spoločnosti (A Szlovák Tudós Társaság folyóirata) címmel, igaz, az első, összevont 1940/41-es szám csak 1942 októberében jelent meg, szerkesztője az új nemzedék egyik érdemes képviselője, Branislav Varsík lett. A dátum eltolódása is figyelmeztet persze arra, hogy a háborús körülmények nem kedveztek az intézményrendszer kiépülésének, mindkét új folyóiratnak alig néhány száma jelent meg a felszabadulásig. Egyébként az 1918 után kiépült intézmények megmaradtak, a folyóiratokkal együtt, kivéve természetesen a Davot, amelyet 1938-ban be is tiltottak. A csehek távozása az egyetemen kívül a szakmában nem hozott változásokat, az egyéb történelmi intézményekben akkorra már mindenütt szlovák szakemberek ültek.

Itt ki kelt térni egy látszólag kényes kérdésre. A cseh történetírás 1939 után igen nehéz helyzetbe jutott, alig működhetett, a lengyelről nem is beszélve. A szlovák történetírás esetében ezt nem mondhatjuk el. A klerikálfasiszta szlovák államban működött történetírásról van szó. A csak futólagos vizsgálat is azt mutatja viszont, hogy a szakmát a rendszer fasiszta vagy fasisztoid jellege - egy-két egyéni kivételtől eltekintve - nem tudta áthatni. Ennek lehetett számos oka: a szakma idegenkedése a közvetlen politizálódástól, ami ekkorra már a történetírás általánosan elfogadott szabálya volt, az egyes történészek egyéni becsületessége, a rendszer képtelensége arra, hogy a társadalomtudományokban a maga ideológiáját érvényesítse, vagy az a tény, hogy nem volt rá ideje, meg lehetősége a háborús viszonyok között - nyilván még egyéb általános és egyéni okok is közrejátszhattak. Tény, hogy a szakma, amely húsz év alatt már elég magas színvonalra jutott el, érdemben ment maradt a fasiszta ideológia hatásától.

A szlovák fejlődés sajátossága, a felekezeti jelleg és ellentét ekkor is érvényesült, óhatatlanul abban a formában, hogy - a rendszer minden gondos, a látszatra ügyelő igyekezte ellenére - most a katolikusok kerültek az előtérbe. Már csak azért is, mert az evangélikusoknál kevésbé kötötték őket a cseh-szlovák együttműködés hagyományai. Az evangélikusok nehezebben szakadtak el a csehektől, inkább őrizték azt a meggyőződést, hogy mégis a cseh-szlovák államközösség a legjobb megoldás. Ha nem is mondhatták ki nyíltan, tudni lehetett ezt, (hogy a történészek soraiból csak Daniel Rapantra utaljunk).

De éppen azért, mert a cseh országrészek sorsa sokkal hátrányosabban alakult, a csehszlovák nemzetegység kérdése lekerült a napirendről, a cseheket inkább sajnálni lehetett, az addig oly nagy vitákat kiváltott cseh-szlovák viszony kérdése már alig foglalkoztatta a történetírást. Annál erőteljesebben egy másik.

Jelesül a szlovák autonómia kezdeteivel időben majdnem pontosan egybeeső változás: az első bécsi döntés és a belőle származó területi változások. Az ebből fakadó sokk pontosan ahhoz hasonló, amelyet a magyar történetírás (és az egész magyar társadalom) élt át a trianoni változás révén. Ezért is került az előtérbe a csehszlovák viszony, nemcsak aktuális politikai formájában, hanem a múlt viszonylatában is. Mert a fő téma természetesen továbbra is Szlovákia története maradt, és ez az 1920-ra végérvényessé vált határokat jelentette, a bécsi döntés efemernek tekintett változásához képest.

1940-ben már megjelent Alojz Miškovič (1902-1967) könyve: A jóvátett igazságtalanság (vétek). A visszatért területek a Szepességén, Árvában és a csadcai járásban. (A részben még 1918-ban, részben 1938-ban lengyel kézre került kisebb, néhány községnyi nagyságrendű területekről volt szó, amelyeket Hitler Lengyelország lerohanása után nagylelkűen Szlovákiának adományozott.) A cím is sejtette, hogy egyebükt is lehetnek jóváteendő bűnök. Varsók egy, Románia nyugati határáról még a második bécsi döntés előtt kiadott román munka ismertetésében már arra utalt, hogy a románok 1940 után mégis kedvezőbb helyzetbe kerültek, hiszen az új határ mindkét oldalán nagyjából egyenlő számú nemzeti kisebbség maradt, ám szlovák-magyar viszonylatban nem erről van szó. Ennél nyíltabban azonban nem lehetett beszélni, hiszen az 1938-as sokkhoz még az is hozzátartozott, hogy a területi változás okozója éppen a protektor nagynémet állam volt, azt mégsem lehetett nyíltan hibáztatni.

Magyar viszonylatban tehát megnőtt a bírálat aránya, a történeti múltat illetően. A szakma felnőtt voltát bizonyítja viszont, hogy ez nem vált általános szlovák-magyar ellentété. Sok ismertetés jelent meg magyar történeti munkákról, hiszen azok most közelebb estek a szlovák történelemhez, mint a cseh múlt ábrázolásai. De ezek a recenziók, ha gyakran vitatkoztak is, a szakmai - tudományos eredményeket mindig elismerték.

Az egykori romantikus szemlélet elemei a rendszer hivatalos ideológiájában kaptak szerepet; Pribina ősbibliai koronája Szent István fiatalabb koronájával szemben, vagyis a nagymorva múlt teljes kisajátítása, de ennek is kevés hatása volt, csak olyan kuriózumokra utalunk, mint a művészettörténész Jozef Cincik (1909-) cikke a Historický sborníkban: Szlovák uralkodók bélyegeken (1944), amely lelkesen számolt be arról, hogy az új bélyegsorozat most már végre világosan megmutatja a szlovák uralkodók meghatározó jellemvonását; Pribina békeszerető, I. Mojmir határozott, erélyes, ő a szlovákok egyesítője, Rastislav bölcs, Svätopluk harcias és így tovább. (A cikk mellékleteként ott volt a bélyegkép képe is, s utólag csak azt lehet mondani: valóban egy művészettörténész fantáziájára volt szükség ahhoz, hogy ezeket a jellemvonásokat olyan világosan, egyértelműen felfedezze).

Ezzel a néhány általános megjegyzéssel már túl messzire is szaladtunk el. Térjünk vissza az 1918 utáni első lépésekhez, és azok munkásságához, akik már a fordulat előtt is szerepeltek a történetírásban, vagy legalábbis a történeti gondolkodásban.

Elsőnek talán Vavro Šrobárt (1867-1950) érdemes említeni, az egykori hlaszistát. Foglalkozására nézve orvos volt, de 1918-tól politikai pályát futott be, ő volt Szlovákia első teljhatalmú minisztere az államfordulat után. Mint a hlaszisták általában, a csehszlovákizmushoz állt közel. Nagyobb munkát erről a témáról publikált: A csehszlovák kérdés és a hlaszisták (1927), egy másikat pedig T. G. Masaryk és a szlovákok (1930) címmel, már történetibb jelleggel, de erősen szubjektív modorban. Emlékiratai (A felszabadult Szlovákia. Emlékek 1918-20-ból, 2 kötet, 1928-32) mint forrás igen értékesek.

Fedor Houdek (1877-1953) közgazdász volt, tanulmányokat írt a gazdasági élet egyes kérdéseiről, a céhszervezetről a 18. sz. végéig, ő írta meg elsőként Daniel Lichard közgazdasági tevékenységét. Inkább emlékiratszerű A magyarok kapitulációja 1918-ban

(1928), melyet a tízéves jubileumra írt. Nem érdektelen Szlovákia határainak létrejötte (1932) c. tanulmánya a párizsi béketárgyalásokról, persze csak a korabeli sajtó és emlékiratok alapján.

Karol Anton Medvecký, (1875-1937) bajmóci prépost, a Szlovák Múzeumi Egyesület elnöke, 1919-től pedig a Matica történeti és néprajzi szakosztályának elnöke egészen más álláspontot képviselt természetesen, mint a hlaszisták, erősen felekezeties katolikusat. Voltaképpen néprajzi érdeklődése volt uralkodó, népballadákat adott ki, meg egy leírást Detva vidékéről (1905), azután egy kritikátlan életrajzot a múzeumi egyesület alapítójáról, Andrej Kmet'ről. Még 1918 előtt írta meg a katolikus szlovákok egyháztörténetét, de csak 1920-ban jelent meg A katolikus szlovákok egyházi viszonyai az egykori Magyarországon címen. A szlovák fordulat (4 kötet, 1930-1931) kísérlet volt az 1918-as változás előzményeinek és lefolyásának történeti összegzésére, bár bevezetőjében maga is elismerte, hogy a téma teljes feldolgozása meghaladja egy ember lehetőségeit. De mint a Szlovák Nemzeti Tanács elnöke, aki ott volt 1918. október 30-án a Csehszlovákiához történő csatlakozást kimondó ülésen, kötelességének érezte, hogy megírja, amit tud, s elég részletesen írt a világháború alatti külföldi szervezkedésről. A friss felszabadulás örömeiben persze igen negatívan értékelte az 1918 előtti magyar viszonyokat, Kossuthot szlovák renegátnak tartotta, kiemelte, hogy Széchenyi rábeszélő ereje vitte át a szlovák nemeseket a magyar táborba. A magyarok mentalitása szerinte annyira más, annyi még a pogány maradvány bennük, hogy politikai kérdésekben nem lehetett velük megegyezni. Ezért minden katolikus hevülete ellenére a csehszlovák állam híve, a háború alatti, jórészt cseh szervezkedésről mindig mint „a mieink” tevékenységéről írt. Személyesebb jellegűek 1935-ben kiadott emlékiratai.

Samuel Štefan Osuský (1888-1975) a pozsonyi evangélikus teológia professzora volt, aki a szlovák mozgalomban az evangélikusok érdemeit emelte ki. A nemzet szolgálata c. könyvében (1938-1945 után jelent meg a második kötete) egyébként a szlovák politikai vezetők filozófiai nézetei és általában a szlovák filozófiai gondolkodás fejlődése érdekelte, 3 kötetben adta ki a Štúr-követők filozófiája c. összefoglalását, 1939-ben pedig Az első szlovák filozófiatörténet címen általános jellegű összefoglalást, amely a német idealista klasszikus filozófia jelentőségét hangsúlyozta.

Az egykori hlaszisták közt külön kell szólni Milan Hodžáról (1878-1944), az evangélikus papfíró, a 48-as Hodž a unokaöccséről, aki a századfordulón mint magyar parlamenti képviselő szerepet játszott a szlovák politikai életben, Ferenc Ferdinánd köréhez tartozott. Jogot végzett, ügyvédként kezdte, de a bécsi egyetemen szlavisztikát és szociológiát is hallgatott, itt írta meg bölcsészdoktori disszertációját, amely aztán könyvként nagy feltűnést keltett és vitát váltott ki. A fordulat után a pozsonyi egyetemen az újkori szlovák történelem tanára lett, de egyre inkább a politikai élet ragadta ismét magával, az első köztársaság utolsó éveiben miniszterelnök volt, azután az Egyesült Államokba emigrált.

1914-ig is írt történeti tárgyú cikkeket, természetesen nem eredeti kutatások alapján. Mint Masaryk követője polgári radikális álláspontot képviselt, a történelem fő kérdésének az osztályharcot tartotta, szlovák vonatkozásban ez elsősorban a parasztság harcát jelentette számára. Történeti publicisztikája mindig az aktuális kérdésekhez kapcsolódott, így az 1906-os Rákóczi-ünnepségek kapcsán bírálta nemcsak a nagyúr Rákóczit, hanem a parasztokat is voltaképpen, akik annak idején az ő zászlaja alatt harcoltak, holott csak kihasználta őket.

Hodža volt az egyetlen szlovák kortárs, aki pozitívan fogadta Szekfünek a száműzött Rákócziról szóló könyvét, az 1848-as magyar forradalom negatív értékelésében pedig Szabó Ervinre hivatkozott (a Marx-Engels-válogatás bevezetésére).

Már említett disszertációja A csehszlovák szakítás címen jelent meg (1920), Štúr és társai elhatározását, a szlovák irodalmi nyelv megteremtését tekintette a szakításnak. Részletesen elemezte ennek előzményeit, hangsúlyozva a korábbi csehszlovák kapcsolatokat, és azt

bizonygatta, hogy Štúr lépésének csak politikai indítékai voltak, politicum Hungaricum volt, így akarta a szlovák nemességet megnyerni a mozgalom számára, magyarországi hazafiságát sohasem tagadta meg. Az irodalmi nyelv megteremtésével a magyarosítással szemben akarta megvédeni a szlovákokat. Ezzel azonban ártott a csehszlovák nemzetegységnek anélkül, hogy politikai célját elérte volna. Chaloupecký lelkes recenzióban üdvözölte a könyvet, a csehszlovákizmus szószólóját látta benne. Hodža kétségtelenül maga is ezt vallotta, de ahogy valaki megírta róla, úgy szeretett volna jó csehszlovák lenni, hogy egyúttal jó szlováknak is megmaradjon. Az emigrációban angolul kiadott könyvében, Föderalizmus Közép-Európában (1943) már egy gyökeresen megváltozott világhelyzetben tekintett vissza saját pályára is, meg szélesebben a politikai fejlődésre, kissé sajnálkozva az 1938 előtt elszalasztott alkalmakon.

Hodža egyik legközvetlenebb munkatársa volt Anton Štefánek (1877-1964) szociológus, gimnáziumi tanár, majd a két háború közt az alkalmazott szociológia tanára a pozsonyi egyetemen. Hodžánál egyértelműbben volt a csehszlovák nemzetegység híve, szociológiai oldalról igyekezett megragadni a kétnyelvű egységes nemzet problematikáját (A csehszlovák probléma, 1924, Adalék a csehszlovák kétnyelvűséghez, 1931), a nemzeti tudat kérdéseit is a szociológia módszerével próbálta megközelíteni. Szociológiai írásai mellett szorosabban vett történeti munkákat is írt, (Szlovákia a fordulat előtt és a fordulat alatt, 1923), azután a kishonti tudós társaságról (1928), meg Kollár nacionalizmusáról. Janšák könyvéhez írt bevezetője kísérlet volt a történeti szociológia megteremtésére, ebben a középkori szlovák társadalom struktúráját vázolta fel.

Jozef Škultéty (1853-1948) talán még nehezebben tárgyalható 1918 után, hiszen munkásságának nagyobb része az 1918 előtti korszakra esett. Viszont éppen történeti nézeteit a leghatásosabban a fordulat után fejtette ki, munkásságának nagyobb része pedig nem történeti jellegű volt. Evangélikus kézműves fia volt, néhány évig tanítókodott, Budapesten történeti előadásokat is hallgatott, de érdemben mégis autodidakta volt ő is, mint az eddigiek mind. 1881-től Turócszentmártonban a Národné Noviny szerkesztője volt, 1890-től a Slovenské Pohl'adyt is ő szerkesztette, mellette még politikai tevékenységet is folytatott, s ha éppen maradt ideje, tanulmányokat írt nyelvészetből, irodalomtörténetből és idővel történelemből. A konzervatív Szlovák Nemzeti Párt egyik vezetője is volt, de tevékenységével mindenekelőtt a szlovák tudomány nagy alakja (a szlovák helyesírás alapos reformját csak halála után merték bevezetni, olyan nagy volt a tekintélye).

Nagyobb nyelvészeti munkát nem írt, de cikkeivel és főképp szerkesztői munkásságával mégis sokat, alapvetőt tett a szlovák nyelv, különösen a tudományos nyelv fejlesztése érdekében. Elvetette Czambel délszláv elméletét a szlovák nép és nyelv eredetéről, a nagymorva hagyományt állította előtérbe, a nagymorva államban kizárólag szlovák államot látott. Irodalomkritikus és irodalomtörténész is volt, megírta a jeles szlovák költők és írók életrajzeit, Szlovák Plutarchus címen egybegyűjtve is kiadta. A Plutarchus Bernolákkal kezdte a nagy szlovákok életrajzeit, s már ez is állásfoglalás volt. 1922-ben tartotta bemutatkozó előadását a Komenský-egyetemen, mint a szlovák nyelv és irodalom professzora (Szlovákia és a szlovák nyelv sorsa Nagy-Morvaország bukása után), ebben is kifejtette történeti koncepcióját.

Élete java része Ausztria-Magyarországon zajlott le. Később, erre a korszakra visszatérve, azt írta, úgy látta, a nyugati nagyhatalmak Ausztria fennmaradását kívánják, ezért 1903-tól ebben a szellemben írt. A magyarokkal való megegyezést mégis lehetetlennek tartotta. 1904-ben A magyarok és Ausztria c. cikkében kifejtette: a magyarok kezdettől fogva (az alcím a 9-19. századot emlegeti) összefogtak Ausztriával a szlovákok ellenében. Ezért is vetette el az orosz Grot felfogását arról, hogy a magyarok honfoglalása a szlávok számára is kedvező volt, mert védelmet jelentett a németekkel szemben. 1911-ben írt tanulmányában Grottal és Lamanszkijjal szemben Palackýnak adott igazat, a magyar államalapítás a szlávok

szempontjából káros volt, elválasztotta őket egymástól és Bizánctól (a tanulmány címe önmagában véve is figyelemre méltó: Vajon a magyarok a Közép-Duna medencébe való megérkezésükkel megakadályozták a németek előrenyomulását a Duna mentén? Palackýnak vagy Lamanskýjnak volt igaza?) 1903-ban a Rákóczi-évforduló kapcsán még pozitívan írt a felkelésről, de 1906-ban már bírálta az aktualizálást, magát Rákóczit is sokkal kritikusabban nézte. 1911-ben a Memorandum 50. évfordulóján azt fejtette ki, hogy a szlovák követelések ekkor és 1848-ban is milyen realisták voltak, nem kívánták Magyarország feldarabolását, csak az államon belüli területi autonómiát, szélesebben az egész Monarchia föderatív átalakításának a keretében. 1918 utáni munkáiban természetesen élesebben fogalmazhatott és vitatkozhatott a revizionista magyar nézetekkel (Az egykori Felső-Magyarországról, 1929, Iványi Bélával vitatkozva, ezt magyarul is megjelentette).

1918 után azonban már nem a magyar álláspont tűnt számára a legveszedelmesebbnek a szlovák nemzet léte szempontjából, hanem a csehszlovák nemzetegység ideálja. 1920-ban jelent meg 125 év a szlovák életből c., legnagyobb terjedelmű munkája, ebben Hodža könyvével vitatkozott már előre (Hodžáé valamivel később jelent meg még ebben az évben, de nézetei már addig is ismertek voltak). Škultéty helyesnek tartotta Štúr lépését, az önálló irodalmi nyelv megeremtését, ezáltal a csehektől elkülönült szlovák nemzet létét. Ő nem egyszerűen a nemesek megnyerését akarta elérni. Ha Štúr valóban magyar érdekeket szolgált volna, amire Hodža céloz, akkor a magyarok bizonyára felkarolják. Škultéty szerint nem volt cseh-szlovák közösség, amelyet Štúrék szétszakítottak volna, mert a szlovákok és a csehek közt ezeréves állami határ húzódott. A szlovák öntudatosodás Bernolákkal indult meg, ő volt az első, aki tudatosan szlovákul írt. (Az evangélikus Škultéty részéről kétségtelenül a felekezetieskedésen való túlemelkedés a katolikus Bernolák elismerése.) Bottóval is szembe fordult: nem 1848-ban kezdődött a szlovákok története, hanem a XVIII. sz. végén Bernolákkal. Korábban persze politikai mozgalmak nem voltak, csak társadalmiak, a parasztok megmozdulásai. Chaloupecký, nyilván Hodža mellett érvelve, elutasította Škultéty érvelését, de azért kissé vállveregetős modorban elismerte érdemeit a szlovák kultúra és tudomány fejlődésében.

Már a századfordulón a hlaszisták elsősorban konzervatív nézetei miatt bírálták, a társadalmi problémák elhanyagolásával vádolták. Škultéty mintegy vállalta ezt: előbb jöjjön a nemzeti felszabadulás, azután lehet hozzálátni a szociális kérdések megoldásához. Ezért vált türelmetlenné polémiáiban, amikor arra kellett rádöbbsennie, hogy a csehszlovákizmus a nemzeti felszabadulást voltaképpen valamilyen formában megkérdőjelezi. Ezért is voltak állandó vitái a pozsonyi egyetem cseh történészeivel, de olykor ezek szlovák tanítványaival is. Épp akkor, amikor örege már nem volt képes régebbi nézeteinek revíziójára. Azt is hozzátehetjük: ezek a régebbi nézetei, ha olykor csak újságcikkekben jelezve, nem komoly történeti munkákban, mégis a szlovák történeti fejlődés jóval modernebb koncepciójának a körvonalait sejtették, mint az addigi történetírók, akár még Botto is, Sasinekről nem is szólva.

A nyelvész és irodalomtörténész Škultéty történeti munkái a szlovák történelem egészét fogták át, az utolsó több mint száz év vonatkozásában már eredeti források alapján. Igaz, ez még ennek ellenére is a műkedvelő történészkedés színvonalán maradt, a nemzeti feladatot tartotta elsőrendűnek, bár maga tiltakozott a történeti témák aktualizálása ellen (ha ehhez a maximához nem is mindig tartotta magát). Nézeteiben modern volt, hevületében még romantikus és mindenekfölött nemzeti. Utolsó évtizedeinek kortárs fiatal szlovák történetírása ezen a kettősségen még nem sokban haladt túl.

Az viszont tagadhatatlan, hogy ha a nemzeti célok szolgálata nem is maradt az ifjabb nemzedék szemhatárán túl, a szakmai képzettség, a módszertani fegyelem, az európai színvonal tekintetében egy csapásra jóval magasabb színvonalra emelkedett, mint Škultétyvel bezárólag az addigi történetírók.

Ennek a nemzedéknek korát tekintve is első és legkiemelkedőbb egyénisége Daniel Rapant (1897-1988). A prágai egyetemen és a levéltári főiskolán tanult, az érett cseh történetírás kiváló mestereit hallgatta. Levéltárosként kezdte Pozsonyban, azután a csehszlovák történelem tanára lett az egyetemen (1939-től értelemszerűen is, meg forma szerint is a szlovák történelem tanszékének vezetője). Még az 1945 után kibontakozó marxista történetírás számos képviselője is az ő prozemináriumi előadásain ismerkedett meg a szakma alapismereteivel, előadásain a történelem fő vonulataival, s szemináriumain kapott ösztönzést a kutatásra. Rapantnak módja volt párizsi kiegészítő tanulmányokra is, innen hozta magával az európai történetírás széles körű ismeretét, persze az 1920-as években még a vezető pozíciókat a kezükben tartó pozitívista mestereket, a politikai történet elsődlegességét természetesként elfogadó, és ezért nem is hangoztató felfogást képviselte maga is egész életművével, a modernebb kérdésfeltevések iránt már nem volt érzéke (de ezzel nem is állt egyedül).

Ha Chaloupecký volt az utolsó a csehek között, aki a cseh (és csehszlovák) történelem minden korszaka iránt érdeklődött és alkotott is, Rapant az első a szlovák történészek sorában ezzel a széles érdeklődéssel, ha tevékenysége hamarosan zömmel a XIX. századi szlovák politikai történet irányába tolódik is el.

A történelemelmélet és módszertan kérdései iránti érzékenységével is az első volt. 1930-ban a Pekař-émlékkönyvbe írt tanulmányt Csehszlovák történelem. Problémák és módszerek címen. Ő már ahhoz a nemzedékhez tartozott, amely számára a csehszlovák államegység, a magyar uralom alóli felszabadulás volt az első nagy *élmény*, alkalmasint ezért is maradt meg az államegység alapján akkor is, 1939 után, amikor ezt már nyíltan nem lehetett hirdetni. Ugyanakkor pedig a szakképzett történész igényességével nézett szembe a címben felvetett kérdéssel, nem annyira politikai, mint szakmai szempontból. Úgy látta, maga a fogalom 1918 után jött csak létre, a történeti valóságban nem tehet megragadni. Ezzel állást is foglalt a csehszlovák nemzetegységgel szemben. A csehek és a szlovákok két külön nemzet, és nem is elsősorban azért, mert évszázadokon át különböző államalakulatokhoz tartoztak, hanem mert eleve két külön nemzetként alakultak ki. Ettől függetlenül azonban Rapant szerint mégis van csehszlovák történelem, mint a nemzeti integráció és dezintegráció története. Rapant a történelemben ténylegesen megmutatkozott kapcsolatokat is számításba vette, meg a két nemzet fejlődésének analóg sajátosságait is, a különállás mellett, és ilyen értelemben vázolta fel a csehszlovák történetiszemlélet és kutatás fő vonalait.

Rapant volt az, aki 1929-ben elvetette Škultéty értékelését Bél Mátyásról (Škultéty szerint az első és legveszedelmesebb magyarón volt), helyére tette a szlovák tudományosság fejlődésében, megmagyarázta Hungarus szemléletét. Ugyancsak Rapant védte meg Bernolákot is a magyarónság vádja alól, bár talán az ő esetében már túlhangsúlyozta a közös hazához kötődését. Még az egészen korai szlovák, vagyis nagymorva történelemben is módszertani szempontból mintaszerű munkát adott ki 1940-ben (Svätopluk három fia), minuciózus forráselemzéssel bizonyította be II. Mojmir és II. Svätopluk mellett egy harmadik, Predslavnak nevezett fiú létét, a forráselemzés pontosságában még a cseh Novotnýnál is eredményesebbnek bizonyult a részletekben.

Igazi érdeklődési köre azonban a XIX. század volt, erről tanulmányokat közölt (pl. Štúrek Tatrínjáról, 1935), de fő területe a roppant kiterjedt forrásgyűjtés mellett a források kiadása és széles látókörű értelmezése. Ez vált fő módszertani elvévé, és vaskos kötetek egész sorát adta ki, a legkülönfélébb levéltárakból vett és sokféle nyelven írott forrásokból, monográfiával felérő bevezetésekkel vagy utószavakkal. (A módszer kissé a Fontes-sorozatra emlékeztet, amelynek egyes köteteit Rapant ismertette is.) Az első ezek sorából A magyarosítás kezdeteihez címet viselte (2 kötet, 1927-31), Mária Terézia korától az 1790/92-es törvényekig vizsgálta a magyar államnyelv kezdeteit és az ezzel kapcsolatos korabeli véleményeket, mintegy Szekfű Fontes-beli kötetének pendant-jaként, azzal, hogy itt még csak

az egységes államnyelvről volt szó. Az anyaggyűjtést a XIX. század első felére terjesztette ki, a magyarosítás kezdeteiről szóló kötetek folytatását majd csak 1947-ben tudja megjelentetni *Illegális magyarosítás* címen, ugyancsak 2 kötetben, az 1790-1840 közti korszakot fogva át. Legnagyobb szabású vállalkozása az 1848-49-es szlovák forradalom aktáinak kiadása volt, 1937-ben jelent meg az első kötet (*Az 1848-1849. évi szlovák felkelés. Története és dokumentumai*), és 1972-ben az utolsó, V. kötet (de a legtöbb közbülső kötet valójában néhány alkötetben). Még javában dolgozott ezeken a köteteken, amikor közben más témára is kitért, 1943-ban jelent meg *Az 1842. évi szlovák felségfolyamodvány c. munkája* 2 kötetben (az evangélikus egyházon belüli magyarosítás ellen tiltakozó, a bécsi udvarhoz intézett kérvény előzményei és sorsa), és egy másik munka, az 1861-es Memorandum elutasítása után újfent a bécsi udvarhoz intézett emlékirat története. (1953-ban majd még egy kétkötetes munkát jelentet meg az 1831-es kelet-szlovákiai parasztfelkelésről). 1943-as munkájával kapcsolatban írta az egyik recenzense, hogy forráskiadványaival a legjelentősebb európai történészek mellé sorakozott fel (1944). Módszertani akribia, széles látókör, valóban a korabeli európai színvonal jellemezte, Rapan személyében tehát a szlovák történetírás csakugyan behozta lemaradását a csehvel vagy a lengyellel szemben. A nemzeti feladat elsődleges volta azonban még Rapannál is egyértelmű maradt. Az 1848-as felkelést (a forradalom kifejezést nem szívesen vállalta volna) politikai mozgalomként értékelte, amely a magyar uralom ellen irányult, így fegyveres összeütközésbe is került a magyar mozgalommal, ez azonban még félig feudális jellegű volt, hiszen a nemesség állt az élén. Rapan a kortárs magyar történetírást is figyelemmel kísérte, olykor elismeréssel is (Miskolczi Gyulának a horvát kérdéstről írt *Fontes*-kötete szerinte a legobjektívebb magyar munka addig, írta a *Český Časopis Historický*ban), de 1931-ben Szekfüvel és Markó Árpáddal vitatkozva erős kétellyel vetette fel, vajon a magyar történetírás idővel, a források alapján, eljut-e majd megfelelőbb, mármint a történeti valóságnak megfelelőbb eredményekhez. Úgy tűnik, a szlovák történetírás úgy lett nagykorú, hogy a magyar politikával való konfrontáció helyébe a magyar történetírással folytatott vita állandósulását kellett felvállalnia.

Branislav Varsík (1904-) Chaloupecký szemináriumában kezdte írni első nagyobb tanulmányát, az ő tanítványának is tekinthető. Rapanhoz hasonlóan levéltáros lett, majd a szlovák egyetemen az újkori történelem tanára (éppúgy teljesen függetlenül kutatási témáitól, mint ahogy az egyéb országokban is ekkoriban szokásos volt). Varsík ugyanis először középkorkutatónak indult. 1926-ban megjelent első munkája a prágai egyetem középkori szlovák hallgatóit vette számba. Chaloupecký indítására kezdett foglalkozni a huszita és reformáció korabeli cseh-szlovák kapcsolatokkal, monográfiája is a Chaloupecký indította sorozatban jelent meg, *A husziták és a reformáció Szlovákiában a zsolnai zsinatig* (1932), de a történeti hagyomány és az elsődleges források mesteri elemzésével, valóban a szakma legjobb pozitivistáinak hagyományait felhasználva azt mutatta ki, hogy a kettőnek az addigi hagyománnyal ellentétben nincs szerves kapcsolata, a lutheri reformáció a szlovákok közt nem a huszita befolyás egyenes folytatása, mert éppen a nyugati megyék, ahol erős volt a cseh hatás, kerültek legkésőbb a reformáció hatása alá.

Ez a monográfia már a XVI. századot is érintette, Varsík tehát valóban közeledett az újkori tematikához. Ennek további jele volt *A nagyszombati egyetem nemzetiségi problémája* c. tanulmánya (1931), ahol azt bizonyította, hogy Pázmány az egyetemet nem magyar nemzeti célokból alapította, s hogy a szlovákoknak mindig jelentős szerepük volt, hiszen a város és környéke etnikai háttérként mondhatni kizárólagosan szlovák volt.

Varsík már korábban is kezdett foglalkozni településtörténettel (a publikáláshoz ebben a témakörben majd csak 1945 után jut el), s az 1938-as változás konkrét feladatot is adott: 1940-ben jelent meg *A szlovák-magyar etnikai határ az utolsó két évszázadban* c. monográfiája, szlovákul és németül, mint a Szlovák Tudós Társaság sorozatának első kötete.

Ebben számos részletadattal bizonyította, hogy az etnikai határ állandóan változott, békésebb korokban a szlovákok mindig eljutottak a Duna vonaláig (vagyis az 1938 előtti határig), időnként azonban a magyar település, a török elől menekülők visszaszorították őket a hegyek közé. Dévény etnikai fejlődéséről még 1938-ban írt 1940/41-ben publikált tanulmányt, megállapította, hogy a régebbi szláv lakosság helyébe már a 11-12. században kerülhetett német, magyar, székely és besenyő népesség, utána viszont főképp német, a XVI. században pedig északról szlovák, délről horvát települők érkeztek, a horvát azonban felszívódott a német vagy a szlovák etnikumban.

Alexander Húščava (1906-1969) a legfiatalabb professzor volt a történészek közt a pozsonyi egyetemen, a segédtudományok tanszékét vezette, nagy lelkesedéssel, széles körű forrásgyűjtést indított, ügyesen mentett meg magánkézben lévő forrásanyagokat a pusztulástól. Tudományos munkássága is az oklevéltanból indult ki egyrészt, másrészt a középkori településtörténetből. Chaloupecký szemináriumából hozta magával módszertani ismereteit és témáját, Liptó megye betelepülését a XIV. sz. végéig (1930), kissé válaszos is volt ez a Mályusz-iskola településtörténeti tanulmányaira. A munka körül Rapant recenziója nyomán nagyobb vita is támadt a Bratislava hasábjain, Chaloupecký védelmezte régebbi állásfoglalását, hogy a XIII. sz. előtt nem lehet a vármegye betelepüléséről semmit sem tudni, többen azonban Húščava álláspontja mellett szóltak hozzá, tehát a korábbi betelepülés mellett. A liptói okleveles anyag feldolgozása vezette el a XIV. századi oklevélhamisítások miatt elítélt Ján Literét (Joannes Litteratus) tevékenységének feltárására (Ján Literét és a liptói falsumok, 1936), ezzel alapozta meg segédtudományi munkásságát. A továbbiakban Nagyszombat történetével kezdett foglalkozni, kiadta Nagyszombat város legrégebbi kiváltságleveli (1939) címen a XIII. századi okleveleket, s ezek alapján bizonyította a város lakosságának szláv voltát. Nagyszombati vonatkozású volt az Okolicsányi-család levéltárának okleveleiből készített forráskiadvány (Az Okolič néből származó nemesi nemzetség levéltára, 1943), más nemesi családok genealógiájával is foglalkozott, kisebb tanulmányokban (A Bohunka-Bossánszky család, 1944), többek között azért is, hogy a családok szlovák nyelvűségét bizonyítsa egészen a XIX. sz. elejéig.

Húščavához hasonló témákat tárgyalt a turócszentmártoni levéltárban dolgozó Mária Počenská-Jeršová (1899-1978), akinél még egyértelműbb a Mályusz-iskolával való rejtett polémia. Nagyobb tanulmányt írt egy turóci nemzetség genealógiájáról (Ivanko z Jordánu a Dražkoviec nemzetsége, 1937), és mintaszerű leltárat adott ki a turócszentmártoni Szlovák Nemzeti Múzeum levéltáráról.

A prágai egyetemen végzett Anna Horáková - Gašparíková (1896-) Rákóczi Ferenc szláv kapcsolatairól írta disszertációját, Rákóczi felkelése és a szlovákok (1930), pontosabban a külpolitikai aspektust tárgyalta, orosz és lengyel kapcsolatát, később pedig a Tranoscius előtti szlovák evangélikus egyházi irodalmat vizsgálta. A kevesek közé tartozott az ifjabb nemzedékből, akik - éppen a protestáns kapcsolatok révén - hajlottak a csehszlovák nemzetegység elfogadására. Karol Goláň (1895-1961) cseh származású volt, de sikerült beleilleszkednie a szlovák környezetbe. Rapanthoz hasonlóan az 1848-as forradalom egyes kérdéseit tanulmányozta, első munkája a mijavai negyvennyolcas szlovák forradalmárokat vizsgálta meg. (A forradalmi nemzedék 1926), azután kiadta a morva Matej Mikšič ek iratait, A forradalmi Szlovákiában címmel (1931), egy későbbi tanulmányában, Adalék a szlovák politikai gondolkodás fejlődéséhez (1940/41) a szlovák vezetőknek a prágai szláv kongresszuson képviselt álláspontját elemezte: Štúr ekkor már el akart szakadni Magyarországtól, amit Hurban és Hodža, de Šafárik is megakadályozott, a horvátok viszont ezt élesen bírálták. Egy év a Štúr-követőkkel (1944) címen áttekintést adott az egész mozgalomról. Pavel Florek (1895-1963) gimnáziumi tanár, később muzeológus a helytörténet iránt érdeklődött, a turóci-zniói vár kezdeteiről írt (1933), meg Turócszentmárton középkori

történetéről, az eredeti források alapján. Ugyancsak helytörténettel és szlovák nemesi családok genealógiájával foglalkozott Ján Šikura (1898-1945) gimnáziumi tanár, érdemes munkája Turóc megye helytörténete (1944), ebben az egyes uradalmak szerint állította össze adatait. A legújabb kor, politikai implikációi miatt, kevésbé keltette fel a történészek figyelmét. Juraj Šuran (1904-) a kivétel ez alól, az első világháború alatti külföldi mozgalomban vezető szerepet játszott Milan Rastislav Štefánikról írt tanulmányokat (Az ifjú Štefánik és az ifjú Szlovákia, 1932), kritikusan a cseh politikusokkal, Masarykkal és Benešsel szemben.

Az ifjabb, érdemben már 1939 után kibontakozó történetírás legjelesebb alakja František Bokes (1906-1969) volt, tanársegéd az egyetemen 1945 előtt. Elsődleges érdeklődése a XIX. századi politikai történelem felé fordult, Rapant hatására, azon belül is a század második felére vonatkozólag folytatott elmélyült levéltári kutatásokat. Ő is érzékenyen reagált a szlovák-magyar viszony kérdéseire. Kísérletek a szlovák-magyar kiegyezésre 1860-1868 (1941) a magyar felet hibáztatta elsőrendűen a kudarcért. Viliam Pauliny-Tóth, szlovák képviselő 1869-1872-ben (1942) a szlovák politikai mozgalom egyik vezetőjének ugyancsak hiábavaló kísérleteit tárgyalta. A korabeli fogalmak hatását mutatta A szlovák élettér a múltban és ma (1943), Varsíkhhoz hasonlóan az 1938-as határváltozások sérelmes voltát bizonyította. A szlovák területre vonatkozó elképzelések fejlődése a XIX. században (1944) az előbbi tanulmány részletesebb változata, megismételte, hogy a szlovák nép a Vác-Szolnok-vonaltól északra eső egész területet igyekezett betelepíteni, újból és újból, de az erőszakos magyarosítás ezt mindig megakadályozta. Közölte az 1861-es Memorandumban igényeit szlovák tartomány térképét is (amely egyébként határait tekintve kísértetiesen hasonlított az 1938 utáni határokra).

Bokes rendkívül sokat dolgozott, szinte teleírta a háború alatti folyóiratokat, sok magyar történeti munkát is recenzált, és egyre inkább kiterjesztette érdeklődését a szlovák történelem egészére. Ezt jelezte V. Jankovič csal és B. Pollával együtt kiadott bibliográfiája a szlovák történelemre vonatkozólag 1939-1941 megjelent munkákról (1943), amely „Szlovákia történetének jellegéből következően” jelentős magyar anyagot is feldolgozott (az akkori tudományos folyóiratok zömét), a cseh és lengyel anyag hiányát tényként leszögezve. Ekkor készült egy összefoglaló Szlovákia története megírására, bizonyos mértékig Hrušovský szintézisének ellensúlyozására is, ez azonban majd csak 1946-ban jelenik meg a Szlovák Honismeret sorozatban Szlovákia és a szlovákok története a legrégebb időkől a felszabadulásig, demokratikus, persze még nem marxista szellemben. 1945 utáni tevékenysége még inkább bizonyította korszakokat átfogó érdeklődését és tájékozottságát. Talán ő volt az utolsó, aki erre még képesnek bizonyult.

Hasonlóképpen, vagy még inkább a legifjabb nemzedéket képviselte Vendelín Jankovič (1915-), egy ideig Pozsonyban, azután Selmecebányán volt levéltáros, Selmecebánya helytörténetével foglalkozott az első években, megírta az ottani jezsuiták tevékenységét (1941), Selmecebánya a XVI. században (1943) c. tanulmányában Szekfü felfogásával szemben azt bizonyította be, hogy a város fejlődésében az 1570-es évekig nem mutatkozott hanyatlás. Későbbi korszakok egyéb kérdései iránt sem volt közömbös, Ján Čaplovič. Élete, egyénisége, műve c. életrajza majd 1945-ben jelenik meg. Jó érzéke volt a gazdaság- és társadalomtörténet kérdései iránt, amivel akkor még eléggé egyedül állt. Belo Polla (1917-) ugyancsak, Bokeshez hasonlóan a XIX. sz. politikai kérdéseit kutatta, 1943-ban közölte a felső-magyarországi vármegyék hivatalos állásfoglalásait 18678-ból a készülő nemzetiségi törvényről, várhatóan a nemzetiségekkel szemben elfogultan, azután tanulmányt írt a Matica betiltásának visszhangjáról a magyar képviselőházban. 1945 után majd hirtelen fordulattal a régészetre tér át.

Ján Stanislav (1904-1977) ugyan nyelvész volt, a szlavisztika tanára a pozsonyi egyetemen, szlovák történeti nyelvtana alapvető volt (már a cseh nyelvtől való elkülönülés

szempontjából is), de mégis itt kell említeni, mert számos tanulmánya, a nagymorva államról, Cirill és Metód működéséről a történeti ismeretek fejlődése szempontjából is fontos. Már 1933-ban ő szerkesztette az évfordulóra kiadott kötetet a nagymorva államról, Az ógyházi szláv liturgia Szlovákiában és Metód és Gorazd székhelye (1940/41) c. tanulmányában Nyitrát jelölte meg Metód érseki székhelyeként. 1944-ben megjelent egy népszerű összefoglalása a régi szlovákok kultúrájáról. A helynevek etimologizálása révén ő is bekapcsolódott a településtörténeti kutatásokba, sok vitája volt Kniezsa Istvánnal, de a déli szlovák területek ősi szláv betelepültségét tárgyaló monográfiája majd csak 1948-ra jelenik meg. (A szlovák Dél a középkorban).

Az irodalomtörténészek közt is akadt néhány, aki a szlovák újjászületés kezdeteinek szélesebb történeti vonatkozásait is tárgyalta. Ilyen volt Anton Augustín Baník (1900-1978) Ján Baltazár Magin és az ő politikai, nemzeti és kulturális védőirata a szlovákok mellett 1728-ból (1936) című műve, de megemlíthető a bibliográfus Imrich Kotvan (1910-1989) aki Fándly szlovák nemzeti öntudatáról írt tanulmányt (1939), s Jozef Ignác Bajza és a szlovák nyelv címűt (1941).

František Hrušovský (1903-1956) középiskolai tanár, szerkesztő, 1944-ben egyetemi tanár volt a szlovák államnak mintegy hivatalos történetírója, 1945 tavaszán Olaszországba, majd az Egyesült Államokba távozott. Az 1860-as évek politikai történetét tanulmányozta ő is, 1941-ben jelent meg A szlovák nemzet Memoranduma és ennek sorsa c. munkája. Szlovák történeti koncepciójának körvonalait már 1939-ben kiadott előadása, a Szlovákia Közép-Európa történetében mutatta, egy 1938 áprilisában tartott előadás szövege ez, a természetes határok (a Duna) éppúgy szerepel benne, mint a szlovák területnek az a jellege, hogy népek és kultúrák keresztútján fekszik, aminek pozitív és negatív következményei egyaránt voltak. Itt azonban még a németekkel szemben is mutatkozott bizonyos fenntartás. Szlovákia fekvése azt eredményezte, hogy a kultúráknak is a keresztútján volt. A kereszténység más népeknél korábban a szlovákoknál terjedt el, Csehországba is innen jutott. A kereszténység felvételével Szlovákia véglegesen a Nyugathoz csatlakozott, ez fölényt biztosított a keleti hódítókkal szemben. A keresztény szlovák kultúra lett az egész magyarországi művelődés alapja. Ebben az ország minden népének volt szerepe (Hrušovskýt tovább gondolva az olvasó majdnem hozzátenné: talán még a magyaroknak is). Magyarország Szlovákia révén került kapcsolatba a Nyugattal, Szlovákia volt a legfejlettebb területe. Minden nyugati áramlat a szlovákok velük született tehetsége révén tudott itt meggyökeresedni. Már itt kiemelte: Magyarország a török időkben gyakorlatilag azonos Szlovákiával, tehát a kereszténység védőbástyája voltaképpen Szlovákia volt, ugyanakkor a magyar rendi felkelések tönkretették az országot. Csehszlovákiában a szlovákok tartós és biztos alapot nyertek nemzeti életük kibontakoztatásához.

Több kiadásban és változatban megjelentetett Szlovák történelem c. munkája (csupán 1940-ig hat kiadásban jelent meg a Szlovák történelem, 1942-ben valamelyest rövidített és még népszerűbb változata Képes szlovák történelem címen), a Hlinka-párti katolikus szlovák álláspontot fejtette ki, ekkor már erősen németbarát alapon, a csehekkel és magyarokkal szemben egyaránt barátságtalanul, de katolikus elfogultságát igyekezett tompítani, az 1942-es képes kiadásban már a korábinál nagyobb teret szánt az amerikai szlovákoknak és szerepüknek az 1918-as felszabadításban.

A szlovák történelem az ő felfogásában a terület története is, az ősidőktől kezdve (ezért tárgyalta a római kort és a 179-es esőcsodát, amikor Marcus Aurelius katonáit a keresztény legionáriusok kérésére megeredt eső mentette meg a pusztulástól - a klerikális szlovák államban nem illett kételkedni a csodában, de egy XX. századi történeti munkában meg nem illett ezt történeti tényezőnek tekinteni, Hrušovský ezért csupán megemlítette, kommentár nélkül). A kereszténység terjedésében a keleti frank szerepet hangsúlyozta, ez volt a kezdet.

Ez a könyv egyfajta nemzetkarakterológiát is tartalmazott. A szlávok vidámak voltak, vendégszeretők, de könnyelműek és fegyelmezetlenek. Nem keresték a harcot, de ha megtámadták őket, keményen tudtak védekezni, és kegyetlenek is tudtak lenni. Ezek a tulajdonságok pedig mindmáig megmaradtak. Pribina az első ismert szlovák uralkodó, és Nyitra az első szlovák vár, ezért drágák ezek a nevek, velük kezdődik a nemzeti történelem.

Hrušovský nyilván nem követhette Sasinek fantáziáját, ezért a szlováknak tekintett nagymorva állam után a szlovákiai gazdasági fejlődést, a társadalom változásait, a városok elszlovákosodását vizsgálta, hogy azután a hagyományos módon a nemzeti mozgalom kezdeteitől már egyértelműen a szlovák nemzet történetét mutassa be, ami a szlovák történelemnek a terület mellett másik, sőt igazi tárgya. Hogy a nagymorva kultúrát a magyarok örökölték, az a korábbi hagyományos képből való, de azért 1939 táján a magyarokat török-tatár eredetűeknek mondani tudományos szempontból már tarthatatlan volt. Az a megállapítás sem állt a kor tudományos színvonalán, hogy a magyarok nyers húst ettek, vagy hogy kerülték a nehéz munkát. Rendkívül merészek és kíméletlenek voltak viszont. Szlovákia a 1011. sz. fordulóján lett a magyar állam része, így a Morva folyótól nyugatra eső területek elszakadtak tőle, ezért lett a szlovák kis nemzet. Magyarország nemcsak etnikai és kulturális vonatkozásban, de földrajzi szempontból sem alkotott egységet. Szlovákia területe az esztergomi egyházmegyével nagyjából azonos, és Nyitra központtal külön hercegséget alkotott. István királyt kiváló uralkodónak nevezte Hrušovský, képes történetében közölt egy rövid elbeszélést arról, hogy István anyjával együtt Koppány elől a szlovák Hont és Pázmány főurakhoz menekül a Garam vidékére, s csak köztük érzi magát biztonságban. Bár a cseh vonatkozásokat nem hangoztatta, a huszita kapcsolatokról megemlékezett, igaz, azt is megírta, hogy a tatárjárás óta nem volt ilyen pusztítás Szlovákiában, viszont Jiskra legyőzte Hunyadi számbeli túlerőben lévő hadseregét. A szintézisben még nagyobb hangsúlyt kapott, hogy Szlovákia volt az a terület, amely megállította az oszmán előrenyomulást, a szlovák várak, a szlovák nép őrizte itt Európát. Külön fejezetet szentelt Hrušovský az etnikai és települési viszonyoknak, összegzése: a szlovákok nem vesztették el számbeli túlsúlyukat, s ezzel megtartották tulajdonjogukat is a házára. Nagy életerejüket mutatja, hogy tudtak asszimilálni. Világos, hogy a reformációval szemben a katolikus ellenreformáció nemzeti pozitívumait hangoztatta.

Voltaképpen elég nagy érdeklődést mutatott a gazdasági és társadalmi kérdések iránt. Minthogy a magyarországi nemesség többsége Szlovákia területén élt, az itteni jobbágság súlyosabb terheket viselt az átlagnál. Az úrbéri reform nem csökkentette ezeket a terheket, de kétségtelenül megakadályozta további növekedésüket. Az úrbérrendezés nyomán azonban Szlovákia területének csak 11%-a került a jobbágyok kezére. II. József gazdasági és a társadalmi reformjait hasznosaknak tekintette.

A szlovák öntudat kezdeteit a 17. sz. elején találta meg, bizonyos Habsburg-, vagyis németellenességben. A XIX. század politikai történetét részletesen tárgyalta, 1894-ben a szlovák politikai életben konstatálta a nagy változást, ti. A néppárt jelentkezését, erős antiszemita éllel. Hrušovský antiszemitizmusában nemcsak az a megfontolás szerepelt, hogy a zsidók gazdasági befolyása okozta a szlovákok szegénységét, hanem az is, hogy a zsidók elmagyarosodtak, és a magyar uralom híveiként mindig ellenségesen álltak szemben a szlovákokkal. A XX. században az autonómia melletti harcot állította az előtérbe már az első világháborúból kezdve. Az első világháború idején az amerikai szlovákok 1915-ben Clevelandben kötötték meg az első egyezményt a csehekkel az eljövendő közös állam ügyében. Ekkor még monarchiáról volt szó, ezért személyes uniót és Szlovákia számára teljes autonómiát vettek tervbe. A szlovákok valójában már akkor sem hitték el, hogy a csehek ezt betartják, a cseh megnyilatkozások pedig meg is erősítették ezt a gyanút. Az ellentét az államfordulat után fokozódott, a csehek nem értették meg történelmi küldetésüket. Soknak közülük nem is volt felsőfokú végzettsége, mégis azt hirdették, az ő feladatuk a

kultúra terjesztése Szlovákiában. Ezért eleinte bizalmatlanság támadt velük szemben, később pedig meggyűlöltek őket a szlovákok. A csehszlovák köztársaság megalakulásával kapcsolatban csak a szlovákok 1918. október 30-i kiáltványát tárgyalta, az október 28-i prágai fordulatot nem említette, célzott arra, hogy Štefánikot a csehek tették el láb alól.

A köztársaságról voltaképpen elég pozitív képet adott, persze azzal, hogy a szlovák nemzeti követeléseket nem elégítette ki, ezért volt szükség a további harcra és végül is a teljes elválásra, az önállóságra, s ezzel a szlovák nemzet megtalálta létének végérvényes kereteit. Az 1938-as bécsi döntést helytelen statisztikák alapján hozták meg, sok szlovák lakta területet is elcsatoltak. Az új állam történetét természetesen már nem tárgyalta.

Nyilván nem érdemes még ennél is részletesebben kitérni a koncepció egyéb elemeire, annyi talán így is látszik, hogy a fasiszta ideológia még ebben a reprezentatív munkában sem öntött el mindent, a vér- és faj-mítosz hangsúlyozását nyilván az állam hivatalosan keresztény jellege is akadályozta. Szakmai szempontból persze Hrušovský munkája nem hozott újat, nem illeszkedett be a korabeli, a forrásokra orientált szlovák történetírásba.

A rendszer történészei közül Konstantin Čulent (1904-1964) érdemes még említeni, aki 1943-ban 2 kötetben írta meg az amerikai szlovákok történetét, 1945-ben pedig még gyorsan kiadott egy munkát Szlovákok és csehek a Csehszlovák Köztársaság állami szolgálatában, a szlovákok pozitív részvételét dokumentálandó, mielőtt nyugatra ment volna. Karol Sidor (1901-1953) a Hlinka-párt egyik vezető politikusa volt, de 1939-ben háttérbe szorult. Ő még a nem szakember politikus történész ekkorra már idejétmúlt műfaját képviselte, 1934-ben írt egy csodáló életrajzt Andrej Hlinkáról. 1944-ben jelent meg Szlovák politika a prágai parlament talaján c. munkája 2 kötetben, részben visszaemlékezésszerűen, pozitívuma annyi, hogy jó néhány eredeti, addig ismeretlen iratot is közölt.

Nyilvánvaló, hogy a politikai történetírás mellett egyéb ágazatok csak 1918 után bontakozhattak ki. A gazdaságtörténetben még akkor is a történészként autodidakták szerepeltek, mert, úgy látszik, a szakmabelieket teljesen lefoglalta a politikai történet. Štefan Janšák (1886-1972) építészmérnök volt végzettségét tekintve, a szlovák régészet megindulásában is szerepet játszott, maga is végzett ásatásokat, publikált is eredményeiből (Obsziánán kézművességű őskori telepek Kelet-Szlovákiában, 1935, Szlovákia őskori betelepülése. A Garam alsó folyása és az Ipoly az őskorban, 1938). Itt azonban inkább gazdaságtörténeti munkáit érdemes számba venni. 1932-ben jelent meg Szlovákia a magyarországi feudalizmus korában c. munkája, amely kiadott források meg a szakirodalom alapján foglalta össze a gazdasági fejlődést, elsősorban persze az agrártörténetet Dózsa korától 1848-ig; a szlovák jobbágy nyomorának okát pusztán a magyar feudalizmusban találta meg. Csakhogy egyáltalában a feudalizmus fogalmának a használata is haladó nézetekről tanúskodott, ha nem is lehetne ezt még marxista munkának nevezni. A szlovák politikusok életrajzeit is megírta (D. G. Lichard, 1912, Štefan Fajnor, 1936. Andrej Kmet', 1941).

Ivan Houdek (1887-1985) is mérnök volt, turistaként kezdett a helytörténet iránt érdeklődni (Vág-menti várak és kastélyok, 1926, A Magas-Tátra sorsa, 1936), de kifejezetten gazdasági kérdések is foglalkoztatták, 1935-ben az 1918 előtti szlovák részvénytársasági gyárakról írt, 1943-ban a szlovákiai céhszervezetről, persze inkább csak részadataikban hasznos, nem szakszerű munkákat. De még a népnyelv gazdasági fogalmai is érdekelték. Andrej Kavuljak (1885-1952) mérnök a XIII. századi Árva megyéről még romantikus összefoglalást készített (1937), de Vlachok Szlovákiában (1933) c. munkája levéltári anyag alapján tárgyalta az itt már inkább foglalkozást jelző csoportot, kimutatta etnikai változásait, az eredeti vlach népesség hatását a szlovák nyelvre. Érdemben foglalkozott a régi földmértékekkel, és megírta a szlovákiai erdőgazdálkodás történetét (1942).

Hasonló érdeklődést mutatott Július Barták (1896-1959) erdőmérnök, de nagyobb szakszerűséggel, mert a Szlovák Földművelésügyi Levéltár igazgatójaként sok levéltári

forrást is használt. 1929-ben adta ki munkáját a Besztercebánya-környéki állami erdőgazdálkodás történetéről a XIV. századtól a 18. sz. végéig, 1942-ben pedig az erdészeti szakoktatás történetéről Szlovákiában.

A szlovák marxista történetírás kezdetei, az egész fejlődés jellegéből következően, nyilvánvalóan ugyancsak később indultak meg, valójában egészen 1945-ig nem lehet érdemleges történeti munkákról megemlíteni. František Klabík (1874-1921) a századfordulóra Budapesten, azután az Egyesült Államokban vett részt a munkásmozgalomban, onnan küldött cikkeket a hazai munkásmozgalmi sajtónak az ottani helyzet tanulságairól, meg népszerűsítő cikkeket a szocializmus történetéről. Edmund Borek (1880-1924) a bécsi cseh munkásmozgalomból jött, 1906-18 közt a szociáldemokrata párt szlovák nyelvű lapjainak volt szerkesztője, és ő is a történeti materializmus alapelveiről meg a mozgalom néhány nagy alakjáról írt népszerű újságcikkeket. A két világháború közt a kommunista párt már színvonalas értelmiségi gárdát tudott maga köré gyűjteni, elég Vladimír Clementis, Ladislav Novomeský vagy Gustáv Husák nevét megemlíteni.

Ezek a fiatalok azonban a történetírást már elavultnak tekintették, a szociológiában látták azt a tudományt, amely a munkásosztály harcát segítheti. Alapos tanulmányokat írtak társadalmi problémákról, a Davban például, s ezek a kor történeti forrásaiként igen érdekesek, de a történeti megközelítést nem tartották korszerűnek. Az 1918 előttiak a magyar elnyomást marxista osztályalapon utasították vissza, a két világháború közti generációt, akkor, ez a kérdés már nem izgatta. 1938-ban a kommunista párt betiltásával, s azután az egypártrendszerre való áttéréssel a marxista gondolkodás már nem tudott legális úton megnyilvánulni, az illegalitásban pedig a jelen témái óhatatlanul kiszorították a múltat, az legfeljebb háttérként kerülhetett elő.

A két világháború közt jelentkező újabb nemzedékek számos képviselője 1945 után is működött, sőt tevékenységük, most már marxista-leninista alapokon, éppen akkor terebélyesedett ki, de ez már más téma lenne. Talán annyit érdemes még megemlíteni, hogy a szlovák történetírásnak a körülményekből fakadó elkészsége, még egyéb kelet-európai népekhez viszonyítva is, ugyanakkor az 1918 utáni módszeres szakmai képzés, mint előfeltétel, talán még nagyobb lehetőségeket biztosított a marxista történetírás 1945 utáni kibontakozásához, mint sok más országban, mert a szakma polgári hagyományai és előítéletei kevésbé hatottak, mint egyebütt.

* A tanulmány egy készülő nagyobb dolgozat része.

VLASTA PAULÁTOVÁ*

Levélféle környezetünk pusztításáról

I.

Kedves Barátom!

Kéred, hogy szeretnéd megismerni a Jizera-hegységben (Jizerské hory) zajló ökológiai katasztrófa okait. Rögtön felvetődik a kérdés, hogy beszélhetünk-e egyáltalán ökológiai katasztrófáról, vagy talán túl erős, illetve korai-e ez a kifejezés. Beszéljünk inkább ökológiai átalakulásról.

Igaz, az erdők megállíthatatlan haldoklása valóban katasztrófa. Szembeötlő ez főleg az erdei tisztásokon, melyek hatalmas területeit csak magas, rozsdás fű, erdei nád és sédbúza borítja, emlékeztetve bennünket elődeink zsúpfedeleles kunyhóira. Számunkra, akik szeretjük a hegyeket, ez tragédia.

Szó szerint a szemünk előtt haldokolnak a hegyek a flórával és faunával együtt, s ez a helyzet már az emberek egészségét is veszélyezteti...

Szeretném, ha minél részletesebben megismernéd gondjainkat, ezért mondandómat áttekinthető részekre osztom. Így levelem rendhagyóvá válik, s inkább tűnik majd tanulmánynak, de legyen. Bízom abban, hogy ez esetleg egy lehetséges párbeszéd kezdetét is jelentheti... Úgy írom le az alapvető tényeket, mintha most hallanál először a Jizera-hegységről.

1. Általános tájékoztatás

A bevezetőben megemlíteném, hogy a Jizera-hegységet már 21 évvel ezelőtt védett tájegységnek nyilvánították (CHKO), ez hazánkban egyik formája az egyedülálló természeti tájegységek védelmének, az ún. nemzeti parkok, természetvédelmi rezervátumok, oktató ösvények mellett. A Jizera-hegység védett területe 350 km² kiterjedésű, mely hegyi és hegyaljai részre oszlik.

Az ökológiai egyensúlyt az energiaforrásokból származó emisszió borította fel. Ennek eredménye a növényzet pusztulása. Ámbár a helyzet ennél sokkal bonyolultabb...

2. Kiegészítés - a legfőbb bűnös az ember; a lehetséges kiút jelei

Természetesen maga az ember volt az, aki beavatkozott az ősi, természetes rendbe. Megalkotta a kétségkívül szükséges villanytelepeket, de a környezeti hatások figyelembevétele nélkül.

Ma már ezeknek a problémáknak a megoldása túlnő nemcsak az itt élők, illetve az ide szívesen látogatók hatáskörén, hanem a politikai élet és a tudományos világ képviselőinek lehetőségein is.

Bennünket leginkább az NDK-ból és Lengyelországból származó emisszió sújt, de köztudott, hogy tőlünk az emisszió máshova is eljut, s így kialakul a bűvös kör. Véleményem szerint világviszonylatban, de legalábbis európai viszonylatban, lényeges segítséget jelentene, ha az említett üzemeket kényszerítő berendezésekkel látnák el, ezt azonban mindig elodázzák, jóllehet a Jizera-hegység betegségében szenved az Érchegység (Krušné hory) is és ugyancsak tovább pusztul majd a szomszédos óriáshegység (Krkonosé) nemzeti park, a távolabbi Orlicei-hegység (Orlické hory), sorvad a Šumava, a Jeseník-csoport (Jeseniky) s a német, a lengyel hegyvidék is.

Az emisszió veszélyezteti a természetet és az emberek egészségét is. Mi pedig szeretnénk egészségesek lenni, s ugyanezt kívánjuk a hegyeknek is. Egyszerűen nem bírom felfogni, miért nem beszéltünk erről már korábban, miért hagytuk elmenni a dolgokat a végsőig.

Most talán a Jizera-hegység elrettentő esete segít erőket toborozni a valódi megmentés érdekében, nemcsak az állandó vitához, hogy miként s hogyan kellett volna... S talán figyelmeztetné a többi országot is; ne becsüljék le a veszélyt, s közösen oldják meg a problémát, még mielőtt késő lenne.

3. Az Érchegység növényzetének ökológiai felbomlása, mely nem volt elegendő figyelmeztetés a Jizera-hegység védett tájegysége számára, *legalábbis nem annyira, hogy radikális beavatkozásra került volna sor.*

Nem tanultunk eleget az Érchegység példájából, ahol az erdők pusztulását ugyancsak az emisszió okozta, mégpedig a saját erőműveinkből származó. Mondhatjuk tehát, hogy az Érchegység a saját problémánk.

A hegység pusztulása a hatvanas évek elején kezdődött, s ma már nehéz lenne visszaadni régi arculatát. Igaz, költséges biotechnikai eljárásokkal és megfelelő modern gépezettel sikerült elérni, hogy az erdők ismét kizöldüljenek. A valóságban azonban, ahogy mondani szokás, kő kövön nem maradt. Ez egy egészen más vidék, melynek természeti értékei már nem teremthetők meg újra.

4. Az Érchegység állapota a jelek szerint veszélyezteti a Jizerahegységet.

Az emisszió hatása a Jizera-hegységben 1964 óta szembetűnő, ugyanis ekkorra az Érchegységet már teljesen elborította. Ebben az esetben nem saját problémáról van szó, mivel a hegység határ menti masszívumait az NDK és Lengyelország területén működő erőművek károsítják. Ezek az erőművek közepes minőségű szenet és lignitet dolgoznak fel, s ennek hulladéka, mely többnyire az északnyugati széláramlattal kerül hozzánk, kedvezőtlenül hat környezetünkre. A szélirány megváltozásakor a mi erőműveink szennyezik a levegőt (pl. a mé Iniki erőmű, amelytől az emisszió 40%-a ered). A külföldi üzemek kéményeinek magasítása még inkább rontja a helyzetet.

A hosszan tartó emisszió következtében, amely pl. kén-dioxidot, ammóniákat, kénsavat, fluorsavat, nehézfémeket stb. tartalmaz, az erdő lassanként elhal, kiszárad. Ennek következménye az elhalt növényzet kiirtása.

A káros anyagok elsősorban az erdőszéli növényzetet pusztítják, amely azonban még elszáradt állapotában is képes lenne arra, hogy függőként védje az erdő belsejét. Az ember beavatkozásával, vagyis a száraz növényzet kiirtásával megváltozik az erdő összetétele, s ez előregedéséhez vezet (lásd az alábbiakban). Megváltozik a táj természeti jellege, s így kevésbé tud megfelelni a társadalmi elvárásoknak, és nehezen tudja teljesíteni az élettanilag nélkülözhetetlen funkciókat.

5. Az ember tehát nem tanult az Érchegység példájából, és átvette a Jizera-hegység feltételei számára alkalmatlan *ún. érchegységi erdészeti modellt.*

Abban az időszakban „összehasonlították” az Érchegységet és a Jizera-hegységet, mégpedig olyan szempontból, hogy a hulladék milyen mennyiségű ként tartalmaz. Az eredmény a Jizera-hegység javára szólt, ami azt jelenti, hogy a hulladékban lévő kén koncentrációja itt alacsonyabb volt, s ezért kisebb hatást is tulajdonítottak neki.

Csak hogy a Jizera-hegység eltérő természeti viszonyai, specifikus éghajlata és az itteni emisszió következtében, amely sokkal több kártékony anyagot tartalmaz, az elvárások ellenére sokkal gyorsabban sorvadtt a növényzet. A megfelelő intézkedések elodáztatása azzal magyarázható, hogy elegendő bizonyítéknak tekintették a kén koncentrációját. Erre azonban későn jöttünk rá, amikor a gondok hullámai összecsaptak a fejünk felett.

S mindezek után alkalmaztuk az ún. érc-hegységi erdészeti modellt, melynek lényege: a nehézsúlyú gépek maximális kihasználása, az erdősítés új fajtákkal, a föld meliorációja stb. Mindez azonban a Jizera-hegység tájvédelmi területe számára, amely geológiailag, geomorfológiailag és éghajlatát tekintve is különböző, teljesen alkalmatlan.

Az említett modell sok erdész számára még ma is csodálatosnak tűnik, noha bizonyított tény, hogy a tájvédelmi területre gyakorolt hatása miatt, mely terület egyben a vizek természetes akkumulációjának védett területe is, egyszerűen megengedhetetlen. Erre azonban még visszatérünk. Előbb szeretném felvázolni a történelmi feltételeket, melyeknek nem kis részük volt a jelenlegi helyzet kialakulásában.

II.

TÖRTÉNELMI ELŐFELTÉTELEK

1. A természeti feltételek jellemzése

1.1. Geológiai jellemzés

A Jizera-hegység a Szudéták láncolatába tartozik. E letarolt felszínű hegység alapját az Óriáshegység és a jizerai plutonium kőzetei alkotják, helyenként a szakadásokban fonolit és bazalt kifolyásokkal.

1.2. Éghajlat

A Szudéták a Hartz után a legészakibb hegység. Éghajlata nagyon kemény; hűvös, csapadékos, hosszú, hideg tél, szélsőséges hóviszonyok, túlnyomórészt északnyugati szél jellemzi. Éghajlati szempontból kedvezőtlenebb a hegység déli része (hűvös, északnyugati szél és ún. klimatikus törés). Az utolsó jégkorszak után helyenként a tundráéhoz hasonló viszonyok alakultak ki.

1.3. Vegetáció

A Jizera-hegység aljzata száraz, hideg és ősidők óta egészen a hegycsúcsokig erdőség borítja, néhány sziklás képződmény kivételével. (Ugyanígy volt ez régebben a szomszédos Érc-hegységben is. Itt azonban a legelőgazdálkodás következtében fokozatosan kialakultak a mesterséges magashegyi tisztások, így váltották fel az erdőket a mesterséges hegyi rétek.) A Jizera-hegység megtartotta ugyan eredeti erdős arculatát, de megváltozott az erdő összetétele.

1.4. Vegetációs fokozatok

A Jizera-hegység természetes vegetációs fokozatai: legfelül lucfenyő, lejjebb lucfenyő-bükk vagy bükk-lucfenyő, esetleg bükk jegenyefenyő és legalul tölgy (ez elsősorban Frýdlant környékén jellemző). Ez a természetes fokozatosság működött, s a déli oldalon a bükk megtalálható volt 800 m magasságban, és az északi oldalon pedig 900 m magasságban a tenger szintje felett.

1.5. Összefoglalás, a természeti feltételek jelentősége az emisszió hatása szempontjából

A természeti feltételek évezredek keresztül az ember beavatkozása nélkül alakultak, s ez vezetett az itteni éghajlati viszonyoknak megfelelő természetes vegetáció kialakulásához is. A természetes összetételű erdőnek gazdag a növényvilága, s ugyanígy színes az állatvilága is, s ennek megfelelően alakul a kártevők elterjedése.

Ha minden így marad, az erdő, az emberi szervezethez hasonlóan, kialakítva saját immunrendszerét, kivédte volna a természeti csapásokat, s fokozatosan ellenállt volna a füst által okozott pusztításnak is.

2. Az ember által okozott hatások jellemzése - letelepedés

IV. Károly uralkodása idején fontossá válik a határ menti erdőség stratégiai védelmi jellege. Megkezdődik a természeti kincsek gazdasági felhasználása.

2.1. A hegység északi részének benépesedése - a földművelés fejlődése és hatása az erdőre

A 13. században a letelepedések következtében megváltozott az északi hegyvidék. A völgyben Nivá Smědtől az északi lejtők csúcsáig a „honfoglalók” erdőégetéssel szereztek maguknak földművelésre alkalmas területet, és olyan települési szerkezetet alakítottak ki, amely napjainkig fennmaradt.

Wallenstein Albert hadjárataival egyidejűleg fejlődést mutatott a fémkohászat, amely tűzifát igényelt. Az ember mind jobban behatolt az ősi, magashegyi bükkösbe, és elkezdődött a fakitermelés.

2.2. A hegység déli részének benépesedése - a gazdaság fejlődése és ennek következményei

A hegység déli része a 16. században népesül be, ekkor jönnek az ország különböző helyeiről a favágók után az üvegesek. Például a vysockái, kokinini hutákból, Jablonec nad Nisoun keresztül, vagy Sklenařicéből. A völgytől a magashegyi területekig terjedően üveghutákat létesítenek (pl. Nová louka, karlovai huta, a mai vízgyűjtő, Souš helyén a Kristian üveghuta).

A kohászok után tehát letelepedtek itt az üvegesek, üvegsajtolók, köszörűsök, és az állandó erdőirtás révén a maihoz hasonló településszerkezetet alakítottak ki. Később követték őket a favágók, szövőmunkások stb.

A csapadékviszonyokat tekintve, amely a vegetációtól független, a hegység által adott és zavartalan, a hatalmas területek letarolása következtében először keletkezett zavar a hegyek vízfelfogó funkciójában.

2.2.1. Iparosodás, kis vízi erőművek építése

Az erdőirtás miatt megbomlott vízfelfogó funkció következtében ingadozó lett a vízáramlás és gyakoriak az árvizek, melyek sokszor veszélyeztették az ember tevékenységét és településeit. Így szolgált védelmi eszközzel a kis vízi erőművek gátrendszerének kiépítése, amely később az üvegipar számára is hasznot hozott.

A 19. század az iparosodás kezdetét jelenti. A műszaki fejlődés az üvegipar, kohászat, textilipar gyári termeléséhez vezet. Az előhegységekben és a hegyek alján a vizek alsó folyásánál, a vasútvonalak közelében létrejönnek a hatékonyabb tüzelőanyagot és központosított vízi energiát igénylő ipari települések. A hegyi üveghuták lassan megszűnnek.

A 19. és 20. század derekán elkezdődik a nagyobb vízi erőművek építése, amelyek árvízmegeelőző és kiegyenlítő funkcióval rendelkeznek, és megfelelően biztosítják a gyárak energiaellátásához szükséges vízfolyást.

2.2.2. Erdősítés

Az erdősítés teljes mértékben az ember kezébe került, aki természetesen a faipar szempontjából legelőnyösebb monokultúrát, a lucfenyőt választotta, csak hogy ezt telepítette a vegyes, illetve lomblevelű erdő helyére is. Mivel a helyi lucfenyő nem adott elegendő magot, más vidékről, az alföldről telepített át más fajtát, amely nem alkalmazkodott az itteni egyedi, zord éghajlati viszonyokhoz. A korán rügyező fenyőfajta elfagyott, ágait letörte a hó, törzsét

megtörte a szél. Már léteznek a lucfenyő új monokultúrái az eredeti helyen, az állomány természetes fajtái.

Az erdei lucfenyő csak a megközelíthetetlen magashegyi vidéken, tőzegtelepeken és rezervátumokban fordul elő (pl. Jizera, Feketehegy [Černá hora]).

III.

A JELEN

1. *A tűlevelűek és a lomblevelűek közötti különbség a káros anyagok befogadása szempontjából*

Mint azt már a bevezetőben is említettük, a Jizera-hegységben a hatvanas évek elején váltak szembetűnővé az emisszió okozta károk, s elsősorban a fenyőkön (tűlevelék rozsdásodása). Azért említjük először a tűlevelűeket, mert a lomblevelű fák évente cserélik levélzetüket, így az emisszió hatása mindig az előző évi, asszimilálódó szerveket éri. Ezzel szemben a tűlevelűek 7-14 éves ciklusokban hullajtják levelüket (a vörösfenyő kivételével), s így az emisszió időnap előtt tönkreteszi őket.

2. Természeti csapások

Az ember által mesterségesen létrehozott monokultúrákat sokféle káros hatás éri, melyekkel szemben csak „teremtőjük” védheti meg őket.

1906-ban hatalmas lepke-támadás érte a Jizera-hegységet, mely elől csak a hegyvidék központi része menekült meg. Az erdőt akkor még nem viselte meg annyira a füst káros hatása, mint ma, így a támadás következményeit meg sem érezte.

A második világháború alatt szúraj lepte el az erdőt, ugyancsak katasztrofális következmények nélkül, az egészséges növényzetnek és az akkori erdőgazdálkodásnak köszönhetően.

1966 novemberében a már emisszió sújtotta masszívumot hatalmas szél- és szútámadás érte, melynek következményeit még nem sikerült felszámolni, s máris újabb rovar-támadás-sorozat kezdődött.

A nagyarányú fakitermelési feladatok miatt háttérbe szorult a természeti csapásokkal szembeni védelem.

1977 nyarán az erősödő ipari hatásokkal egyidejűleg vörösfenyőmoly és betűzószerű lepte el az erdőt.

2.1. Vörösfenyőmoly

A legyengült erdőt ellepik az erdei kártevők, 1977 nyarán a vörösfenyőmoly. Ezek ellen permetezéssel védekeznek, így azonban nemcsak a kártevők pusztulnak el, hanem a hasznos rovarok is, sőt veszélybe kerül a madárvilág és az apróvad is. (Gyorsan szétszóródó, a rovarmennyiségnek megfelelően hígított hadianyagot használtak).

Ennek következtében újabb rovarfajta jelent meg. Az ember saját maga idézi elő a bajt, tálcán nyújtja a lehetőséget az erdő kártevőinek.

3. Antropológiai csapás avagy az erdőgazdászok fellépése

Az akkori helyzetben gyors, és hatékony beavatkozásra lett volna szükség. Biztosítani kellett volna a fautánpótlást, az akkor érvényes erdészeti törvények értelmében évente telepíteni a fákat (és nem kétévenként), bővíteni kellett volna a faiskolát és meg kellett volna tenni a szükséges lépéseket a megfelelő védelem biztosítása érdekében. Olyan technológiára lett volna szükség, amely nem sebzeti meg a föld felszínét és nem okozza annak erózióját

(lovas kocsik, drótkötélpályák). A természeti csapások és az emisszió okozta károkat azonban lebecsültük.

3.1. *Csapdák*

Régebben az okos gazdálkodó a betűzőszú ellen nagyon egyszerű módszerrel védekezett. Erdőjárás közben ún. csapdákat helyezett el - ezek frissen kivágott hántolatlan fák voltak, melyek illatukkal odacsábították a kártevőket, a betűzőszúkat, s a gazdálkodó leöntötte az egészet kátránnyal, ami az egészséges fenyők egyetlen védőeszköze volt. A csapdákat az ember megjelölte, hogy össze ne tévessze őket, majd a megfelelő időben a kérget lehántotta, s az esetleg kikelt lárvákkal együtt elégette.

A fakitermeléssel azonban háttérbe szorult ez a jó hagyomány, s a legyengült erdőt a mai napig tartó szúhadjárat pusztítja.

Saját tapasztalatból mondhatom, hogy ez a csapás semmit nem hagyott meg épen. A kivágott, hántolatlan fenyők olyan sokáig maradtak egy kupacban, hogy a bogarak lárvái zavartalanul kikeltek és ellepték az addig még érintetlen területeket is. Így tehát az erdőgazdászok segítségével a hegyek a rovarok rajzásának hatalmas bölcsőjévé váltak.

Mondanom sem kell, hogy egészséges fák esetében mindez nem történt volna így, mert a támadó rovarokat felfogta volna a fákon lévő gyanta, s azok elpusztultak, megfulladtak volna. A Jizera-hegység jelenlegi, emisszióval legyengített fenyői azonban ennyi ellenállóképességgel nem rendelkeznek.

4. *A katasztrófa tetőzése, a gazdasági érdekek a természetvédelmi érdekek fölé helyezkednek*

A Jizera-hegység valóban változóban van, miközben az ember hibát hibára halmoz. Ahelyett, hogy faiskolákról gondoskodna, és minden erejét arra szentelné, hogy az erdőt megújítsa, vagy egyezséget kössön a szomszédos országokkal arról, hogy az erőművekre szűrőberendezést helyeznek el, a gazdasági érdekeket helyezi előtérbe. Az említett berendezések értéke össze sem hasonlítható a természetben okozott károkkal, nem is beszélve a lakosság veszélyeztetett egészségéről (a szennyeződés különböző betegségeket okoz, a felső és alsó légutak megbetegedését, allergiát, daganatos betegségeket, szív- és érrendszeri panaszokat). *A faiskolákat felszámolták* és a gazdaságilag előnyösebb ún. érchegységi, erdészeti modell bevezetésével kísérleteznek. A cél minél nagyobb mennyiségű, egészséges fa kitermelése. S mindezt tekintet nélkül a föld retenciós tulajdonságaira és a víz minőségére.

5. *A Védett Vízyűjtő Tájegység (CHOPAVj, a víz és az erdő vízgazdálkodási funkciója*

A víz életet jelent, s a Jizera-hegység vízkészletétől függ a hegyaljai városok agglomerációja (itt elsősorban az ember által könnyen befolyásolható felszíni forrásokról van szó). A védett tájegységet egyben védett vízyűjtő tájegységgé is nyilvánították. (CHOPAV) A Josefův Důl, Souš és Bedřichov területén lévő víztartályok számára előírás a vízyűjtő terület vizeinek tisztán tartása, tilos a vizet olajjal vagy különböző toxikus anyagokkal szennyezni. Persze, ez nem így történik, ezért az előírás csak kiáltvány jellegű. A vízyűjtők területének vízgazdálkodási funkcióját minden gazdasági érdek fölé kellene helyezni, tekintettel arra, hogy a vízkészlet nem helyettesíthető. Igaz, az emisszióval sújtott erdőkben, illetve a hatalmas erdei tisztásokon ez a kérdés már szóba sem jöhet.

A száraz fűvön keresztül folyó víz elmélyíti az eróziós vágatokat, a humin anyagokkal együtt bekerül az ivóvíztartályokba - s a szennyeződés megkezdí saját életét (a víz itt nagyon savanyú) - plankton, a víztisztító berendezések azonban nincsenek felkészülve ezek likvidációjára. Az ivóvizet kb. húsz percig kell forralni, míg elpusztulnak a benne lévő planktonok, amelyek különböző vírusok hordozói.

A vízbe kerülnek az emisszió káros anyagai is. Például megsavanyodásával a földből kiszorítja a fémek kationjait, főleg az alumíniumot, ami ugyan áttetsző tisztaságúvá varázsolja a vizet, ugyanakkor károsan hat az emberek IQ-jére...

A víz nem tud hol és miben felhalmozódni, s így a Jizera-hegységben megjelennek az első eróziós felületek...

6. Az erdeti utak és az ipari hálózat

Újab utak építésével az eddig megközelíthetetlen magashegyi területek is elérhetővé válnak. Ezek az esztétikailag is megkérdőjelezhető aszfalt és panel útburkolatok ismét felborítják az erdő egyensúlyát. Megváltozik a természetes vízfolyások és talajvizek iránya. Ugyanígy az új elektromos hálózatok is befolyásolják a természetes rendet, bár ezek építését a mind jobban erősödő turistaforgalom is igényli, nem beszélve arról, hogy helyben megoldható a szükséges energia előállítása. Ismét begyógyíthatatlan sebek keletkeznek az erdőn.

7. Talajtani hatások

A fák szállítása nehézgépekkel történik, amelyek felsértik a tőzeg felszínét és a mély vájatok a vízfolyásoknak újabb utakat nyitnak. Megváltozik a táj domborzata és növénytakarója.

Az emisszió káros anyagai bekerülnek a földbe, és újabb hadjáratot indítanak, mégpedig a gyökérrendszer ellen. Ezzel a hatással szemben már a lomblevelűek is tehetetlenek, és elsorvadnak. Ez van most. Frýdlant közelében az északi lejtőn elpusztulnak a gyönyörű évszázados bükkfák. Ugyanígy elhalnak az erdészek, az üzemek és az iskolák önkéntesei által ültetett facsemeték is.

Az erdei tisztások száraz fűvén szétfolyik a víz, még mielőtt beivódna a földbe, s ez az alsó folyásoknál megnöveli az árvíz veszélyét, ezzel egyidejűleg pedig az ültetvények megfulladnak.

A víz eróziós tevékenysége alumíniumot mos el, mélyülnek a vízmosta vájatok. Ezek hossza már eléri a száz kilométert.

8. Befejezés

A vízgazdasági funkció, s mindaz, ami belőle következik, tulajdonképpen szemben áll az erdőgazdálkodással, amely képtelen alkalmazkodni az elsődleges vízgazdasági szükségletekhez.

IV.

1. Az emisszió közvetlen következményeinek hatása a környezetvédelemre

Veszélyeztetett övezet

Amikor végre elismerték a Jizera-hegység veszélyeztetett helyzetét, csak az emisszió okozta veszélyt vették figyelembe, s nem törődve a „közreműködőkkel” (betűzőszű, kártékony rovarok), kihirdették az ún. veszélyeztetett övezetet. Az övezet kijelölése a lucfenyő ellenállásának feltételezett ideje alapján történt, ami voltaképpen a vidék területeinek szennyezettségi normáját jelenti: A övezet 20 év; B övezet 40 év; C övezet 60 év; D övezet 80 év.

Első pillantásra úgy tűnt, hogy elég idő van a helyreállításra, ám a valóságban egészen más volt a helyzet, és az ember által megállapított fenyeleltartam a B, C, D zónákban rohamosan lerövidült - az alábecsült kártékony rovarok hatására. Itt az emberi gondolkodás

egyoldalúságáról van szó: a növénykultúrák élettartamrendszerének megállapítása volt a kiindulópont, tekintet nélkül más társult hatásokra.

Viszonylag jól reagált a törpefenyő, amely az év legnagyobb részében hó alatt van, valamint a lombos fák - amíg a szennyező anyagok nem kerültek be a talajba.

2. Klimatikus változások a levegőszennyeződés következtében

A levegőszennyeződés az alábbi elsődleges hatásokat fejt ki a meteorológiai jelenségekre:

- a levegőt szennyező szilárd anyagok befolyásolják a hő- és a napsugárzásnak a földre való érkezését;
- a szilárd részecskék kondenzáló magként hatnak;
- a hőre labilis elemeknél (hótakaró) elváltozik a szín-, illetve a hőelnyelő és hővisszaverő képesség.

A másodlagos hatás a meteorológiai jelenségek minőségi változása:

- az erdők megfogyatkozásával megváltoznak a hő- és nedvességkülönbségek, a szélviszonyok, a dinamikus hólerakódás (azaz a hótakaró ingadozása), a hidrológiai viszonyok.

3. A magtermelődé

rohamosan rosszabbodott, s ezért a vegetációsziporítás osztás és csíráztatás, valamint oltás általi útjait keresik, s voltaképpen ez a szennyező anyagok hatásának első egyenes következménye (a lakosság egészségére kifejtett káros hatásuk mellett).

4. Mikorrhíza és a szimbiózisban élő szervezetek ökonikája

Hipotézis: A szimbiózisban élő szervezetek a magasabbrendű növényekkel együtt elpusztulnak (gomba - a talaj-mikorrhíza) s más, többnyire parazita szervezetek kerülnek a helyükre (penész, stb.), amelyek károsítják a gyökérzetet, és a fák, bokrok kiszáradását, élettartamuk csökkenését okozzák (a bükkösökben már észrevehető).

5. A jávorlevelek parazitái

szintén a szennyeződés közvetlen hatásának következményei, s jelzik a természeti jelenség immunitásának felbomlását. Ezzel a szilfa-grafiózis párosul.

6. Kopár területek, tarackosodás, erózió

A Jizera-hegységben található kopár területek kialakulásával együtt ezek a térségek tarackosodnak, s a tarack a fentebb már említett zsúpfedél-effektust hozza létre, amelynek „köszönhetően” a fennsíkokon valószínűleg nem sikerül új erdőt telepíteni a kopár területekre. Noha a tarack a maga módján megakadályozza a skeróziót, elfogyasztja az összes humuszt (táptalajt) s az eredeti erdőtalajt ún. meddő talajjává változtatja. Ez után a szakasz után már valóban csak a sík talaj eróziója következik, amelyet a jelenlegi természetvédelmi terület (TVT) határain belül már megállapítottak.

Egyfajta megoldást jelenthetnek talán a biotechnikai intézkedések, bár ezeknek beláthatatlan következményük van a TVT környezetének más elemeire nézve.

7. A vízügyi létesítményekre kifejtett hatás

A vízmű jellegű vízgazdálkodási létesítmények építése során abból indultak ki, hogy a vízgyűjtő területek századfordulós állapotát változatlanak tekintették. Mivel a városi agglomeráció a Jizera-hegység felszíni vizére van utalva, a Souš víztározót átalakították, s a Kamenice folyón (Josefův Důl községnél) új, eddig a legnagyobb kapacitású ivóvíztározót építették.

Az erdő retenciós képességének megbolygatásával a víz hamarabb folyik le a tározókba, s a drágán nyert ivóvíz mennyisége de facto csökken (rosszabbodik az évi mérleg és a nyersvíz minősége).

HOGYAN TOVÁBB?

Úgy tűnik, hogy *az utolsó kéregrágót az utolsó fenyővel sikerül csak elpusztítani* - ez az első megállapítás.

A másik pedig az, hogy a tudományos ismeretek egyszerűen a jelenlegi állapot mögött kullognak, *s egyszerűen nem tudni, hogyan tovább*.

Erről teljességgel meggyőződött a Cseh Szocialista Köztársaság jelenlegi víz- és erdőgazdálkodási miniszterének a felszólalása, amely azután hangzott el, hogy Lengyelországban tárgyalt a Krkonoše-i (Óriáshegység) Nemzeti Park védelmével kapcsolatos intézkedésekről. Ez a nemzeti park közvetlenül szomszédos a Jizera-hegységgel, s gyakorlatilag ugyanazokból az energiaforrásokból kapja a szennyező anyagokat. Egyébként - a Jizera-hegységet a miniszter meg sem említette. Ezért úgy vélem, hogy ettől a perctől kezdve erről a hegységről *hivatalosan* is lemondtak, s ez olyan tény, amelyről eddig csak suttogtak a „természetvédők körökben”.

Az Óriáshegységre vonatkozó javasolt intézkedések teljesen azonosak azokkal, amelyeket annak idején a Jizera-hegységgel kapcsolatban is terveztek; az egyetlen különbséget abban látom, hogy állítólag megkötötték a Lengyel Népköztársasággal a TUROW erőmű által használt üzemanyag minőségére vonatkozó megállapodást (köszön). Ezenkívül a kormány lényegesen korlátozni akarja az idegenforgalmat - ez azonban semmi esetre sem tekinthető megoldásnak, inkább azt a benyomást kelti, hogy ki akarják zárni az esetleges nyilvános ellenőrzés lehetőségét. Persze, az idegenforgalom is nagyban megterheli a környezetet - de nem ez a valódi kártevő.

Hogyan tovább? - kérdezem tehát ma a *feláldozott hegyeimből*, ahol ablakomból nemcsak a minden jel szerint hasonló sorsra jutó Óriáshegységet látom. „Megengedhetjük” magunknak, hogy még ezt is megtehessék velünk?

Kedves barátom,

mivel nemcsak a Jizera-hegység területvédelmi területének hegyi részei, hanem a hegyaljával kapcsolatos természetvédelmi kérdések iránt is érdeklődést mutattál, röviden megpróbálom felvázolni az itteni helyzetet.

A nyílt tájban túlnyomó többségben vannak a könnyebb talajtípusok, de a terület geomorfológiailag összetettebb, úgyhogy itt nem hektárokból kell gondolkodni, amint azt jó adottságú síkságok esetében (pl. Elba-vidék) megszoktuk, hanem árokban. Tehát az árban való gondolkodás lenne - vagy kellene hogy legyen - az alapelv.

Ez a táj ugyanis a szó szoros értelmében kiszakadt az erdőből, sok sziklaszirt van itt, rengeteg stabilizáló elemmel (szórványos zöldnövényzet, mezsgyék, fásorokkal szegélyezett utak, sok kisebb vízfolyam, forrás, helyenként mocsarak is) - tehát egyelőre talán még egy harmonikus tájról van szó.

Gyönyörű táj ez, amelynek érzékeny védelmezésre van szüksége, hogy megmaradjon eredeti állapotában, nemcsak esztétikai okokból, hanem olyan tájegységként, amely befolyásolja a tájegység részét képező, valamint a határain fekvő települések, s nem utolsósorban a közelebb-távolabb fellelhető ipari agglomerációk környezetének egészségét.

Ugyanakkor olyan tájról van szó, amelyről az ember azt hiszi, hogy az óriási blokkokban egyesülő telkek korában, amikor is a blokkok viszonylag könnyen megművelhetővé lesznek a nehéz mezőgazdasági gépek által, az ún. pótrekultivációk korában ez a táj kifejezetten megkívánja a tervezők és a talajjavító csapatok eljövételét, szóval egy olyan beavatkozást, amelynek célja egy újabb mezőgazdasági monokultúra létrehozása...

Szerencsére ez sok esetben nem jár sikerrel. Az első ilyen irányú kísérletsorozat után talán egy ideig megkímélnek bennünket, és az elsősorban mocsaras típusú értékes növényközösségeknek van reményük a túlélésre...

Hasonló a helyzet másutt is, valószínűleg nálatok sem más: gondolkodás nélkül lecsapolják a vizet, kivágják a fákat, betonteknőkbe vezetik a folyókat, megszüntetik a régi utakat... Az eredmény: méregzöld, vegyileg kezelt, mezőgazdasági termény-monokultúrák, amelyek között egyetlen virág sem nő. Ezek a beavatkozások is durván megsértik a természetes vízfolyási viszonyokat.

Ehhez még hozzájárul az építmények, pl. a közművek (vízvezetékek, csatornagyűjtő rendszerek, gáz- és villanyáram-vezetékek) rossz elhelyezése.

Ugyanakkor viszonylag kevés is elég lenne egy megfelelő műveléshez: gondosan meg kellene újítani a helyenként szivárgó vizet elvezető ereket, időben kivágni az ún. „odaszállt” fákat és bokrokat (azok a fák, amelyek a közeli erdőkből odakerült magokból nőttek ki), s tisztességesen kaszálni a réteket. Ezt azonban a jelenlegi mezőgazdasági gépekkel nem lehet elvégezni. Így sokszor sokkal egyszerűbb elhanyagolni a telket, évekre kivonni a művelésből - s utána elvégezni a nagy arányú kultiválást.

És a természetvédelmi gyakorlat? Az érdekprioritás a védett, ritka és veszélyeztetett növényfajtákat érinti. Ezért is arra törekszenek ha már sor került a rekultiválásra -, hogy időben olyan helyekre ültessék át a fent nevezett növényfajtákat, ahol hasonló körülmények között élhetnek, mint az eredeti helyükön, ez azonban nagyon problematikus. Az érintett növényközösségek néha annyira kiterjedtek, hogy csak néhány fajta menthető meg, de maga a növényközösség, amely éppen a fajtagazdagság és változatossága miatt értékes, menthetetlen.

Ez tehát egy nagyon tökéletlen módszer, s a táj szempontjából az lenne a legjobb megoldás, ha ezeket a területeket kizárnák a mezőgazdasági nagytermelésből, s biztosítanák a rendszeres kézi kaszálást, felújítanák a kis árkokat, stb.

Nos, ezzel talán ki is merítettem ezt a témát, legalábbis az én szempontomból. Ha bármit nem értenél, vagy nem tartanál teljesnek, bizalommal fordulj hozzám. Ha módomban áll, részletesebben is megmagyarázom, vagy megpróbálom megszerezni a szükséges információkat a Liberecben székelő M Igazgatóságnál dolgozó hivatásos természetvédőktől, akiknek köszönhetően a mostani leveletem is megírhattam neked.

Kívánom, hogy minél kevesebb hasonlóan szomorú tapasztalatra tegyetek szert, s várom a híreket tőletek.

Jizerské hory, 1989. április

Barátnőd: Pat

Cseke Márta fordítása

** A szerző írását a csehszlovákiai forradalom előtt juttatta el illegális úton szerkesztőségünk egyik tagjához. Közléséhez álnevet választott. Az események nyomán bekövetkezett változások indokoltá teszik csehországi szerzőnk teljes nevének közzétételét. Együttal jelezzük hogy folyóiratunkban szívesen helyt adunk a szerző által javasolt párbeszéd folytatásának*